650

LAFZÎ MÜTEŞÂBİH ÂYETLER

Dr. Haşim ÖZDAŞ

ilâhiyât

"Anlam ve Yorum Açısından Lafzî Müteşâbih Âyetler" adlı bu çalışma, giriş ve sonuç hariç iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde müteşâbih kavramını muhkemin karşıtı olarak anlamı kapalı âyetler, şeklinde açıklayanlar ile bunu bir veya birden fazla kıssa veya olayın benzer ifadelerle anlatılması, şeklinde açıklayan yaklaşımlar hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca lafzî müteşâbih âyetlerin çok anlamlı lafızlar ile tekrar üslubundan farklılaştığı yönlere kısaca değinilip benzeşen âyetlere dair yapılmış çalışmalardan söz edilecektir. Çalışmanın uygulama kısmını teşkil eden ikinci bölümünde, bir veya birkaç açıdan birbirinden farklılık arz eden aynı veya farklı konulardan bahseden benzeşen âyetlere yer verildikten sonra söz konusu farklı kullanımların nedenine dair yapılan değerlendirmeler bir örnek üzerinden karşılaştırmalı olarak tahlil edilecektir.

ISBN 978-625-7404-60-0

ANLAM VE YORUM AÇISINDAN

LAFZÎ MÜTEŞÂBİH ÂYETLER

Dr. Haşim ÖZDAŞ

ilâhiyât

ilâhiyât 650

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Anlam ve Yorum Açısından
LAFZÎ MÜTEŞÂBİH ÂYETLER

Dr. Haşim ÖZDAŞ

Editör: Dr. Mehmet Selim AYDAY

ISBN 978-625-7404-59-4

1. Baskı: Ağustos 2021

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos
Sayfa Düzeni: Tavoos
Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilâhiyât
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyatyayin@gmail.com
www.instagram.com/ilahiyatyayin

ANLAM VE YORUM AÇISINDAN

LAFZÎ MÜTEŞÂBİH ÂYETLER

Dr. Haşim ÖZDAŞ

İÇİNDEKİLER

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ 7

KISALTMALAR 8

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ 11

BİRİNCİ BÖLÜM
FARKLI YÖNLERİYLE MÜTEŞABİH KAVRAMI 19
1.1. Manevî Müteşâbih 20
1.2. Lafzî Müteşâbih 25
1.3. Lafzî Müteşâbih Kavramının Müşterek Lafızlar ile Tekrar Üslubundan Farkı 27
1.5. Lafzî Müteşâbih Âyetler Alanında Yapılan Çalışmalar 30
1.5.1. Hafızlara Yönelik Çalışmalar 30
1.5.2. Lafzî Müteşâbih Âyetlerin İzahına Dair Yapılan Çalışmalar 36
1.5.2. Modern Çalışmalar 41

İKİNCİ BÖLÜM
LAFZÎ MÜTEŞÂBİH ÂYETLERDEKİ FARKLILIKLAR 51
2.1. İsim ve Fiil Kullanımı Bakımından Farklılık 54

2.2. Mâzi ve Müzâri Fiillerin Kullanımı Bakımından Farklılık 57
2.3. Marife ve Nekre Lafızların Kullanımı Bakımından Farklılık 59
2.4. Müzekker ve Müennes Lafızların Kullanımı Bakımından Farklılık 63
2.5. Tekil ve Çoğul Kalıpların Kullanımı Bakımından Farklılık 68
2.6. Farklı Çoğul Kalıplarının Kullanımı Bakımından Farklılık 72
2.7. Yakın Anlamlı Fiil ve İsimlerin Kullanımı Bakımından Farklılık 74
2.8. Farklı Fiil Kalıplarının Kullanımı Bakımından Farklılık 78
2.9. Farklı İsim Türevlerinin Kullanımı Bakımından Farklılık 82
2.10. Farklı Atıf Harflerinin Kullanımı Bakımından Farklılık 85
2.11. Farklı Cer Harflerinin Kullanımı Bakımından Farklılık 89
2.12. Farklı Edatların Kullanımı Bakımından Farklılık 93
2.13. Zamir ve Zâhir İsimlerin Kullanılması Bakımından Farklılık 100
2.14. Zikir-Hazf Olması Bakımından Farklılık 105
2.14.1. Harfin Zikri-Hazfı 105
2.14.2. Kelimenin Zikri-Hazfı 110
2.14.3. Zamirin Zikri-Hazfı 114
2.14.4. Cümlenin Zikri-Hazfı 118
2.15. Takdim ve Tehir Olması Bakımından Farklılık 120
2.16. Fasl ve Vasl Olması Bakımından Farklılık 127
2.17. Âyet Sonlarında Farklı Cümlelerin Kullanılması Bakımından Farklılık 131

SONUÇ 135

KAYNAKÇA 139

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء	ʾ	غ	Ġ/ġ
ب	B/b	ف	F/f
ت	T/t	ق	Ḳ/ḳ
ث	Ṯ/ṯ	ك	K/k
ج	C/c	ل	L/l
ح	Ḥ/ḥ	م	M/m
خ	Ḫ/ḫ	ن	N/n
د	D/d	ه	H/h
ذ	Ẕ/ẕ	و	V/v
ر	R/r	ي	Y/y
ز	Z/z	ـَ	A/a
س	S/s	ـُ	U/u
ش	Ş/ş	ـِ	I/i
ص	Ṣ/ṣ	ا...	Ā/ā
ض	Ḍ/ḍ	و...	Ū/ū
ط	Ṭ/ṭ	ي...	Ī/ī

KISALTMALAR

AÜSBE.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AYBÜSBE.	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: Bin, İbn
CÜİFD.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EOGÜİFD.	: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
GÜÇİFD.	: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
KÜİİFD.	: Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
RTEÜİFD.	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İki şeyin birbirine benzemesi, anlamındaki "müteşâbih" kavramı; genel olarak muhkemin karşıtı olarak anlamı kapalı veya anlamını sadece Allah'ın bildiği âyetler, şeklinde açıklanmıştır. Buna mukabil erken dönem bazı âlimler, bu kavramı, bir kıssanın veya konunun nazmında bazı değişikliklerin olduğu âyetler şeklinde izah etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'de bir kıssanın veya konunun nazmında bazı değişikliklerin olduğu birbirine benzeyen çok sayıda âyet veya âyet bölümleri bulunmaktadır. Söz konusu âyetler, aynı veya farklı sûrelerde olabilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan aynı veya farklı kıssaların veya konuların farklı lafızlarla ve değişik üsluplarla anlatılması, "lafzî müteşâbih" kavramı ile karşılanmaktadır. Erken dönem tefsir âlimleri, satır aralarında da olsa lafzen birbirine benzeyen âyetler arasındaki farklı kullanımların nedenini açıklamayıp bunun anlama etkisini izah etmeye gayret etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde ise benzeşen âyetlerin izahına yönelik müstakil pek çok eser kaleme alınmıştır.

"Anlam ve Yorum Açısından Lafzî Müteşâbih Âyetler" adlı bu çalışma, giriş ve sonuç hariç iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde müteşâbih kavramını muhkemin karşıtı olarak anlamı kapalı âyetler, şeklinde açıklayanlar ile bunu bir

veya birden fazla kıssa veya olayın benzer ifadelerle anlatılması, şeklinde açıklayan yaklaşımlar hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca lafzî müteşâbih âyetlerin çok anlamlı lafızlar ile tekrar üslubundan farklılaştığı yönlere kısaca değinilip benzeşen âyetlere dair yapılmış çalışmalardan söz edilecektir. Çalışmanın uygulama kısmını teşkil eden ikinci bölümünde, bir veya birkaç açıdan birbirinden farklılık arz eden aynı veya farklı konulardan bahseden benzeşen âyetlere yer verildikten sonra söz konusu farklı kullanımların nedenine dair yapılan değerlendirmeler bir örnek üzerinden karşılaştırmalı olarak tahlil edilecektir.

Son olarak çalışmanın yayıma hazırlanmasında son okumayı yapıp değerli geri bildirimlerini paylaşıp gerekli uyarılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Selim AYDAY'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca bu süreçte her zaman yanımda olup desteklerini esirgemeyen aileme ve Mustafa ACAR başta olmak üzere bu çalışmaya katkıda bulunan bütün arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Haşim ÖZDAŞ
Van 2021

GİRİŞ

Sözlükte, en az iki şeyin birbirine benzemesi anlamında kullanılan müteşâbih kavramı, tefsir, fıkıh, kelam gibi ilim dallarında kullanılan ortak bir kavramdır. "Anlam ve Yorum Açısından Lafzî Müteşâbih Âyetler" isimli bu çalışmada, müteşâbih kavramını, muhkemin karşıtı anlamının yanı sıra bir kıssanın veya konunun aralarında bazı farklar olmakla birlikte birbirine benzeyen lafızlar ile ifade edilmesi şeklinde açıklayan âlimlerin görüşlerine yer verilecektir. Daha sonra söz konusu alanın tarihi süreç içinde geçirdiği aşamaları ve bu bağlamda yapılan çalışmaları, benzeşen âyetlerdeki farklı kullanımların nedeni ve söz konusu farklılıkların anlama etkisi gibi hususlar ele alınacaktır.

Mevcut bilgilere göre lafzî müteşâbih âyetlerin bir tekrar olmayıp şekilsel benzerliği bulunan âyetlerde mutlaka birtakım ince anlamların bulunduğunu izah etme sadedinde ilk defa müstakil bir eser kaleme alan Ḫaṭîb el-Iskāfî'dir (öl. 420/1029). Gerek izah yöntemleri gerekse ele alınan âyet sayısında bazı farklılıklar olmakla birlikte Kirmānī (öl. 500/1106), Ibnu'z-Zubeyr (öl. 708/1308), Ibn Cemāʿa (öl. 733/1333) ve Zekerīyyā el-Enṣārī (öl. 926/1520) gibi âlimler de benzer çalışmalar yapmışlardır. Daha sonra ifade edileceği üzere Arap dünyasında gerek yüksek lisans ve doktora gerekse müstakil çalışmalar düzeyinde pek çok araştırma yapılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde doğrudan ve dolaylı olarak lafzî müteşâbih alanında şu çalışmalar yapılmıştır:

1. *Kur'ân-ı Kerim'de Lafzî Müteşâbihler*

Muhammed Aydın tarafından hazırlanan bu eser, 1998'de Nûn Yayıncılık tarafından neşredilmiştir. Bu eserin ikinci baskısı, *Kur'an'da Benzer Ayetlerdeki Anlatım Farklılıkları* adıyla 2001'de Değişim Yayınları tarafından yapılmıştır. Sınırlı sayıdaki benzeşen âyetlerin izahına yönelik olan bu çalışma, ülkemizde yapılan ilk çalışma olma özelliğine sahiptir. Ḫaṭîb el-Iskāfî, Kirmānî, Ibnu'z-Zubeyr, Ibn Cemāʿa ve Zekerîyyā el-Enṣārî'nin lafzî müetşâbih âyetlere dair eserlerinin yanı sıra Faḫruddîn er-Rāzî (öl. 606/1210), Ālūsî (öl. 1270/1854) ve Ibn ʿĀşūr'un (öl. 1973) tefsirinden istifade edilerek hazırlanan bu çalışmada lafzî müteşâbih literatürüne dair verilen kısa bilgiler dışında altmış üç örnek üzerinden benzeşen âyetlerdeki farklı kullanımların hikmet ve nedenleri izah edilmeye gayret edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de tekrarın olmadığı yaklaşımıyla ele alınan örneklerde herhangi bir bölümlendirmeye gidilmemiştir. Bu nedenle âyetlerdeki benzer farklılıkların izahı noktasında birçok yerde tekrara düşülmüştür. Ayrıca kaynakçada yer verilen otuz iki eserden bazılarının dipnotlarda zikredilmemiş olması âyetlere dair yapılan açıklamaların kime ait olduğu hususunda bir belirsizliğe yol açtığını ifade etmek gerekir.

2. *Müteşâbihu'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları*

Bilal Deliser tarafından kaleme alınan bu makalede, Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) lafzî müteşâbih âyetlere dair tasnifi dikkate alınarak benzeşen âyetlerin müfred lafızlar düzeyindeki farklılıklarına değinilmiştir.[1]

3. *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzı Müteşâbih Âyetler*

---

[1] bk. Bilal Deliser, "Müteşâbihu'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları", *CÜİFD* 18/1 (2014), 12-17.

Bu eser, Mehmet Tüfekçioğlu tarafından hazırlanmıştır. Hafızların hıfzını kuvvetlendirmeye katkı sağlamak amacıyla kaleme alınan bu çalışmada, lafzen birbirine benzeşen âyetler derlenmiştir.[2]

4. *Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih*

Ramazan Şahan tarafından kaleme alınan bu makalede, Hz. Ibrāhīm'e gelen konukların kıssasında yer alan edebî ifade ve incelikler farklı açılardan incelenmeye tabi tutulmuştur. Çalışmada farklı sûrelerde zikredilen kıssada benzer ifadeler kullanılmış olmasına rağmen hiçbir sûrede diğer sûredekinin aynısının tekrar edilmediği hususu vurgulanmıştır.[3]

5. *Kur'ân'da Benzer Mana ve Lafızlarda Tefennün*

Ahmet Sait Sıcak tarafından kaleme alınan bu makalede, tefennün kavramının etimolojisi, tarihi arka planı, kavramlaşması ve tarihsel süreçte iʿcâz-tefennün ilişkisi incelendikten sonra tefennünün çeşitleri tespit edilerek örneklerle açıklanmıştır. Bu örneklerden bazıları lafzî müteşâbih âyetlerden oluşmaktadır.[4]

6. *Kur'ân'da Lafzen Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları*

Yüksek lisans düzeyinde yapılan bu çalışma, Mahir Elcudi tarafından hazırlanmıştır.[5] Lafzen birbirine benzeyen âyetlerin incelendiği bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Kur'ân'ın dil, üslûp ve mâhiyet özellikleri hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Kur'ân'da benzer âyetlerin yer almasının sebep ve hikmetleri; bilginin te'kidi, aynı konunun farklı açılardan ifade edilmesi,

---

2 Mehmet Tüfekçioğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzı Müteşâbih Âyetler* (İstanbul: Âlem Ticaret ve Yayıncılık, 2017).

3 bk. Ramazan Şahan, "Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih", *RTEÜİFD* 15 (2019), 244-280.

4 Ahmet Sait Sıcak, "Kur'ân'da Benzer Mana ve Lafızlarda Tefennün", *CÜİFD* 23/2 (2019), 739-763.

5 bk. Mahir Elcudi, "Kur'ân'da Lafzen Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları" (Ankara: AYBÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

bağlamın gerektirmesi, müzekkerlik ve müenneslik, hasr ve kasr gibi nedenler ile izah edilmiştir. Kur'ân'da benzer âyetlerin geçme şekillerinin incelendiği üçüncü bölümde ise benzer âyetler, tam veya kısmî olarak birbirine benzeyen âyetler şeklinde iki kısımda ele alınmıştır. Ayrıca takdim ve tehir açısından benzer âyetlerin Kur'ân'da yer alma biçimi ve benzer âyetlerdeki anlam farklılıklarının Türkçe meâllere yansıtılıp yansıtılmadığı meselesi üzerinde durulmuştur.

7. *Kur'ân'da Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları*

Yukarıda sözü edilen çalışmadan istifade edilerek hazırlanan bu makale, Mahir Elcudi tarafından hazırlanmıştır. Benzer âyetlerin kısmen bir tasnife tabi tutulup lafzen birbirine benzeyen bazı âyetlerdeki anlam farklılıklarının açıklandığı bu çalışmada, benzer âyetlerdeki anlam farklılıklarının Türkçe bazı meâllere yansıtılıp yansıtılmadığı konusu üzerinde de durulmuştur.[6]

8. *Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı*

Bu makale, bizim tarafımızdan kaleme alınmıştır. Çalışmada, müteşâbih kavramını, benzeşen âyetler şeklinde açıklayan âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca benzeşen âyetlerdeki anlam farklılığı üç örnek üzerinden incelenmeye tabi tutulmuştur.[7]

9. *Kur'ân-ı Kerim Kıssalarında Müteşabih Lafızların Anlaşılmasında Bağlamın Etkisi -Ādem, İbrahim, İsmail ve İsa Kıssaları Çerçevesinde-*

Yüksek lisans düzeyinde yapılan bu çalışma, Muhammed Saqaan tarafından hazırlanmıştır.[8] Bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bağlam kavramı, türleri, öğeleri; bağlamın delâleti,

---

6 bk. Mahir Elcudi, "Kur'ân'da Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları", *KÜİİFD* 5/9 (2020), 135-166.

7 bk. Haşim Özdaş, "Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı", *EOGÜİFD* 7/13 (2020), 215-249.

8 Muhammed Saqan, "Kur'ân-ı Kerim Kıssalarında Müteşabih Lafızların Anlaşılmasında Bağlamın Etkisi -Ādem, İbrahim, İsmail ve İsa Kıssaları Çerçevesinde-" (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE., 2020)..

önemi ve bağlam kavramının ortaya çıkışının tarihsel gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde lafzî müteşâbih kavramının tanımı, gelişim seyri ve önemi gibi meselelere kısaca yer verilmiştir. Üçüncü bölümde kıssa kavramı, Kur'ân kıssalarının özellikleri ve Kur'ân kıssalarının estetik yapısı gibi hususlar araştırılmıştır. Dördüncü bölümde ise Hz. Âdem, Ibrâhîm, Ismāʿil ve ʿĪsā kıssaları üzerinden benzeşen âyetlerin anlaşılmasında bağlamın etkisi ele alınmıştır.

10. *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi*

Doktora düzeyinde yapılan bu çalışma, Yaşar Fatih Akbaş tarafından hazırlanmıştır.[9] Şekilsel benzerliğe sahip olup kelime ve terkip düzeyinde kısmî farklılık içeren lafzî müteşâbih âyetlerin ele alındığı bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, müteşâbih kavramının tanımı ve türleri; ikinci bölümde, kelime düzeyinde kısmî farklılık içeren âyetler; üçüncü bölümde ise cümle düzeyinde kısmî farklılık içeren lafzî müteşâbih âyetler sarf-nahiv ve belâgat ilmi açısından incelenmiştir.

Lafzen birbirine benzeyen âyetlerdeki farklı kullanımların nedeni ve bunun anlama etkisi konusu tefsir başta olmak üzere Arap dili ve belagatı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle çalışmamızda hem lafzî müteşâbih âyetlerin açıklandığı eserlerden hem de konuyu ele alan tefsir kaynaklarından yararlanmaya gayret ettik. Benzeşen âyetlerin tefsirine yönelik hazırlanan şu eserlerin çalışmamızın birinci derecede kaynakları olduğunu ifade etmemiz gerekir: Ḫaṭīb el-Iskāfī'nin *Durretu't-tenzīl ve ġurretu't-teʾvīl*'i, Kirmānī'nin *el-Burhān fi tevcīhi muteşābihi'l-Ḳur'ān*'ı, Ibnu'z-Zubeyr'in *Milāku't-teʾvīl*'i, Ibn Cemāʿa'nın *Keşfu'l-maʿānī*'si ve Zekerīyyā el-Enṣārī'nin *Fetḥur-Raḥmān bi keşfi ma yeltebisu fi'l-Ḳur'ān*'ı. Bu eserlere ek olarak benzeşen âyetlerin anlam çeşitliliği bütün yönleriyle ortaya

[9] Yaşar Fatih Akbaş, "Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi" (Erzurum: AÜSBE, Doktora, 2020).

koymak adına yer yer Zemaḫşerī'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşāf*'ı, Ibn ʿAṭīyye'nin (öl. 541/1147) *el-Muḥarraru'l-vecīz*'i, Ibnu'l-Cevzī'nin (öl. 597/1201) *Funūnu'l-efnān*'ı ile *el-Mudhiş*'i, Faḫruddīn er-Rāzī'nin *Tefsīru'l-kebīr*'i, Ebū Ḥayyān'ın (öl. 745/1344) *el-Baḥru'l-muḥīṭ*'i, Zerkeşī'nin *el-Burhān*'ı, Suyūṭī'nin (öl. 911/1505) *el-Itḳān*'ı, Ebu's-Suʿūd el-ʿImādī'nin (öl. 982/1574) *Irşādu'l-ʿaḳli's-selīm*'i, Ālūsī'nin *Rūḥu'l-meʿānī*'si ve Ibn ʿĀşūr'un *Tefsīru't-taḥrīr ve't-tenvīr*'i adlı eserinden önemli derecede istifade ettiğimizi ifade etmemiz gerekir.

Lafzî müteşâbih âyetlerin incelendiği çağdaş çalışmaların da araştırmamıza önemli katkılar sunduğunu belirtmemiz gerekir. Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī'nin *et-Taʿbīru'l-Ḳur'ānī* adlı eseri başvurduğumuz önemli kaynakların başında yer almaktadır. Ayrıca Muḥammed b. Rāşid el-Bereke'nin *el-Muteşābihu'l-lafẓī fi'l-Kur'āni'l-Ḳerīm ve tevcīhuhu dirāse mevḍūʿiyye* adlı yüksek lisans çalışması ile Ṣāliḥ b. ʿAbdullāh b. Muḥammed Şeşrī'nin Arap dili ve edebiyatı alanında hazırladığı *el-Muteşābihu'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm ve esrāruhu'l-belāġiyye* adlı doktora çalışması da benzeşen âyetlere dair önemli bilgiler içermektedir. Bundan dolayı bu iki çalışmaya da zaman zaman müracaat ettik. Yararlandığımız eserlerden bir diğeri de Muḥammed Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī'nin *Dirāsetu'l-muteşābihi'l-lafẓī min āyi't-tenzīl fī kitābi Milāku't-teʾvīl* adlı çalışmasıdır. Ibnu'z-Zubeyr'in yukarıda zikredilen eserini tetkik ve tahlile tabi tutan bu eser, 2009 yılında kabul edilmiş bir yüksek lisans çalışmasıdır. Ayrıca Muḥammed Recāʾī Aḥmed el-Cibālī'nin Ibnu'z-Zubeyr ile Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī'nin lafzî müteşâbih âyetleri açıklama yöntemlerinin karşılaştırmalı olarak tetkik edildiği *Tevcīhu'l-müteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Ḳerīm beyne'l-ḳudāmā ve'l-muḥdesīn Aḥmed el-Ġirnāṭī ve Fāḍıl es-Sāmerrāʾī: Dirāse muḳārine* adlı doktora çalışmasından da yararlanmayı ihmal etmedik.

Dil ile ilgili konularda en önemli referanslarımız arasında klasik kaynaklardan Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) *el-Kitāb*'ı, Ibn Hişām en-Naḥvī'nin (öl. 761/1360) *Muġni'l-lebīb ʿan kutubi'l-eʿārīb*'i

ile *Şerḥu Ḳaṭri'n-nedā*'sı; çağdaş çalışmalardan ise Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrā'ī'nin *Maʿāni'n-naḥv*'ı ve Mustafa Meral Çörtü'nün *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv Edatlar*'ı adlı eserleri sayabiliriz.

Çalışmamızda genel olarak muhkemin karşıtı anlamında kullanılan müteşâbih kavramının mahiyetini ve ilk defa kim veya kimler tarafından benzer âyetler anlamında kullanıldığını tespit etmeye çalıştık. Bunun gibi bu kavramın tekrar üslubundan ve müşterek lafızlardan olan farkını izah etmeye çalıştık. Ayrıca bu alanın hangi merhalelerden geçtiğini ve söz konusu merhalelerde yapılan çalışmaların genel özelliklerini incelemeye gayret ettik. Benzeşen âyetlere dair örnekleri yukarıda zikredilen kaynaklardan istifade ederek tespit ettik. Benzeşen âyetlerdeki farklılıklar, birden fazla olabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu âyetleri birden fazla başlık altında incelemek mümkün olabilmektedir. Bu nedenle lafzî müteşâbih âyetler gerek eski dönem âlimleri gerekse çağdaş araştırmacıları tarafından farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Mushaf tertibine göre hazırlanan klasik dönemlerde yazılan eserlerde herhangi bir tasnife gidilmeksizin benzer âyetlerdeki farklı kullanımların nedeni ve anlama etkisi genelde ilk geçtiği yerde izah edilmiştir. Çağdaş çalışmalarda ise âyetlerdeki farklılıklar dikkate alınarak inceleme konusu yapılmıştır. Ancak konuya dair bütün âyetlerin veya benzeşen âyetlerdeki bütün farklılıkları incelenmek bu çalışmanın sınırlarını aşacağı muhakkaktır. Bu nedenle belirlenen başlıklar altında bir örneği tahlil etme cihetine gidip benzeşen âyetler arasında var olan farklılıkları gösterdikten sonra ifadelerdeki farklı kullanımların nedeni veya nedenleri ile farklılıkların anlama etkisini ele almayı uygun gördük. Başka çalışmalara konu teşkil edebilmesi adına diğer farklılıklara ve örneklere sadece yer vermekle iktifa ettik.

Yaptığımız çalışmayı sonlandırma aşamasında, Mahir Elcudi'nin *Kur'ân'da Lafzen Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlayıp sunduğunu tespit ettik. Bu tez

ile çalışmamız arasında ortak yönler olmakla birlikte bazı farklar olduğunu gördük. Örneğin biz, lafzî müteşâbihi müşterek lafızlar ile tekrardan olan farkını, ayrıca bu alanda gerek klasik gerekse modern dönemde yapılan çalışmaları detaylı bir şekilde ele alırken, Elcudi, bu hususlara değinmemiştir. Bunun gibi biz, benzeşen âyetlerde gerek müfred lafızlar düzeyindeki farklılıkları gerekse cümle düzeyindeki farklılıkları belirli başlıklar altında incelerken, Elcudi, birbirine tam benzeyen âyetleri aynı veya farklı sûrelerde zikredilen âyetler olarak iki başlık altında incelemiştir. Birbirine kısmen benzeyen âyetlerdeki farklıkları ise farklı fiillerin, isimlerin, harflerin ve cümlelerin kullanılması, fiilin, ismin, harfin ve cümlenin takdim edilmesi alt başlıkları altında ele almıştır.

Yine çalışmamızı sonlandırma aşamasında, Yaşar Fatih Akbaş'ın doktora düzeyinde *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi* adlı çalışmayı hazırlayıp sunduğunu tespit ettik. Bu tez ile bizim çalışmamız arasında ortak yönler olmakla birlikte uygulanan yöntem bakımından bazı farklar olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki; Arap dili ve belagatı alanında yapılan bu çalışmada yer verilen başlıkların her birisinden önce terimlerin tanımları, anlam açısından nelere delâlet ettikleri bilgisine yer verilmiş, daha sonra lafzî müteşâbih âyetlerdeki farklılıklar, temelde klasik dönem âlimlerinden Ḫaṭîb el-Iskāfī, Kirmānī, Ibnu'z-Zubeyr, Ibn Cemāʿa ve Zekerīyyā el-Enṣārī'nin eserleri rehberliğinde belâgat, sarf ve nahiv ilimleri çerçevesinde izah edilmiştir. Biz ise meseleyi geniş bir tefsir perspektifinden ele almaya gayret ettik. Bu çalışmalarla birlikte çalışmamızın ülkemizde lafzî müteşâbih alanındaki boşluğu doldurma gayesine hizmet edeceğini ümit etmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM
FARKLI YÖNLERİYLE MÜTEŞABİH KAVRAMI

İki şeyin renk ve nitelik bakımından birbirine benzemesi, *ş-b-h* (شَبَه) kökü ile ifade edilmektedir. Bu nedenle altına benzediği için bakırı ifade etmede *şebeh* (شَبَه) sözcüğü kullanılmaktadır.[1] Bunun gibi iki şey arasındaki benzerlik *şibh* (شِبْه), *şebeh* (شَبَه) ve *şebīh* (شَبِيْه) lafızları ile karşılanmaktadır. Aynı kökten türeyen *şübhe* (شُبْهَة), karıştırmak; *müştebihât* (مُشْتَبِهَات), şekil yönünden birbirine benzeyen; *müteşâbihât* (مُتَشَابِهَات) ise birbirinin misli olan şeyler anlamında kullanılmaktadır.[2] Anlam bakımından farklı olmakla birlikte bir lafzın diğer bir lafza benzemesine *teşâbüh* (تَشَابُه) denilmektedir. Benzerlik sonucunda iki şeyin birbirinden ayırt edilmesinde zorluk çekilmesi halini ifade etmek için ise (اِشْتَبَهَ عَلَيَّ الْأَمْرُ) ifadesi kullanılmaktadır.[3]

---

1 bk. Ḫalīl b. Aḥmed el-Ferāhīdī, *Kitābu'l-ʿAyn*, thk. ʿAbdulḥamīd Hindāvī (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1424/2003), 3/404; Ebū Ḥasan Aḥmed Ibn Fāris, *Muʿcemu meḳāyīsi'l-luġa*, thk. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn (Dāru'l-Fikr, 1979), 3/243; Ebū Manṣūr Muḥammed b. Aḥmed el-Ezherī, *Tehẕību'l-luġa*, thk. ʿAlī Ḥasan Hilālī (Ḳāhire: ed-Dāru'l-Mıṣrīyye li'l-Teʾlīf ve't-Terceme, 1384/1964), 6/90.

2 Ferāhīdī, *Kitābu'l-ʿAyn*, 3/404; Ismāʿīl b. Ḥammād el-Cevherī, *eṣ-Ṣiḥāḥ Tācu'l-luġa ve Ṣiḥāḥu'l-ʿArabīyye*, thk. Aḥmed ʿAbdulġafūr ʿAṭṭār (Beyrūt: Dāru'l-ʿIlm li'l-Melāyīn, 1399/1979), 6/2236.

3 Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. Muslim Ibn Ḳuteybe, *Teʾvīlu muşkili'l-Ḳur'ān*, thk. Aḥmed Saḳar (Ḳāhire: Dāru't-Turāṣ, 1393/1973), 101-102.

Kısaca *teşâbehe* (تَشَابَهَ) fiilinin tefâʿul kalıbından ism-i fâil olan *müteşâbih*; birbirinin dengi, birbirine benzeyen, benzerlikten dolayı iki ve daha fazla şeyin birbirinden ayırt edilmesinde zorluk çekilen anlamlarında kullanılmaktadır.[4] Bunu, manevî müteşâbih ile lafzî müteşâbih şeklinde iki kısımda ele almak mümkündür.

1.1. Manevî Müteşâbih

Birçok âlime göre müteşâbih, anlamı kapalı veya anlamını sadece Allah'ın bildiği âyetlerdir. Müteşâbih kavramını, muhkemin karşıtı olarak açıklayan âlimlerin müteşâbih kavramına dair açıklamalarını kısaca şöyle ifade etmek mümkündür:

1. İman edilip amel edilmeyen âyetler.[5]

2. Açıklanmaya ihtiyaç duyulan âyetler.[6]

3. Birkaç anlama gelebilen âyetler.[7]

4. Anlamını sadece Allah'ın bilip âlimlerin anlamını hiçbir surette bilemeyeceği âyetler.[8]

---

[4] Ḥuseyn b. Muḥammed Rāġib el-Iṣfahānī, *Mufredātu elfāẓi'l-Ḳur'ān*, thk. Ṣafvān ʿAdnān Dāvūdī (Dimaşḳ: Dāru'l-Ḳalem, 1423/2002), 443.

[5] Ebū Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed en-Neḥḥās, *Maʿāni'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*, thk. Muḥammed ʿAlī eṣ-Ṣābūnī (Mekke: Merkezu Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-Islāmī, 1988), 1/345; Muḥammed b. ʿUmer Faḫruddīn er-Rāzī, *Tefsīru'l-kebīr* (Beyrūt: Dāru'l-Fikr, 1401/1981), 7/184; Muḥammed Reşîd Rizā, *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-Ḥakīm* (Ḳāhire: Dāru'l-Menār, 1947), 3/165; Muḥammed Ṭāhir Ibn ʿĀşûr, *Tefsīru't-taḥrīr ve't-tenvīr* (Tūnus: Dāru't-Tūnusīyye, 1984), 3/156.

[6] Aḥmed b. ʿAbdulḥalīm Ibn Teymīyye, *Mecmūʿu'l-fetāvā*, thk. ʿĀdil el-Cezzār - Enver el-Bāz (Medine: Mucemmeʿu'l-Melik Fehd li Ṭabaʿati'l-Muṣḥafi'ş-Şerîf, 1426/2004), 17/417; Reşîd Rizā, *Tefsīru'l-menār*, 3/164.

[7] Ebū Caʿfer Muḥammed b. Cerîr eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-beyān ʿan teʾvili āyi'l-Ḳur'ān*, thk. ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkī (Ḳāhire: Merkezu'l-Buḥûş ve'd-Dirāsāti'l-ʿArabîyye ve'l-Islāmîyye Dāru Hecr, 2001), 5/197; Ebū Bekr Aḥmed b. ʿAlī el-Cessās, *Aḥkāmu'l-Ḳur'ān*, thk. Muḥammed eṣ-Ṣādıḳ Ḳamḥāvī (Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, 1992), 2/281; Ibn Teymīyye, *Mecmūʿu'l-fetāvā*, 17/417; Bedruddīn Muḥammed b. ʿAbdullāh ez-Zerkeşî, *el-Burhān fî ʿulūmi'l-Ḳur'ān*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl Ibrāhîm (Ḳāhire: Mektebetu Dāru't-Turāṣ, 1404/1984), 2/69; Reşîd Rizā, *Tefsīru'l-menār*, 3/164.

[8] Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-beyān*, 5/199; Ebū Zekerîyyā Yaḥyā b. Ziyād el-Ferrāʾ, *Maʿāni'l-Ḳur'ān* (Beyrūt: ʿĀlemu'l-Kutub, 1403/1983), 1/190; Faḫruddīn er-Rāzī, *Tefsīru'l-kebīr*, 7/184; Ibn Teymīyye, *Mecmūʿu'l-fetāvā*, 17/419.

5. Bazı sûre başlarındaki Hurûf-ı Mukattaa.[9]

6. Allah'ın sıfatlarına dair âyetler.[10]

Cumhura göre müteşâbih âyetlerin anlamını sadece Allah bilir.[11] Sahabeden ʿAbdullāh b. ʿAbbās (öl. 68/687-88), ʿAbdullāh b. ʿUmer (öl. 73/693) ve ʿĀişe'nin (öl. 58/678) yanı sıra ʿUrve b. Zubeyr (öl. 94/713), ʿUmer b. ʿAbdulʿazīz (öl. 101/720), Kisāʾī (öl. 189/805), Aḫfeş (öl. 215/830 [?]), Ferrāʾ (öl. 207/822) ve Ebū ʿUbeyd'nin (öl. 224/838) de bu görüşte olduğu belirtilmektedir.[12] Buna göre Āl-i ʿImrān 3/7. âyette geçen (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) ibaresi, yeni bir cümledir.[13] Ibn ʿAbbās'ın şu sözü, bu anlama delâlet ettiği belirtilmektedir: "Kur'ân'a dair dört çeşit tefsir vardır: Hiç kimsenin cehaletinden mazur görülemeyeceği tefsir. Arapların dillerinden dolayı bilebilecekleri tefsir. Âlimlerin bilebilecekleri tefsir. Sadece Allah'ın bilebileceği tefsir."[14]

Buna karşın Mucāhid b. Cebr (öl. 103/721),[15] Kāsım b. Muḥammed (öl. 107/725 [?]),[16] İmam Şāfiʿī'nin (öl. 204/820) talebesi Rebīʿ b. Suleymān (ö. 270/884)[17] ve Ibn Ḳuteybe'ye (öl. 276/889) göre ilimde derin bilgi sahibi olanlar, müteşâbih âyetlerin anlamı-

---

9 Muḳātil b. Suleymān, *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, thk. ʿAbdullāh Maḥmūd Şaḥḥāte (Beyrūt: Muʾesseset't-Tārīḫi'l-ʿArabī, 2002), 1/264; ʿAbdurraḥmān b. Muḥammed Ibn Ebū Ḥātim, *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm musneden ʿan Rasūli'l-Allāh ve'ṣ-ṣaḥābeti ve't-tābiʿīn*, thk. Esʿad Muḥammed eṭ-Ṭayyib (Mekke: Mektebetu Nizār Muṣṭafā el-Bāz, 1417/1997), 2/594; Neḥḥās, *Maʿāni'l-Ḳur'ān*, 1/344; Ibn Teymīyye, *Mecmūʿu'l-fetāvā*, 17/420.

10 Ibn Teymīyye, *Mecmūʿu'l-fetāvā*, 17/423; ayrıca bk. Reşīd Rizā, *Tefsīru'l-menār*, 3/165.

11 Ṣubḥī Ṣāliḥ, *Mebāḥis fī ʿulūmi'l-Ḳur'ān* (Beyrūt: Dāru'l-ʿIlm li'l-Melāyīn, 1977), 282.

12 bk. Muḥammed b. Aḥmed el-Ḳurṭubī, *el-Cāmiʿ li aḥkāmi'l-Ḳur'ān*, thk. ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuhsin et-Turkī (Beyrūt: Muʾessesetu'r-Risāle, 2006), 5/25-26.

13 Ebū Caʿfer Muḥammed b. Ḥasan eṭ-Ṭūsī, *et-Tibyān fī tefsīri'l-Ḳur'ān*, thk. Aḥmed Ḥabīb Ḳaṣīr el-Āmilī (Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, ts.), 2/400; Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 3/165.

14 Ḥuseyn b. Muḥammed Rāġib el-Işfahānī, *Muḳaddimetu cāmiʿi't-tefāsīr*, thk. Aḥmed Ḥasan Ferhāt (Kuveyt: Dāru'd-Daʿve, 1405/1984), 87; Faḫruddīn er-Rāzī, *Tefsīru'l-kebīr*, 7/192.

15 bk. Ḳurṭubī, *Aḥkāmi'l-Ḳur'ān*, 5/26-28.

16 Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 3/164.

17 Ṭūsī, *et-Tibyān*, 2/400.

nı bilmektedirler.[18] Mütekelliminin çoğunluğunun da bu kanaatte oldukları ifade edilmektedir. Aksi takdirde Kur'ân-ı Kerim'in indirilmesi anlamsızlaşacaktır. Bu durumda Āl-i ʿImrān 3/7. âyette zikredilen (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ) cümlesi, Allah lafzına matuf olan ilimde derin bilgi sahibi (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) cümlesinden haldir.[19] Bu bağlamda Ibn ʿAbbās'ın Āl-i ʿImrān 3/7. âyete göndermede bulunarak şöyle dediği nakledilmektedir: "Ben, ilimde derin bilgi sahibi olanlardanım. Ben te'vilini biliyorum."[20]

Diğer yandan manevî müteşâbih kapsamında değerlendirilen âyetler, anlamı bilinebilen âyetler ile anlamını bilme imkânı bulunmayan âyetler olarak iki kısımda mütalaa edilmiştir. Bunu mutlak müteşâbih ile nisbî (izāfī) müteşâbih olarak da ifade etmek mümkündür.[21] Sözgelimi açıklık noktasında lafızların delâletini *ẓāhır* (الظاهر), *naṣṣ* (النص), *mufesser* (المفسر) ve *muḥkem* (المحكم) başlıkları altında ele alan Hanefî fıkıh âlimi Seraḫsī'ye (öl. 483/1090 [?]) göre en açık nass, *muhkem*dir. Böyle nasslarda, te'vil ihtimali olmadığı gibi nesih ve değişiklik de söz konusu değildir. *Ḫafī* (الخفي), *müşkil* (المشكل), *mücmel* (المجمل) ve *müteşâbih*i (المتشابه) yukarıdaki dört kavramın karşıtı olarak kullanan Seraḫsī'ye göre anlam bakımından en kapalısı *müteşâbih*tir.[22] Cuveynī'ye (öl. 478/1085) göre de *muhkem*, anlamı bilinen; *müteşâbih* ise *mücmel* olandır. Ayrıca ona göre amele dair olan âyetlerde anlam kapalılığının devam etmesi mümkün değildir. Aksi takdirde bu, muhal olan bir şeyle mükellef olmak anlamına gelecektir. Teklife dair boyutu olmayan yerler-

---

18 Ibn Ḳuteybe, *Teʾvīlu muşkili'l-Ḳur'ān*, 99-100.

19 Rāġib el-Işfahānī, *Muḳaddimetu cāmiʿi't-tefāsīr*, 86; ayrıca bk. Cessās, *Aḥkāmu'l-Ḳur'ān*, 2/283-285.

20 Reşīd Rizā, *Tefsīru'l-menār*, 3/167; Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 3/165.

21 Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih,* 14.

22 bk. Muḥammed b. Ebī Sehl es-Seraḫsī, *Uṣūlu's-Seraḫsī*, thk. Ebu'l-Vefā el-Afġānī (Haydarabad/Hindistan: Lecnetu Iḥyāʾi'l-Maʿārifi'n-Nuʿmāniyye, ts.), 1/163-169.

de ise anlamı sadece Allah tarafından bilinip, dolayısıyla mücmel olma durumu devam edebilir.[23]

Âyetlerin birbiriyle irtibatlarını mutlak surette muhkem, mutlak surette müteşâbih, bir yönüyle muhkem, bir yönüyle müteşâbih şeklinde üç başlık altında ele alan Râġib el-Işfahānī (öl. 5/11. yüzyılın ilk çeyreği), âyetlerdeki müteşâbihliği, sadece lafız yönünden, sadece anlam yönünden ve hem lafız hem de anlam yönünden şeklinde üç kısma ayırmaktadır. Lafız açısından müteşâbih, kelime ya da cümlede olmak üzere iki şekilde olabileceğini belirten Râġib el-Işfahānī'ye göre bir sözcüğün *ġarīb* veya *müşterek/çokanlamlı* olması, lafız yönünden müteşâbih olmaya yol açabilmektedir. Ona göre teşâbühün cümle yapısından kaynaklanması ise üç şekilde olabilmektedir:

1. Sözün kısa olması (iḫtişāru'l-kelām).
2. Sözün uzun olması (basṭu'l-kelām).
3. Sözün nazmında takdim-tehirin olması.

Allah'ın sıfatlarından söz eden ya da kıyametin hallerini anlatan âyetler, anlam yönünden müteşâbih âyetler kapsamında olacağını ifade eden Râġib el-Işfahānī, hem anlam hem lafız açısından müteşâbihi ise şu beş başlık altında ele almaktadır:

1. Umum-hususta olduğu gibi âyette nicelik noktasında kapalılığın olması.
2. Vucub mu nedb mi ifade ettiği yani nitelik yönünden âyette kapalılığın olması.
3. Âyetin nâsih-mensûh olduğu hususunda bir kapalılığın olması.
4. Âyetin nazil olduğu ortama ait âdetlerin bilinmemesine bağlı olarak bir kapalılığın olması.

---

[23] Imāmu'l-Ḥarameyn ʿAbdulmelik b. ʿAbdullāh el-Cuveynī, *el-Burhān fī uṣūli'l-fiḳh*, thk. ʿAbdulʿaẓīm ed-Dīb (Ḳāhire: Dāru'l-Enṣār, 1400/1980), 1/424-425.

5. Bir fiilin sahih veya fâsid olduğunu sağlayan şartlar açısından bir kapalılığın olması.[24]

Râğib el-Isfahânî'nin müteşâbihe dair bu sınıflandırmasını, hem klasik dönem âlimlerinin eserlerinde[25] hem de çağdaş dönemde telif edilen çalışmalarda[26] görmek mümkündür.[27]

Muhkem kavramının özel ve genel olmak üzere iki şekilde kullanıldığını belirten Şâtıbî'ye (öl. 790/1388) göre özel anlamda kullanıldığı zaman *mensûḫ* olmayan; genel anlamda kullanıldığı zaman ise açık ve net olup anlaşılması için başka bir şeye ihtiyaç duyulmayan, kastedilmektedir. *Müteşâbih* ise birinci kullanıma göre *mensûḫ* kavramına tekabül etmektedir. İkinci kullanıma göre ise araştırma ve düşünme yoluyla anlaşılabilir olup olmaması durumuna bakılmaksızın bir lafızdan ne kastedildiği anlaşılamayan, demektir. Dolayısıyla *nâsiḫ*, *mubeyyen*, *mu'evvel*, *muḫaṣṣas* ve *muḳayyed* lafızlar *muhkem*e dâhildir. Buna karşın *mensûḫ*, *mücmel*, *ẓâhır*, *ʿamm* ve *muṭlaḳ* ifadeleri açıklayanlar bilinmediği sürece *müteşâbih* kapsamında değerlendirilir.[28] Müteşâbih âyetleri *muṭlaḳ* ve *izâfî* şeklinde iki başlık altında ele alıp *muṭlaḳ müteşâbih*i, anlam kapalılığını giderecek herhangi bir delil bulunmadığı için tam olarak anlaşılamayan âyet olarak açıklayan Şâtıbî'ye göre bu tür âyetler amelle bağlantılı değildir, dolayısıyla sadece iman edilmesi gerekir. Ona göre Âl-i ʿImrân 3/7. âyette zikredilen müteşâbihler bu kapsamdadır.[29] Buna karşın

---

[24] Râğib el-Isfahânî, *Mufredât*, 443-445; ayrıca bk. a.mlf., *Muḳaddimetu cāmiʿi't-tefâsîr*, 35-38; F. Asiye Şenat Kazancı, "İsfahanî'nin Tasnifi Bağlamında Müteşabih Konusunu Yeniden Düşünmek", *SÜİFD* 29 (2010), 102-106.

[25] bk. ʿAbdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûṭî, *el-Itḳân fî ʿulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Aḥmed b. ʿAlî (Ḳâhire: Dâru'l-Hadîṣ, 2006), 3/11-13.

[26] bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Azim Dağıtım, ts.), 2/311-312; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV. Yay., 2011), 129-132; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: MÜİFV. Yay., 2015), 155-168.

[27] Mustafa Öztürk, "Müteşabih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname* 15/2 (2008), 42.

[28] Ebû Isḥâḳ Ibrâhîm b. Mûsâ eş-Şâṭıbî, *el-Muvâfaḳât*, thk. Ebû ʿUbeyde Meşhûr b. Ḥasan (el-Memleketu'l-ʿArabîyye es-Suʿûdîyye: Dâru Ibn ʿAffân, 1997), 3/305-306.

[29] Şâṭıbî, *el-Muvâfaḳât*, 3/315.

izâfî müteşâbihlerde, araştırma ve değerlendirmede kusurlu davranılması veya kişinin arzu ve hevesine uyarak doğru yoldan sapması sonucunda nassın anlamında bir kapalılık ortaya çıkmaktadır.[30]

1.2. Lafzî Müteşâbih

Müteşâbih kavramını muhkemin karşıtı olarak açıklayan yaklaşıma karşın diğer bazı âlimler, müteşâbih kavramını, benzeşen âyetler şeklinde açıklamışlardır.[31] Daha sonraları lafzî müteşâbih olarak ifade edilen bu kavrama dair tanımlar, birbirinden farklılık arz etmektedir. Lafzî müteşâbih âyetler için yapılan tanımlamalardan bazıları şöyledir:

1. Lafızları birbirine benzeyip anlamları farklı veya lafızları farklı olup anlamları birbirine benzeyen âyetler.[32]

2. Lafızları tekrar edilen âyetler.[33]

3. Bir kıssanın değişik formlar ile farklı fâsılalar ile zikredilmesidir.[34]

4. Lafızları farklı olup anlam yönünden birbirine benzeyen âyetler.[35]

Mucâhid b. Cebr'in Âl-i ʿImrân 3/7. âyette zikredilen müteşâbih kavramını son tanımda geçtiği şekilde açıkladığı nakledilmiştir.[36] ʿAbdurraḥmân b. Zeyd b. Eslem'in (öl. 182/798) de söz konusu kavramı bu şekilde izah ettiği kaydedilmiştir.[37]

Müteşâbih âyetleri, peygamberlerin kıssalarının farklı sûrelerde

---

30 Şâṭibî, *el-Muvâfaḳât*, 3/317; ayrıca bk. Fatih Tok, "Ebû Hanîfe'nin Müteşabih Âyetlere Yaklaşımı", *EOGÜİFD* 1 (2014), 94-95.

31 Neḥḥâs, *Maʿâni'l-Ḳur'ân*, 1/346.

32 Ebu'l-Ḥasan b. Keysân en-Naḥvî Ibn Keysân, *Maʿâni'l-Ḳur'ân ve iʿrâbuh*, thk. Muḥammed Maḥmûd Muḥammed Ṣabrî el-Cubbe (Ḳâhire: Mektebetu'l-Imâm el-Buḫârî li'n-Neşr ve't-Tevzîʿ, 2013), 368-369; ayrıca bk. Reşîd Rizâ, *Tefsîru'l-menâr*, 3/165.

33 Ṭûsî, *et-Tibyân*, 2/395; Suyûṭî, *el-Itḳân*, 3/5.

34 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/112.

35 Ṭaberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 5/196-197.

36 Ibn Teymîyye, *Mecmûʿu'l-fetâvâ*, 17/422; Reşîd Rizâ, *Tefsîru'l-menâr*, 3/164.

37 Ibn Ebû Ḥâtim, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm*, 6/1995; Ibn Teymîyye, *Mecmûʿu'l-fetâvâ*, 17/422.

tekrarlanması şeklinde açıklayan Ibn Zeyd, muhkem âyetleri Hûd sûresi bağlamında şöyle açıklamıştır: Sûrenin ilk 24 âyetinde Hz. Muḥammed'den; sonraki 24 âyetinde ise Hz. Nûḥ'tan bahsedilmektedir. Devamındaki âyette de şöyle buyurulmaktadır: (تِلْكَ مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا اِلَيْكَ) "*(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir.*"[38] Sûrenin devamındaki 10 âyette Hz. Hûd, 8 âyette Hz. Ṣâliḥ, 8 âyette Hz. Ibrâhîm, 8 âyette Hz. Lût, 13 âyette Hz. Şuʿayb ve son olarak 4 âyette Hz. Mûsâ'dan söz edilmektedir. 100. âyette ise şöyle buyurulmaktadır: (ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَىٰ نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ) "*İşte sana anlatmakta olduğumuz eski beldelerin haberleri böyle. Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş.*"[39] Hûd sûresi 1. âyette şöyle buyurulmaktadır: (الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ) "*ELİF! LÂM! RÂ! Bu (Kur'ân); daima doğru hükümler veren ve her şeyin iç yüzünü bilen Allah'ın bizzat kendisi tarafından, âyetleri hem muhkem/hüküm bildirir hale getirilmiş hem de ayrıntılı olarak açıklanmış bir kitaptır.*"[40] Dolayısıyla (اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ) ifadesi gibi anlatılan bütün bu kıssalar da doğrudur. Ibn Zeyd'e göre bu ve buna benzer âyetler muhkemdir. Buna mukabil Hz. Mûsâ kıssasında aynı konunun farklı lafızlarla değişik sûrelerde zikredilmesi ise müteşâbihtir. Buna göre en-Neml 27/12. âyette Hz. Mûsâ'nın elinin mucize oluşundan söz eden (وَأَدْخِلْ يَدَكَ) ile aynı konudan bahseden el-Ḳaṣaṣ 28/32. âyette zikredilen (اُسْلُكْ يَدَكَ) terkipleri, birbirine müteşâbihtir. Bunun gibi Hz. Mûsâ'nın değneğinin yılana dönüştüğünü bildiren âyetlerde geçen (حَيَّةٌ تَسْعٰى),[41] (ثُعْبَانٌ مُبِينٌ)[42] ve (كَاَنَّهَا جَانٌّ)[43] ifadeleri de birbirine müteşâbihtir.[44] Ibn Zeyd'den nakledildiğine göre Allah'ın sınaması sonucunda yoldan

---

38 *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: DİB. Yay., 2014) Hûd 11/49.
39 Hûd 11/100.
40 *Süleymaniye Vakfı Meali* (Erişim 11 Mayıs 2021).
41 Ṭâhâ 20/20.
42 el-Aʿrâf 7/107; eş-Şuʿarâʾ 26/32.
43 en-Neml 27/10; el-Ḳaṣaṣ 28/31.
44 Ṭaberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 5/197-198; Özdaş, "Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı", 228-230.

çıkan kişiler, bu tür farklılıklar karşısında şöyle derler: "Bu nasıl bir şeydir, bu böyle olmamalıydı! Bu nasıl bir şeydir, bu böyle olmamalıydı!"[45] Ibn Zeyd'in son ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla Kur'ân-ı Kerim'de yer alan müfred lafızlar düzeyindeki bu türden farklılıklar, bazı kişiler tarafından sorun olarak algılanmıştır.[46]

Ibn Zeyd, ez-Zumer 39/23. âyette geçen (مَثَانِيَ) ifadesini de Hz. Mûsâ, Ṣâliḥ, Hûd ve diğer peygamberlere dair kıssalardaki benzeşen âyetlerin farklı yerlerde tekrarlanması şeklinde tefsir etmiştir. Ḥasan-ı Baṣrî (öl. 110/728) de ilgili âyette zikredilen lafzı, farklı sûrelerde yer alıp birbirine benzeşen âyetler olarak açıklamıştır. Sözü edilen âyette geçen (مُتَشَابِهًا) lafzına dair Ḳatâde'den (öl. 117/735) nakledilen şu söz, onun da bu kanaatte olduğunu göstermektedir: "Bir âyetin diğer bir âyete veya bir lafzın diğer bir lafza benzemesidir." Âyete dair Saʿîd b. Cubeyr (öl. 94/713 [?]) ile Suddî'den (öl. 127/745) aktarılan açıklamalar da bu anlamla bağlantılıdır.[47]

1.3. Lafzî Müteşâbih Kavramının Müşterek Lafızlar ile Tekrar Üslubundan Farkı

Lafzî müteşâbih kavramı; gerek *vucûh* ve *neẓāʾir*'den[48] veya müşterek lafızlardan gerekse birebir zikredilip tekrar kabul edilen âyetlerden farklılık arz etmektedir.

İlk dönem yazılan kaynaklarda *vucûh* kavramıyla Kur'ân'daki müşterek lafızlar kastedilmiştir. Bu nedenle birebir örtüşmemekle birlikte *vucûh* ve *neẓāʾir* konusu temelde çok anlamlılıkla ilgilidir.[49] Lafzî müteşâbih âyetleri; (عَيْن) örneğinde olduğu gibi "bir lafzın

---

45 Ṭaberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 5/197-198.

46 Özdaş, "Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı", 230.

47 Ṭaberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 20/191-192.

48 bk. Ebû ʿAbdullâh Bedruddîn Muḥammed b. Ibrâhîm Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿânî fi'l-muteşâbih mine'l-meṣânî*, thk. ʿAbdulcevâd Ḫalef (Manşûre: Dâru'l-Vefāʾ, 1410/1990), (muhakkikin önsözü) 46.

49 Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih*, 38-39.

birden çok anlama delâlet etmesi"[50] şeklinde tarif edilen müşterek lafızlardan olan farkını şöyle ifade etmek mümkündür: Lafzî müteşâbih âyetlerde, benzeşen lafızlar arasında ilişki söz konusudur. Müşterekte ise lafız-anlam ilişkisi söz konusudur. Lafzî müteşâbih, hem müfred lafızlarda hem de terkiplerde olabilmektedir. Çok anlamlılık ise sadece müfred lafızlarda olabilmektedir. Lafzî müteşâbihte benzeşen lafızlar arasında anlam bakımından bir fark olması gerekmemektedir. Ancak bir lafzın müşterek olabilmesi için birden fazla anlamın olması gerekir, aksi takdirde çok anlamlılıktan söz edilmez. Lafzî müteşâbihte şekilsel benzerliğin oluşabilmesi için iki ve daha fazla lafzın olması gerekmektedir. Müşterekte ise bu sayı birdir. Lafzî müteşâbih kavramının karşıtı, mütebâyin (her bir lafzın farklı bir anlamda olması) veya lafzen birbirinden farklı lafızlardır. Müşterek kavramının karşıtı ise "Müfred lafızların aynı itibarla bir müsemmaya delâlet etmesi"[51] şeklinde tanımlanan *müterâdif*tir.[52] Lafzî müteşâbih âyetlerin Kur'ân-ı Kerim'de yer almadığına dair bir tartışma söz konusu değildir. Ancak bazı âlimler, müşterek lafızların Kur'ân'da hatta Arap dilinde yer almadığı görüşüne kail olmuşlardır.[53] Son olarak lafzî müteşâbihin aksine dilde esas olan lafzın müşterek olmamasıdır. Bu nedenle herhangi bir lafzın çokanlamlı olup olmadığı

---

[50] Muḥammed b. ʿUmer Faḫruddîn er-Rāzî, *el-Maḥṣûl fi usûli'l-fiḳh*, thk. Ṭāhā Cābir Feyyād el-ʿUlvānî (Beyrût: Muʾessesetu'r-Risâle, ts.), 1/261; ʿAlî b. Muḥammed el-Āmidî, *el-Iḥkām fî uṣûli'l-aḥkām*, thk. ʿAbdurrezzāḳ ʿAfîfî (Riyāḍ: Dāru'ṣ-Ṣumayʿî, 1424/2003), 1/37; Aḥmed Muḫtār ʿUmer, *ʿIlmu'd-delâle* (Ḳāhire: ʿĀlemu'l-Kutub, 1998), 145.

[51] Faḫruddîn er-Rāzî, *el-Maḥṣûl fi usûli'l-fiḳh*, 1/253; ʿAbdurraḥmān b. Ebû Bekr es-Suyûṭî, *el-Muẕhir fî ʿulûmi'l-luġati ve envaʿihâ*, thk. Muḥammed Aḥmed Câd el-Mevlâ Beg vd. (Ṣaydâ - Beyrût: el-Mektebetu'l-ʿAṣrîyye, 1986), 1/402.

[52] bk. Muḥammed b. Râşid el-Bereke, *el-Muteşâbihu'l-lafẓî fi'l-Kur'âni'l-Ḳerîm ve tevcîhuhu dirâse mevḍûʿiyye* (Riyāḍ: Câmiʿatu'l-Imâm Muḥammed b. Suʿûd el-Islâmîyye, Yüksek Lisans, 2002), 55-57.

[53] bk. Faḫruddîn er-Rāzî, *el-Maḥṣûl fî usûli'l-fiḳh*, 1/261-265; Āmidî, *el-Iḥkām fî uṣûli'l-aḥkām*, 1/37-40; Aḥmed Muḫtār, *ʿIlmu'd-delâle*, 191; Suʿûd b. ʿAbdullāh Fenîsān, *Iḫtilâfu'l-mufessirîn esbâbuh ve âṣâruh* (Riyāḍ: Dāru Işbilîyye, 1997), 99-104; Mesut Okumuş, "Kur'an Yorumunda Çokanlamlı Lafızlara Yaklaşımlar", *GÜÇİFD* 2/1 (2003), 37-38.

noktasında bir ihtimal söz konusu olduğunda lafzın müşterek olmadığına hamletmek evladır.[54]

Söz konusu bu farklılıklar, lafzî müteşâbih kavramı ile müşterek lafızların birbirinden farklı olduğunu göstermektedir.

Lafzî müteşâbih kavramının tekrar üslubundan olan farkını ele almadan önce, tekrarın sözlük ve terim anlamına yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. "Tekrar etmek" ve "İade etmek" anlamlarına gelen (كَرَّر) fiilinin mastarı olan (تَكْرَار) tekrar, terim olarak şu şekilde tarif edilmiştir: "Bir şeyi birden fazla zikretmek, iade etmek ve bir sözü bir kimseye mükerreren aktarmak."[55] Zerkeşî ise bu kavramı şöyle tanımlamıştır: "İki anlatım arasındaki zamanın uzamasından dolayı anlatımın unutulması korkusuyla ve anlatımı da kökleştirmek için aynı lafzın veya eşanlamlısının bir kez daha söylenmesidir."[56]

Şekilsel benzerlik anlamındaki lafzî müteşâbihin Kur'ân-ı Kerim'de çokça zikredilen tekrardan olan farkını şöyle ifade etmek mümkündür: Lafzî müteşâbih âyetlerde sadece lafızlar arasında benzerlik ve farklılık söz konusudur. Tekrarda ise birden fazla zikredilen, aynı veya eşanlamlı lafızlar söz konusudur.[57] Lafzî müteşâbihte anlamdan ziyade benzeşen âyetlerdeki farklılıklar merkeze alınmaktadır. Buna karşın tekrarda -ister aynı lafızla ister eşanlamlı lafızla olsun- esas olan anlamdır.[58] Dolayısıyla lafzî müteşâbih ile tekrar birçok benzer özelliğe sahip olsalar da farklı yönleri de bulunmaktadır. Bu nedenle tekrar kavramı, şekilsel

---

[54] Faḫruddîn er-Râzî, *el-Maḥṣûl fî usûli'l-fiḳh*, 1/275; Muḥammed Nûreddîn el-Muneccid, *el-İştirâku'l-lafẓî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm beyne'n-naẓarîyyeti ve't-taṭbîḳ* (Dimaşḳ: Dâru'l-Fikr, 1999), 73.

[55] Erdoğan Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar* (İstanbul: Pınar Yay., 2003), 20.

[56] Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/8, 10.

[57] Aḥmed Maṭlûb, *Muʿcemu'l-muṣṭalaḥâti'l-belâġîyye ve taṭavvuruhâ* (Beyrût: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 2007), 410-411.

[58] Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/10; Aḥmed Muḥammed Emîn Ismāʿîl, *el-Iʿcâzu'l-belâġî li taḥavvulâti'n-naẓmi'l-Ḳur'ânî fi'l-muteşâbih mine'l-elfâẓ ve't-terâkîb* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-ʿIlmîyye, 2011), 45.

benzerlik ile kastedilen lafzî müteşâbih olgusunu tamamen karşılamamaktadır.

1.5. Lafzî Müteşâbih Âyetler Alanında Yapılan Çalışmalar

ʿUlūmu'l-Kur'ân kaynaklarında Kur'ân İlimleri arasında sayılan bu ilmin ilk olarak kiminle başladığını tespit etmek güçtür.[59] Ancak sahabe ve tabiîn neslinden nakledilen bazı rivayetler, onların benzeşen âyetlere dair bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. Bu nedenle Ibnu'l-Munādī (öl. 336/947), sahabe ve tabiîn neslinden nakledilen bazı rivayetleri daha sonraları lafzî müteşâbih olarak ifade edilen alanın ilk örnekleri arasında göstermektedir.[60]

Lafzî müteşâbih alanında yapılan çalışmaları; hafızlara yönelik çalışmalar, kısmî farklılık içeren âyetlerin açıklamasına yönelik çalışmalar ve modern dönemde yapılan çalışmalar başlıkları altında ele almak mümkündür.

1.5.1. Hafızlara Yönelik Çalışmalar

Mevcut bilgilere göre lafzî müteşâbih alanındaki ilk eserler, Kur'ân-ı Kerim'den benzeşen âyetlerin kolayca ezberlenip değişik lafızlarının yanlış okumalardan korunmasını sağlamak için kırâat imamları tarafından hazırlanmıştır. Nitekim Ibnu'n-Nedīm (öl. 385/995 [?]), *el-Fihrist* adlı kitabında; Ḥamza b. Ḥabīb ez-Zayyāt (öl. 158/774), Nāfiʿ (öl. 169/785), ʿAlī b. Ḳāsım er-Reşīdī, Muḳātil b. Suleymān, Ḫalef b. Hişām (öl. 229/844), Maḥbūb b. Ḥasan (öl. 230/844), Ebu'l-Huẕeyl el-ʿAllāf (öl. 235/849-50 [?]), Caʿfer b. Ḥarb el-Muʿtezīlī (öl. 236/850-51 [?]), Ebū ʿAlī el-Cubbāʾī (öl. 303/916) ve Ḳaṭīʿī'nin (öl. 378/988-89) Kur'ân-ı Kerim'in müteşâbih âyetlerine

---

[59] Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. ʿAbdullāh Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl ve ġurretu't-teʾvīl*, thk. Muhammed Mustafa Aydın (Mekke: Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā, 2001), 1/64.

[60] bk. Ebu'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Caʿfer Ibnu'l-Munādī, *Muteşābihu'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm*, thk. ʿAbdullāh b. Muḥammed el-Ġuneymān (Demenhūr: Mektebetu Līne, 1993), 63-66.

dair eserler yazdıklarını kaydetmektedir.[61] İşaret edilen âlimlerin eserlerinin adlarına yer vermeyen Ibnu'n-Nedīm, Ḳuṭrub'un (öl. 210/825 civarı) *Kitābu'r-reddi ʿala'l-mulḥidīn fī muteşābihi'l-Ḳur'ān* adlı bir kitabından da söz etmektedir.[62] Aşağıda görüleceği üzere bu eserlerden bazıları lafzen birbirine benzeşen âyetlere dairdir. Ancak günümüze ulaşmayan eserlerde müteşâbih kavramının anlamı kapalı âyetler mi yoksa benzeşen âyetler mi şeklinde ele alındığı hususunda bir kanaate varamadığımızı belirtmek isteriz.

Hafızlara yönelik hazırlanan eserlerden bazıları şöyledir:

1. *Muteşābihu'l-Ḳur'ān*

Bu eser, nahiv âlimi ve yedi kırâat imamından biri olan Ebu'l-Ḥasan ʿAlī b. Ḥamza el-Kisāʾī tarafından yazılmıştır.[63] Suyūṭī, lafzî müteşâbih âyetler alanında yazılan ilk eserin Kisāʾī'ye ait olduğunu ifade etmektedir.[64] Ancak onun bu sözünü, günümüze ulaşan ilk eser şeklinde ifade etmenin daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Çünkü kaynaklarda Ḥamza b. Ḥabīb ile Nāfiʿ'in bu alanda eser verdikleri ifade edilmektedir. Diğer yandan söz konusu eserin erken dönem kaynaklarında zikredilmemiş olması, eserin Kisāʾī'ye ait olmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü bibliyografi eserlerinde herhangi bir sebepten ötürü meşhur âlimlerin bazı kitaplarının zikredilmemiş olması azımsanmayacak kadar fazladır.[65]

Tekrarın, âyetler arasındaki farklılıkların veya benzerliklerin fayda ve hikmetlerine değinilmeyen bu eserde[66] Kur'ân okuyanla-

---

61 Muḥammed b. Isḥāḳ Ibnu'n-Nedīm, *el-Fihrist*, thk. Riḍā Teceddud (Ṭahrān, 1971), 39.

62 Ibnu'n-Nedīm, *el-Fihrist*, 58.

63 Bu eser, şimdiye kadar dört defa basılmıştır. Birincisi; Ṣabīḥ et-Temīmī tahkikiyle 1994'te Trablus'ta Kulliyetu'd-Daʿve el-Islāmīyye tarafından yayımlanmıştır. İkincisi; Muḥammed b. ʿĪd eş-Şaʿbānī tahkikiyle 2006'da Mısır Ṭantā'da Dāru'ṣ-Ṣaḥābe yayınevi tarafından neşredilmiştir. Üçüncüsü; Muḥammed Ḥuseyn Āl Yāsīn tahkikiyle 2007'de Ürdün'de Dāru ʿAmmār yayınevi tarafından çıkmıştır. Dördüncüsü; Muḥammed Dāvūd tahkikiyle Dāru'l-Menār tarafından neşredilmiştir.

64 Suyūṭī, *el-Itḳān*, 3/286.

65 Ebu'l-Ḥasan ʿAlī b. Ḥamza el-Kisāʾī, *Muteşābihu'l-Ḳur'ān*, thk. Ṣabīḥ et-Temīmī (Ṭrablus: Kulliyetu'd-Daʿve el-Islāmīyye, 1994), (muhakkikin önsözü) 25-26.

66 Kisāʾī, *Muteşābihu'l-Ḳur'ān*, (muhakkikin önsözü) 7.

ra ve ezber yapanlara destek olsun diye Kur'ân-ı Kerim'de benzer veya yakın kelimelerin geçtiği âyetlere yer verilmiştir.[67] Takdim-tehir ve diğer bazı nedenlerden dolayı bazı ibareleri-lafızları farklı şekillerde gelen âyetler arasındaki benzerlik ve farklılıkları on beş bapta ele alan Kisâʾî, Mushaf sıralamasını takip ederek birinci bapta başlangıç harekesi farklı olan kelimeleri zikretmiştir. İkinci bapta, Kur'ân'da benzeri olmayan âyetlerin yanı sıra takdim-tehir, marife-nekre, müfred-cemʿ ve buna benzer değişikliklerin olduğu benzer âyetlere yer vermiştir. İkinci bapta yer alan örnekler, lafzî müteşâbih âyetlerin tefsirine dair yazılan eserlere kaynaklık etmektedir. Üçüncü bapta iki defa zikredilen; dördüncü bapta üç defa; beşinci bapta dört; altıncı bapta beş; yedinci bapta altı; sekizinci bapta yedi; dokuzuncu bapta sekiz; onuncu bapta dokuz; on birinci bapta on; on ikinci bapta on bir; on üçüncü bapta on beş; on dördüncü bapta yirmi defa tekrarlanan ifadelere yer vermiştir. Son bapta ise Hz. ʿUṣmān'ın (öl. 35/656) farklı şehirlere gönderdiği Mushaflarda görülen on iki değişikliği zikretmiştir.[68]

2. *Muteşābihu'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm*

Bu eser, Ebu'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Caʿfer el-Munādī tarafından hazırlanmıştır. Hafızların karıştırabilecekleri âyetleri daha iyi ezberleyebilmeleri için Kur'ân-ı Kerim'deki benzer kelimelere yer veren Ibnu'l-Munādī,[69] eserini, Kûfe kırâat imamlarından Mūsā el-Ferrāʾ ile Ḫalef b. Hişām'ın yanı sıra bu alanda yazılan diğer iki eserlerden istifade ederek hazırladığını belirtmiştir.[70] Söz konusu eser, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde elli ana başlık ve yirmi alt başlık toplamda yetmiş bapta ister aynı ister farklı konularda olsun birbirine benzeşen âyetlere yer verilmiştir.

---

67 Kisâʾî, *Muteşābihu'l-Ḳur'ān*, 50.
68 Kisâʾî, *Muteşābihu'l-Ḳur'ān*, 225-227.
69 bk. Ibnu'l-Munādī, *Muteşābihu'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm*, 226-227.
70 Ibnu'l-Munādī, *Muteşābihu'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm*, 17, 61-62.

[71] İkinci bölümde ise takdim-tehir, tekil-çoğul, zikir-ḥaẕf, iẓhār-idġām, teẕkīr-teʾnīṯ ve âyet fâsılaları farklı olan benzeşen âyetler zikredilmiştir.[72] İkinci bölümde yer alan âyetler, lafzî müteşâbih âyetlerin izahına dair yazılan eserlere kaynaklık etmektedir.[73]

3. *Hidâyetu'l-murtāb ve ġāyetu'l-ḥuffāẓ ve'ṭ-ṭullāb fī muteşābihi'l-Kitāb*

Bu eser, Ebu'l-Ḥasan ʿAlemuddīn ʿAlī b. Muḥammed b. ʿAbduṣṣamed es-Seḫāvī tarafından yazılmıştır. "es-Seḫāviyye" adıyla meşhur olan bu eserde, Kur'ân-ı Kerim'de lafız benzerliğine sahip kelimeler, alfabetik sıraya göre ele alınmıştır.[74] Recez vezniyle yazılan bu manzum eser,[75] 425 beyitten oluşmaktadır.[76]

Seḫāvī'nin bu eserine birden fazla şerh yazılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: 1. *Fetḥu'l-Kerīmi'l-Vehhāb fī şerḥi Hidāyeti'l-murtāb.* Bu şerh, Ebu'l-ʿIzz b. ʿAlī b. Ḫalīl el-Bustānī el-Kūsūnī tarafından hazırlanmıştır. 2. *et-Tevḍīḥātu'l-celiyye şerḥu'l-manẓūmeti's-Seḫāviyye fī muteşābihi'l-āyāti'l- Ḳur'āniyye.* İlk baskısı Mısır'da el-Mektebetu'l-Maḥmūdiyyeti't-Ticārīyye tarafından yapılan ve toplamda 84 sayfadan oluşan bu şerh, Muḥammed Sālim Muḥayşin ile Muḥammed Ismāʿil Şaʿbān tarafından hazırlanmıştır. 3. *et-Teshīl fīmā yeştebihu ʿala'l-ḳāriʾi min āyi't-tenzīl.* ʿAlī Ismāʿīl es-Seyyid Hindāvī ile Muḥammed ʿIvaḍ Zāyid el-Ḥirbāvī tarafından hazırlanan bu şerh, Riyāḍ'da 1989'da yayımlanmıştır. Bunların dışında Aḥmed b. ʿAbdullāh el-Mekkī, Muḥammed Necīb Ḫayyāṭe, Aḥmed b. Aḥmed

---

[71] bk. Ibnu'l-Munādī, *Muteşābihu'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm*, 67-158.

[72] bk. Ibnu'l-Munādī, *Muteşābihu'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm*, 162-226.

[73] Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, (muhakkikin önsözü) 1/58.

[74] Tayyar Altıkulaç, "Sehâvî", *TDVİA* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 36/311.

[75] Muḥammed Ṭalḥā Bilāl el-Minyār, *Iʿānetu'l-ḥuffāẓ li'l-āyāti'l-muteşābihāti'l-elfāẓ* (b.y.: y.y., 2003), 208.

[76] Muḥammed Sālim Muḥayşin - Muḥammed İsmāʿil Şaʿbān, *et-Tevḍīḥātu'l-celīyye şerḥu'l-manẓūmeti's-Seḫāviyye fī muteşābihi'l-āyāti'l-Ḳur'āniyye* (Ḳāhire: el-Mektebetu'l-Maḥmūdiyyeti't-Ticārīyye, ts.), 83.

eṭ-Ṭaybī, ʿAbdullāh b. eş-Şerîf el-Mışrī ve Muḥammed b. Saʿîd Bâkşîrî de Seḫâvî'nin eserine şerh veya haşiye yazmışlardır.[77]

4. *Tetimmetu'l-beyān limā eşkele min muteşābihi'l-Ḳur'ān*

Manzum olan bu eser, ʿAbdurraḥmān b. Ismāʿīl b. Ibrāhīm el-Maḳdisī (öl. 665/1267), tarafından hazırlanmıştır. Maḳdisī, Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen bütün lafzî müteşâbih âyetlere yer vermemesinden dolayı hocası Seḫâvî'nin çalışmasına bir zeyil olarak 255 beyitten oluşan bu eserini hazırlamıştır.[78]

Muḥammed b. Muṣṭafā el-Ḫadrī ed-Dimyāṭī'nin *Maḳṣūretu'd-Dimyāṭī* ile ʿAbdullāh b. Aḥmed et-Tekrūrî'nin *Manẓūmetu'l-Ġalāvī* adlı çalışmalarında da lafzî müteşâbih âyetler manzum olarak ele alınmıştır.[79]

5. *Delîlu'l-muteşābihāti'l-lafẓîyye fi'l-Ḳur'āni'l-Kerîm*

Bazı ilavelerle birlikte temelde Seḫâvî'nin alfabetik sıraya göre manzum olarak kaleme aldığı *Hidāyetu'l-murtāb* adlı eserinin Mushaf tertibine göre hazırlanmasından ibaret olan bu çalışma, Muḥammed b. ʿAbdullāh eṣ-Ṣaġîr tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada benzeşen âyetlerdeki farklı kullanımların neden ve hikmetleri ele alınmamaktadır. Muʿcem tarzında hazırlanıp benzeşen âyetlerde ʿAṣım kırâatının Ḥafṣ (öl. 180/796) rivayeti esas alınan bu çalışmada Ibnu'l-Munādī'nin yukarıda yer verilen eseri ile Kirmānī'nin benzeşen âyetlerin izahına dair olan eserinin yanı sıra Muḥammed el-Musned'in *Tenbîhu'l-ḥuffāẓ li'l-āyāti'l-muteşābihāti'l-elfāẓ*'ı, Muḥammed Fuʾād ʿAbdulbāḳî'nin (öl. 1968) *el-Muʿcemu'l-mufehres li elfāẓi'l-Ḳur'āni'l-Kerîm*'i, ʿAbdulḥamîd Ṣafîyuddîn'in *Sebîlu't-teṣbît ve'l-yaḳîn li ḥuffāẓi āyāti'ẕ-Ẕikri'l-Ḥakîm*

---

77 bk. Minyār, *Iʿānetu'l-ḥuffāẓ*, 206-222.

78 ʿAlî b. Muḥammed b. ʿAbduṣṣamed es-Seḫâvî, *Hidāyetu'l-murtāb ve ġāyetu'l-ḥuffāẓ ve't-ṭullāb fi muteşābihi'l-Kitāb*, thk. ʿAbdulḳādir el-Ḥaṭîb el-Ḥasanî (Beyrût: Dāru'l-Fikri'l-Muʿaṣir, 1994), 29; Ṣâliḥ b. ʿAbdurraḥmān Dervîş, "Tetimmetu'l-beyān limā eşkele min muteşābihi'l-Ḳur'ān dirâse ve taḥḳîḳ", *Mecelletu'l-Cāmiʿatu'l-Islāmîyye* 10/183 (ts.), 421.

79 bk. Minyār, *Iʿānetu'l-ḥuffāẓ*, 206, 231.

ve Ebū Ẕer el-Ḳalemūnī'nin ʿ*Avnu'r-Raḥmān fī ḥifẓi'l-Ḳur'ān* adlı eserinden yararlanılmıştır.[80]

Diğer yandan hafızlara yönelik lafzî müteşâbih alanında yapılan şu çalışmalara da yer vermek gerekir: Ḳurṭubī'nin (öl. 671/1273) *Meşābihu'l-Ḳur'ān ʿalā ḥurūfi'l-muʿcem*'i, Suyūṭī'nin *et-Tibyān fī muteşābihi'l-Ḳur'ān*'ı, Seyyid ʿUmer es-Semhūdī'nin (öl. 1745/1158) *Buġyetu'l-murīd fī ḥifẓil'l-Ḳur'āni'l-Mecīd*'i.[81] Bunun gibi Muḥammed b. ʿAbdulʿazīz el-Musned tarafından hazırlanıp 1990'da Riyāḍ'da Dāru'l-Vaṭan yayınevi tarafından basılan *Tenbīhu'l-ḥuffāẓ li'l-āyāti'l-muteşābihāti'l-elfāẓ*'ı, Sirāc Ṣāliḥ Melā'ike tarafından hazırlanan *Delīlu'l-āyāti'l-muteşābihāti'l-elfāẓ fī Kitābi'll-Allāhi'l-ʿAzīz*'i, Muḥammed Ṭalḥā Bilāl Minyār tarafından hazırlanan *Iʿānetu'l-ḥuffāẓ li'l-āyāti'l-muteşābihāti'l-elfāẓ*'ı, Ḥasan el-Māhī Ḳaddūre'nin *Recezu'l-Ḳur'ān*'ı, Ibn Ebī Dāvūd'un *Risāle fī muteşābihi't-taʿbīr fi'l-lafẓi fi'l-Ḳur'ān*'ı, Bendeilāhī es-Sūrtī'nin *Rumūzu'l-muteşābihāt*'ı, Agāh Paşa'nın *el-ʿİḳdu'l-cemīl fī muteşābihi't-tenzīl*'i, Muḥammed Nūr Aḥmed Mīrdād'ın *İtḥāfu'l-ʿirfān bi'l-munferidāt min āyi'l-Ḳur'ān*'ı, ʿAtıyyetu'l-Allāh el-Echūrī'nin *Irşādu'r-Raḥmān fī esbābi'n-nuzūl ve'n-nāsiḫ ve'l-mensūḫ ve'l-muteşābih ve tecvīdi'l-Ḳur'ān*'ı, Cemāl b. ʿAbdurraḥmān el-Mısrī'nin *el-Īḍāẕ li teẕkīri'l-ḥuffāẓ bi'l-āyāti'l-muteşābiheti fi'l-elfāẓ*'ı, Moritanyalı Muḥammed b. Muḥammed b. Enbūce et-Teştī'nin *el-Baḥru'l-muḥīṭ fī maʿdūdāt ve muteşābihi'l-Ḳur'ān*'ı, Verş (öl. 197/812) rivayetine uygun olarak recez vezniyle hazırlanan bu manzum eser, Muḥammed Aḥmed el-Esved eş-Şinḳītī tarafından *Teysīru'l-Vehhābi'l-Mennān ʿalā şerḥi maʿdūdāti'l-Ḳur'ān* ile *Teysīru'l-Vehhābi'l-Mennān ʿalā tevdīhi muteşābihi'l-Ḳur'ān* adıyla şerh edilmiştir. Son olarak hafızlara yönelik şu çalışmalar da yapılmıştır: ʿĪsā b. ʿAbdulʿazīz el-İskenderānī'nin *Beyānu muştebihi'l-Ḳur'ān*'ı, Ibn ʿAtīḳ el-Ḥımsī'nin *Tuḥfetu'l-beyān fīmā veḳaʿa mine't-*

[80] Muḥammed b. ʿAbdullāh eṣ-Ṣaġīr, *Delīlu'l-muteşābihāti'l-lafẓiyye fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm* (Riyāḍ: Dāru Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzīʿ, 1418/1997), 7-10.

[81] Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 1/75-78.

tekrāri fi'l-Ḳur'ān'ı, Raḥīmbahş Panīpetī'nin *Tuḥfetu'l-ḥuffāẓ*'ı, Ibrāhīm b. ʿUmer el-Caʿberī'nin *Teẕkiretu'l-ḥuffāẓ fī muştebihi'l-elfāẓ*'ı, Ibnu'l-Cevzī'nin *Teẕkiretu'l-muntebih fī ʿuyūni'l-muştebih*'i, ʿAbdulġafūr el-Pencābī'nin *et-Tevḍīḥ ve'l-beyān fī tekrāri ve teşābuhi āyi'l-Ḳur'ān*'ı, Şihābuddīn et-Teybī'nin *Tevḍīḥu manẓūmeti's-Seḫāvī fi'l-muteşābih*'i, ʿAbdulḥalīm el-Çiştī'nin *el-Ḳur'ānu'l-Kerīm meʿa ẕikri'l-muteşābihāt*'ı, Ibnu'l-Imām Muḥammed b. Muḥammed'in *el-Muteşābih*'i, Muḥammed Maḥbūb el-Ḥaydarābādī'nin *Kenzu'l-muteşābihāt*'ı, ʿAbdurrazzāḳ b. Aḥmed el-Yemānī'nin *Meṣāni'l-āyāti'l-muteşābihāti'l-kāmilāt*'ı, Aḥmed b. ʿAbdulfettāḥ ez-Zevāvī'nin *Hidāyetu'l-ḥayrān fī muteşābihi elfāẓi'l-Ḳur'ān*'ı.[82]

1.5.2. Lafzî Müteşâbih Âyetlerin İzahına Dair Yapılan Çalışmalar

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Kur'ân'a inanmayan bazı kesimler, batıl görüşlerini temellendirmek için lafzî müteşâbih âyetlerden bazılarının birbiriyle çeliştiğini ayrıca takdim-tehir, zikir-hazf ve benzeri farklılıkların faydasız tekrarlardan oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle yukarıda yer verilen çalışmalardan farklı olarak bazı âlimler, benzeşen âyetlerdeki benzerlikler ile farklılıkların hikmet ve sebeplerini açıklamaya yönelik müstakil eserler kaleme almışlardır.

Lafzî müteşâbih âyetlerin açıklamasına dair yazılan eserlerden bazıları şöyledir:

1. *Durretu't-tenzīl ve ġurretu't-teʾvīl*

Bu eser, Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. ʿAbdullāh el-Ḫaṭīb el-Iskāfī tarafından yazılmıştır.[83] O, bu eserini yazma gerekçesini

---

[82] Minyār, *Iʿānetu'l-ḥuffāẓ*, 115-120.

[83] Eserin, Ḳāhire 1327/1909 ve Beyrūt 1393/1973 tarihlerinde neşredildiği belirtilmektedir. Mustafa Öz, "İskâfî Hatîb", *TDVİA* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), 22/552. Ayrıca eser, Ebu'l-Ferec el-Urdustānī rivayetiyle *Durretu't-tenzīl ve ġurretu't-teʾvīl fi beyāni'l-āyāti'l-muteşābihāt fī Kitābi'l-Allahi'l-ʿAzīz* adıyla 4. Baskı olarak 1981 yılında Beyrūt'ta Dāru'l-Afāki'l-Cedīde yayınevi tarafından neşredilmiştir. Tah-

özetle şöyle ifade etmektedir: Yüce Allah bana ikramda bulunup kendi kelâmını okumayı ve incelemeyi nasip edip şereflendirdiği günden itibaren, birçok neden, benzer veya değişik lafızlarla tekrarlanan âyetlerdeki benzerliğin ve farklılığın nedenini ortaya çıkartıp her bir âyette kullanılan lafzın diğerlerinden olan farkını ortaya çıkarmaya sevk etti. Ayrıca ilim ehlinden hiç kimsenin söz konusu âyetlerdeki farklılıkları açıklamamış olması böyle bir eser yazmama neden oldu.[84]

İçerisinde kısmî farklılık bulunan âyetlerin kapalılıklarını vuzuha kavuşturmak, tekrarları açıklamak, inkârcıların dil uzatmalarına bir reddiye ve mülhidlerin yoluna bir set olsun diye böyle bir eseri kaleme aldığını belirten Ḫaṭîb el-Iskāfî, bu çalışmasıyla benzerlikten dolayı oluşabilecek kapalılığı izah edip her bir âyetin benzerinden farkını ortaya koymayı hedeflediğini ifade etmektedir. Onun nazarında lafzî müteşâbih âyetler, bazı farklılıklarla birlikte tekrar edilen âyetlerdir.[85] Bu nedenle eserde, herhangi bir farklılığın olmadığı tekrarlar fazla konu edinilmemektedir. Sözü edilen eser, müfessirlerin takip ettiği Mushaf'taki sûre tertibine uygun olarak hazırlanmıştır. el-Baḳara sûresinden başlayıp Nās sûresiyle biten bu çalışmada toplamda 274 konu ele alınmıştır. Örneğin el-Baḳara sûresinden merkeze aldığı âyeti başa alıp gerek ilgili sûrede gerekse diğer sûrelerde zikredilen benzeşen diğer âyetler arasındaki farkların nedenleri incelenmiştir.

Son olarak bazı kaynaklarda söz konusu eser, Rāġib el-Iṣfahānī'ye[86] veya Faḫruddīn er-Rāzī'ye nispet edilmektedir.[87] İsimleri farklı olmakla birlikte İskāfî ile Faḫruddīn er-Rāzī'nin Rey

kikli neşri doktora tezi olarak bu eseri çalışan Muhammed Mustafa Aydın tarafından yapılmış olup eser, 2001 yılında 3 cilt halinde Ummu'l-Ḳurā Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır.

84 Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 1/217-218.

85 Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 1/217-218.

86 bk. Minyār, *Iʿānetu'l-ḥuffāẓ*, 200.

87 bk. Zerkeşī, *el-Burhān*, (dipnot 3) 1/112.

şehrine mensup olup künyelerinin Ebū ʿAbdullāh olması, ayrıca İskāfî'nin el-Ḫaṭîb, Rāzî'nin ise Ibnu'l-Ḫaṭîb lakabıyla anılmasının bu hataya zemin hazırladığı ifade edilmektedir.[88]

2. *el-Burhān fî tevcîhi muteşābihi'l-Ḳur'ān*

Bu eser, Ebu'l-Ḳāsim Maḥmūd b. Ḥamza el-Kirmānî tarafından yazılmıştır.[89] Üslup olarak kısa ifadelerle âyetlerin yorumuna yer veren Kirmānî, Mushaf tertibine riayet ederek Fātiḥa'dan başlayıp Nās sûresi ile biten bu çalışmasında benzer âyetlerin birinde takdim ve tehirden, farklı bir harfin, kelimenin veya eksik-fazla bir ifadenin kullanılmasının hikmetlerine ve kelama kattıkları faydalara yoğunlaşmıştır. Benzerlikten dolayı anlam kapalılığına neden olabilecek âyetleri lafzî müteşâbih kapsamında değerlendiren Kirmānî, Aḥzāb sûresi örneğinde olduğu gibi müteşâbih olmadıkları halde ezberi iyi olmayan hafızlar ile tecrübesiz çocukların karıştırabilecekleri âyetlere de yer vermiştir.[90] Ayrıca o, benzer olup kısmen farklılık arz eden âyetlerin yanı sıra birebir aynı olanları da bu kapsamda ele almıştır.[91]

Bu alanda daha önce yazılmış eserleri yetersiz gördüğü için böyle bir çalışmayı hazırladığını ifade eden Kirmānî,[92] gerek Ebū Muslim el-Işfahānî'nin (öl. 322/934) günümüze ulaşmayan tefsiri kanalıyla gerekse konuya dair Ḫaṭîb el-Iskāfî'nin yukarıda yer verilen eserinden bazı görüşlerini nakletmiştir.[93] Ayrıca o; Sîbeveyhi,

---

88 Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 1/133.

89 Eser, ʿAbdulḳādir Aḥmed ʿAṭā tarafından tahkik edilerek ilkin *Esrāru't-tekrār fi'l-Ḳur'ān* adıyla (Ḳāhire 1978) daha sonra *el-Burhān fî tevcîhi Muteşābihi'l-Ḳur'ān* ismiyle (Beyrūt 1986) neşredilmiştir. Ayrıca eser, Aḥmed ʿİzzeddīn ʿAbdullāh Ḫalefullāh (Manşūre 1411/1991) ile Seyyid el-Cemīlī (Ḳāhire 1994) tarafından da tahkik edilerek yayımlanmıştır.

90 Maḥmūd b. Ḥamza el-Kirmānî, *el-Burhān fî tevcîhi muteşābihi'l-Ḳur'ān*, thk. ʿAbdulḳādir Aḥmed ʿAṭā (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmîyye, 1406/1986), 155-157.

91 Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih*, 28.

92 Kirmānî, *el-Burhān*, 19-21.

93 bk. Kirmānî, *el-Burhān*, (muhakkikin önsözü) 12-13. Muhakkik, Kirmānî'nin kaynaklarından söz ederken şu bilgileri de aktarmaktadır: Kirmānî, Ebū Caʿfer Ibnu'z-Zubeyr'in *Milāku't-teʾvîl* adlı kitabını görmemiştir. (Kirmānî, *el-Burhān*, (muhakkikin

Aḫfeş, Ebū ʿUbeyd Ḳāsım b. Sellām (öl. 224/838), Ibn Ḳuteybe, Muberred (öl. 286/900), Ṭaberī (öl. 310/923), Zeccāc (öl. 311/923), Ibn Serrāc (öl. 316/929), Ebū Muslim el-Iṣfahānī, Ibn Mucāhid (öl. 324/936), Ebū ʿAlī el-Fārisī (öl. 377/987), Ibn Mihrān en-Nīsābūrī (öl. 381/992), Ibn Cinnī (öl. 392/1002), Ṣaʿlebī (öl. 427/1035) ve Vāḥidī (öl. 468/1076) gibi âlimlerden de istifade etmiştir.[94] Son olarak Kirmānī'nin etkisini, gerek bu alanda müstakil eser yazan Ibn Cemāʿa ile Zekerīyyā el-Enṣārī gibi âlimlerde gerekse Kur'ân İlimleri alanında eser yazan Zerkeşī, Suyūṭī ve Fīrūzābadī (öl. 817/1415) gibi âlimlerde görmek mümkündür.[95]

3. *Milāku't-teʾvīl el-ḳātiʿ bi zevi'l-ilḥādi ve't-taʿṭīl fī tevcīhi'l-muteşābihi'l-lafẓ min āyi't-tenzīl*

Bu eser, Ebū Caʿfer Aḥmed b. Ibrāhīm b. Zubeyr eṣ-Ṣeḳafī el-Ġirnāṭī (öl. 708/1308) tarafından hazırlanmıştır.[96] Kur'ân ilimleri alanında hizmetleri olan daha önceki âlimlerin aynı veya benzer lafızlarla tekrarlanan âyetlere gereken ilgiyi göstermediklerini ifade eden Ibnu'z-Zubeyr, düşünmekten gafil ve kendi rahatına düşkün olanların, lafzî müteşâbih âyetlerdeki farklılıkların bir sebebe veya amaca mebni olmadığını düşündüklerini söylemiştir. Lafzî müteşâbih âyetlerin izahına dair olan eserde lafızları tekrarlanan âyetlerin yanı sıra takdim-tehir ve buna benzer durumlar sonucunda benzer âyetlerde görünen değişiklikler ele alınıp bunların hikmetleri ve faydaları üzerinde durularak bu türden âyetlere

önsözü) 13.). Fakat Ibnu'z-Zubeyr'in Kirmānī'den yaklaşık 200 yıl sonra dünyaya geldiğini ifade etmek isteriz.

94 Ṣāliḥ b. ʿAbdullāh b. Muḥammed eş-Şeşrī, "el-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm ve esrāruhu'l-belāġīyye" (Mekke: Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā, Doktora, 2001), 50.

95 Şeşrī, *el-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*, 52-56.

96 Bu eser, şimdiye kadar üç defa tahkik edilerek neşredilmiştir. Birincisi; Saʿīd el-Fellāḥ tarafından yapılan tahkiktir. Tunus'ta doktora tezi olarak çalışılan bu eser, 1983'te Beyrūt'ta Dāru'l-Ġarbi'l-Islāmī yayınları arasında çıkmıştır. İkincisi; Maḥmūd Kāmil Aḥmed tarafından yapılmıştır. 1979'da ʿAynşems Üniversitesinde doktora düzeyinde olarak çalışılan bu eser, 1985'te Beyrūt'ta Dāru'n-Nahḍati'l-ʿArabīyye yayınlarından çıkmıştır. Üçüncüsü; ʿAbdulġanī Muḥammed ʿAlī el-Fāsī'nin tahkikidir. Bu çalışma ise 2006'da Beyrūt'ta Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye yayınevi tarafından basılmıştır.

dair oluşabilecek şüpheler giderilmeye çalışılmıştır.[97] Son olarak Ibnu'z-Zubeyr, Ḫaṭîb el-Iskāfî'nin lafzî müteşâbih âyetlerden yer vermediği benzeşen 125 âyeti açıklayıp ilgili âyetin başına (ۚ) işaretini koymuştur.[98]

4. *Keşfu'l-maʿānī fi'l-muteşābih mine'l-meşānī*

Bu eser, Ebū ʿAbdullāh Bedruddīn Muḥammed b. Ibrāhīm b. Cemāʿa'ya aittir.[99] Eserde, tekrarlanan kelime ve cümlelerin anlam farklılıklarının ve faydalarının yanı sıra âyetlere dair edebî incelikler soru-cevap şeklinde ele alınmıştır.[100] Diğer bir ifadeyle bu çalışmada, lafzî müteşâbih âyetlerin farklı şekillerde kullanılmasının fayda ve hikmetlerinin yanı sıra Kur'ân-ı Kerim'deki belagat incelikleriyle ilgili muhtemel sorulara verilebilecek cevaplar da yer almaktadır. Ibn Cemāʿa'nın etkisini aynı alanda eser yazan Zekerīyyā el-Enṣārī ile çağdaş âlimlerden Şeyḫ Ḫalīl Yāsīn'in çalışmalarında görmek mümkündür.[101]

5. *Fetḥur-Raḥmān bi keşfi ma yeltebisu fi'l-Ḳur'ān*

Bu eser, Zekerīyyā el-Enṣārī'ye aittir. Söz konusu bu eser, tekrarlanan âyetler, bazı müteşâbih âyetlerde görülen takdim-tehir, ibdal ve benzeri farklılıkların yanı sıra bu iki kısım dışında açıklanmaya ihtiyaç duyulan âyetlerin inceliklerine dairdir.[102]

---

97 Ebū Caʿfer Aḥmed b. Ibrāhīm Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl el-ḳāṭıʿ bi zevi'l-ilḥādi ve't-taʿṭīl fī tevcīhi'l-muteşābihi'l-lafẓ min āyi't-tenzīl*, thk. ʿAbdulġanī Muḥammed ʿAlī el-Fāsī (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 2006), 7-8.

98 Muḥammed Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī, *Dirāsetu'l-muteşābihi'l-lafẓī min āyi't-tenzīl fī kitābi Milāku't-teʾvīl* (Beyrūt: Dāru Ibn Keşīr, 2016), 28-29, 35.

99 Bu eser üç defa tahkik edilerek basılmıştır. Birinci baskı, ʿAbdulcevād Ḫalef'in tahkikiyle 1990'da Manşūre'de Dāru'l-Vefâ; ikinci baskı, Merzūḳ ʿAlī Ibrāhīm'in tahkikiyle 1999'da Riyāḍ'da Dāru'ş-Şerîf; üçüncü baskı ise Muḥammed Ḥasan Muḥammed'in tahkikiyle 2007'de Beyrūt'ta Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye yayınlarından çıkmıştır.

100 Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 80-81.

101 Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, (muhakkikin önsözü) 62.

102 Ebū Yaḥyā Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān bi keşfi ma yeltebisu fi'l-Ḳur'ān*, thk. Muḥammed ʿAlī eṣ-Ṣābūnī (Beyrūt: Dāru'l-Kur'āni'l-Kerîm, 1983), 16.

1.5.2. Modern Çalışmalar

Modern dönemde lafzî müteşâbih alanında yapılan çalışmaları, müstakil çalışmalar ile lisansüstü çalışmalar şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür.

Lafzî müteşâbih alanında hazırlanan müstakil çalışmalardan bazıları şöyledir:

1. *Min belāġati'l-muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Kur'āni'l-Ḳerīm*

Bu eser, Muḥammed b. ʿAlī eṣ-Ṣāmil tarafından hazırlanmıştır. 63 meselenin konu edildiği bu çalışmada Kur'ân-ı Kerim'deki benzeşen âyetlerdeki edebi incelikler on başlık altında incelenmiştir. Yazar; Ḫaṭîb el-Iskāfī, Kirmānī, Ibnu'z-Zubeyr ve Ibn Cemāʿa'nın yanı sıra Rāzī ve Ibn ʿĀşūr'un eserlerinden bolca istifade etmiştir. Söz konusu eser, 2001'de Dāru Kunūzi İşbīliyā tarafından neşredilmiştir.[103]

2. *Muteşābihi'n-naẓmi fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm Keşfu'l-Maʿānī fī muteşābihi'l-Meṯānī li Ibn Cemāʿa unmūẕecen*

Bu eser, Sālim ʿAbdulḫāliḳ ʿAbdulḥamīd ʿAbdulḥamīd es-Sekrī tarafından hazırlanmıştır. Ibn Cemāʿa'nın yukarıda zikredilen *Keşfu'l-Maʿānī fī muteşābihi'l-Meṯānī* adlı eseri bağlamında lafzî müteşâbih âyetlerdeki belagat incelikleri ile Kur'ân iʿcâzının ele alındığı bu çalışmada Ibn Cemāʿa'nın benzeşen âyetleri yorumlamada esas aldığı yönteme odaklanmaktadır.

3. *el-Mebnā ve'l-meʿnā fi'l-āyāti'l-muteşābihāt fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*

Bu eser, ʿAbdulmecīd Yāsīn el-Mecīd tarafından hazırlanmıştır. Altı bölümden oluşan bu eserde 258 mesele ele alınmıştır. Lafzî müteşâbih alanında eser yazan Ḫaṭîb el-Iskāfī, Kirmānī ve Ibnu'z-Zubeyr ile çağdaş âlimlerden Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī'nin yanı sıra Rāġib el-Iṣfahānī, Zemaḫşerī, Faḫruddīn er-Rāzī ve Şaʿrāvī (öl. 1998) gibi tefsir âlimlerinin eserlerinden istifa edilerek benze-

[103] Muḥammed Recāʾī Aḥmed el-Cibālī, "Tevcīhu'l-muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Ḳerīm beyne'l-ḳuḍāmā ve'l-muḥdeṯīn Aḥmed el-Ġirnāṭī ve Fāḍıl es-Sāmerrāʾī: Dirāse muḳārine" (Malezya: Kuala Lumpur Üniversitesi, Doktora, 2012), 200.

şen âyetlerdeki farklılıkların incelikleri ve değişik kullanımların sebep ve hikmetleri ele alınmıştır.[104] İlgili eser 2005'te Dāru Ibn Ḥazm yayınevi tarafından basılmıştır.

Bunların dışında lafzî müteşâbih âyetler, Kur'ân-ı Kerim'in edebi iʿcâzı alanında yazılan eserlerde de konu edilmektedir. İlgili eserlerden bazıları şöyledir:

1. *Min esrāri't-taʿbīr fi'l-Ḳur'ān ṣafāʾu'l-kelime*

Bu eser, ʿAbdulfettāḥ Lāşîn tarafından hazırlanmıştır. 1983'te yayımlanan bu çalışmada Kur'ân-ı Kerim'in söz ve ifadelerindeki iʿcâz konusu incelenmiştir. İlgili çalışmada marife-nekre ile takdim-tehir başlıkları altında lafzî müteşâbih âyetlerdeki iʿcâza da yer verilmiştir.[105]

2. *et-Taʿbīri'l-Ḳur'ānī*

Bu eser, Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī tarafından hazırlanmıştır. Birden fazla konunun ele alındığı bu eserde benzeşen bazı âyetlerdeki farklılıkların incelikleri de inceleme konusu yapılmıştır. İlk baskısı Irak'ta 1989'da yapılan bu eserin dördüncü baskısı, 2006'da ʿAmmān'da Dāru ʿAmmār tarafından yapılmıştır.

3. *Belāġatu'l-kelimeti fi't-taʿbīri'l-Ḳur'ānī*

Bu eser, Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī tarafından hazırlanmıştır. Eserde lafzî müteşâbih konusunun alt başlıklarından olan müfred lafızlar düzeyindeki ẕikir-ḥaẕf, ibdâl, farklı fiil formlarının kullanılması ve tekil-tesniye-cemʿ lafızlarının kullanımındaki edebi incelikler ele alınmıştır. Birinci baskısı Bağdat'ta yapılan bu çalışmanın ikinci baskısı 2006'da Mısır Ḳāhire'de Şerîkitu'l-ʿAtîḳ li Ṣinā'āti'l-Kitāb li'ṭ-Ṭibāʿati ve'n-Neşr ve't-Tevzīʿ tarafından yapılmıştır. Sāmerrāʾī'nin üçüncü baskısı 2003'te ʿAmmān'da Dāru ʿAmmār tarafından yapılan *Lemesāt beyāniyye fî nuṣūṣin mine't-tenzīl* ile 2008'de Mısır'da Mektebetu'ṣ-Ṣaḥābe'de yayımlanan *Esʾile*

[104] Cibālī, *Tevcîhu'l-muteşābihi'l-lafẓī*, 197-198.

[105] bk. ʿAbdulfettāḥ Lāşîn, *Min esrāri't-taʿbīr fi'l-Ḳur'ān ṣafāʾu'l-kelime* (Riyāḍ: Dāru'l-Merīḫ li'n-Neşr, 1983), 24-59, 194-236.

beyāniyye fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm adlı çalışmalarını da lafzî müteşâbih âyetlerin açıklamasına dair çalışmalar arasında değerlendirmek mümkündür.

4. *Sirru'l-iʿcāz fī tanavvuʿi'ṣ-ṣiyeġi'l-muştaḳḳe min aṣlin luġavīyyin vāḥidin fi'l-Ḳur'ān*

Bu eser, ʿAvdetu'l-Allāh Manīʿ el-Ḳaysī tarafından hazırlanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in lafızlar düzeyindeki iʿcâzın ele alındığı bu çalışmada farklı fiil formları ile değişik mastar kalıplarının kullanılması incelenmiştir.

5. *Iʿcāzu'l-Ḳur'ān*

Bu eser, Faḍl Ḥasan ʿAbbās tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu bu eserde farklı harflerin kullanılması ve takdim-tehir gibi başlıklar altında benzeşen âyetlerdeki iʿcâz konusu da incelenmiştir.[106]

6. *Iʿcāzu'l-Ḳur'āni'l-beyānī ve delāʾilu maṣdarihi'r-Rabbānī*

Bu eser, Ṣalāḥ ʿAbdulfettāḥ el-Ḫālidī tarafından hazırlanmıştır. Bu eserde, lafzî müteşâbih alanında incelen birçok alt başlık araştırılmıştır. Eser, 2000'de ʿAmmān'da Dāru ʿAmmār li'n-Neşr ve't-Tevzīʿ tarafından yayımlanmıştır.[107]

Son olarak Kur'ân-ı Kerim'in üslubuna dair yapılan şu çalışmaları da lafzî müteşâbih âyetler alanına dair eserler arasında değerlendirmek mümkündür: ʿAbdulmunʿim es-Seyyid Ḥasan'ın *Ẓāhiretu't-tekrāri fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*'i, Maḥmūd Zelt el-Ḳasabī'nin *Ḳaḍāya't-tekrāri fi'l-ḳıṣaṣi'l-Ḳur'ānī*'ı, Zeyd ʿUmer ʿAbdullāh'ın *Uslūbu't-taḳdīm ve't-taḥīr fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*'ı Muḥammed el-Emīn el-Ḫudarī'nin *Min esrāri ḥurūfi'l-cerri fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*'i ile *el-*

[106] bk. Faḍl Ḥasan ʿAbbās, *Iʿcāzu'l-Ḳur'ān* (ʿAmmān: Menşūrāt Cāmiʿatu'l-Ḳudus el-Maftūḥe, 1997), 189-211.

[107] bk. Ṣalāḥ ʿAbdulfettāḥ Ḫālidī, *Iʿcāzu'l-Ḳur'āni'l-beyānī ve delāʾilu maṣdarihi'r-Rabbānī* (ʿAmmān: Dāru ʿAmmār li'n-Neşr ve't-Tevzīʿ, 2000), 219-310.

İʿcāzu'l-beyānî fi ṣiyaġi'l-elfāẓ'ı ve Muḥammed Hasnāvî'nin *el-Fāṣiletu fi'l-Ḳur'ān*'ı adlı çalışması.[108]

Lafzî müteşâbih âyetler alanında hazırlanan lisansüstü çalışmaları, yüksek lisans ve doktora çalışmaları şeklinde ele almak istiyoruz. Lafzî müteşâbih alanında hazırlanan yüksek lisans çalışmalarından bazıları şöyledir:

1. Nāṣır b. Suleymān el-ʿUmer'in 1979'da Riyāḍ Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmīyye'de Kirmānî'nin *el-Burhān fî tevcîhi muteşābihi'l-Ḳur'ān* adlı eseri üzerine yaptığı çalışma.[109]

2. ʿAbdulġaffār Bedruddîn'in 1401/1981'de Medine el-Cāmiʿatu'l-Islāmīyye'de Ibn Cemāʿa'nın *Keşfu'l-maʿānî fi'l-muteşābih mine'l-meṣānî* adlı eseri üzerine yaptığı çalışma.[110]

3. ʿAbdulvehhāb b. ʿAbdurrezzāḳ Sulṭān'ın 1405/1984'te Riyāḍ Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmīyye'de Ibn Cemāʿa'nın *Keşfu'l-maʿānî fi'l-muteşābih mine'l-meṣānî* adlı eseri üzerine yaptığı çalışma.[111]

4. Mennāʿ b. Muḥammed Saʿd el-Ḳırnî'nin 1406/1985'te Riyāḍ Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmīyye'de yaptığı *Muteşābihu'l-Ḳur'ān li ʿAlī b. Ḥamza el-Kisāʾī dirāse ve taḥḳiḳ* adlı çalışması.[112]

5. Ibrāhîm b. ʿAbdulʿazîz ez-Zeyd'in *el-Belāġatu'l-Ḳur'āniyye fî Milāki't-teʾvîl li Ibnu'z-Zubeyr el-Ġirnāṭî dirāseten ve taḳvîmen* adlı çalışması (Riyāḍ Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmīyye 1993). Ibnu'z-Zubeyr'in *Milāku't-teʾvîl* adlı eseri bağlamında lafzî müteşâbih âyetlerdeki edebi incelikleri konu edinen bu çalışma

---

[108] Bereke, *el-Muteşābihi'l-lafẓî fi'l-Kur'āni'l-Ḳerîm*, 112.

[109] Hasan Keskin, "Tâcülkurrâ Kirmânî", *TDVİA* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/66; Cibālī, *Tevcîhu'l-muteşābihi'l-lafẓî*, 136.

[110] Cibālī, *Tevcîhu'l-muteşābihi'l-lafẓî*, 151-152.

[111] Cemil Akpınar, "Bedrüddîn İbn Cemâa", *TDVİA* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999), 19/390.

[112] Tayyar Altıkulaç, "Kisâî", *TDVİA* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/70.

2010 yılında *el-Belāġatu'l-Ḳur'āniyye fi'l-āyāti'l-muteşābihāt min ḫilāli kitābi "Milāku't-teʾvīl" li Ibnu'z-Zubeyr el-Ġirnāṭī* adıyla Dāru Kunūzi İşbīlyā li'n-Neşr ve't-Tevzīʿ tarafından basılmıştır.

6. ʿAṭīyye Ṣıdḳī ʿAṭīyye el-Aṭraş'ın *Dirāsāt fī kutubi'l-muteşābihi'l-lafẓī mine'l-Ḳur'āni'l-Kerīm -el-Iskāfī, el-Kirmānī el-Ġirnāṭī- dirāse ve naḳd* adlı çalışması (el-Cāmiʿatu'l-Urdunīyye 1997).

7. Muḥammed b. Rāşid el-Bereke'nin *el-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Kur'āni'l-Ḳerīm ve tevcīhuhu dirāse mavḍūʿiyye* adlı çalışması (Riyāḍ Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmīyye, 2002).

8. Manṣūr Maḥmūd Ḥasan'ın *el-Ḥazfu ve'z-zikru fi'l-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm dirāse istikrāʾiyye taṭbīḳiyye ʿala'l-cumel ve'l-mufredāt* adlı çalışması (ʿAmmān el-Cāmiʿatu'l-Urdunīyye 2002).

9. Bāsım Ḥuseyn Aḥmed ez-Zuneybāt'ın *el-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm taṣnīfuhu ve ʿileluhu* adlı çalışması (Ürdün Cāmiʿatu Muʾte 2004). 445 sayfadan oluşan bu çalışmada lafzî müteşâbih ile ilgili hiçbir izahatta bulunulmadan lafzî müteşâbih âyetlerde geçen farklılıklar Arap dili açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

10. Fehd b. Şetevī b. ʿAbdulmuʿīn eş-Şetevī'nin *Delāletu's-siyāḳ ve eseruhā fī tevcīhi'l-muteşābihi'l-lafẓī fī ḳıṣṣati Mūsā aleyhisselām dirāse naẓarīyye taṭbiḳīyye* adlı çalışması (Mekke Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā, 2005). İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde bağlamın öneminden bahsedilmiş, ikinci bölümde ise Hz. Mūsā kıssası örneği üzerinden benzeşen âyetler arasındaki farklara yer verilmiştir.

11. Tehānī binti Sālim binti Aḥmed Bāḥuveyriṣ'in *Eṣeru delāleti's-siyaḳi'l-Ḳur'ānī fī tevcīhi'l-muteşābihi'l-lafẓī fi'l-kıṣaṣi'l-Ḳur'ānī dirāse naẓariyye taṭbīḳīyye ʿalā kıṣaṣi Nūḥ ve Hūd ve Ṣāliḥ ve Şuʿayb ʿaleyhimusselām* adlı çalışması (Mekke Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā, 2007).

12. ʿĀʾid b. Mubārek el-Ḥarbī'nin *et-Tevcīhu'l-belāġī li'l-*

muteşābihi'l-lafẓī 'inde el-Ḫaṭīb el-Iskāfī adlı çalışması (Cāmiʿatu'l-Melik ʿAbdulʿazīz 2007).

13. Rīyma bint Zeyd b. ʿAbdurraḥmān el-Ḳaḥīz'in *Belāġatu'l-muteşābihi'l-lafẓī fī sūreti't-Tevbe* adlı çalışması (Riyāḍ Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmīyye, 1429/2008).

14. Muḥammed Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī'nin *Dirāsetu'l-muteşābihi'l-lafẓī min āyi't-tenzīl fī kitābi Milāku't-teʾvīl* adlı çalışması (el-Cāmiʿatu'l-Urdunīyye 2009). Bu çalışma 2016'da Beyrūt'ta Dāru Ibn Keşīr tarafından neşredilmiştir.

15. Bozeyd Raḥmūn'un *ed-Delālātu's-siyaḳiyye li'l-ḳıṣaṣi'l-Ḳur'ānī -kıṣṣatu'n-Nebī Mūsā ʿaleyhisselām unmūẕecen-* adlı çalışması (Cezayir/Setif el-Cāmiʿatu Ferḥāt ʿAbbās 2011).

16. Nuhā ʿAlī Ṭālib eş-Şurefā'nın *et-Tevcīhu'l-belāġī li'l-muteşābihi'l-lafẓī ʿinde el-Ḫaṭīb el-Iskāfī* adlı çalışması (Ürdün el-Cāmiʿatu'l-Hāşimīyye Zerḳā 2015).

17. ʿAzūz Ḥayat'ın *Furūḳu'l-ebniyeti fi'l-muteşābihātil'l-lafẓīyye fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm -dirāsāt beyānīyye fī nemāẕic muḫtāre-* adlı çalışması (Cezayir/el-Vādī Cāmiʿatu'ş-Şehīd Ḥamme Laḫḍar 2015).

18. Reşīd el-Ḥamdāvī'nin *el-Muteşābihu'l-lafẓī ve mesāliku tevcīhihi ʿinde Ebī Caʿfer b. ez-Zubeyr el-Ġirnāṭī dirāse ve taḥḳīḳ li kitabihi Milāku't-teʾvīl* adlı çalışması (Fas).

19. Ibrāhīm b. ʿAbdullāh en-Nehānī'nin *Esrāru taḳdimi'l-elfāẓ ve teʾẖīrihā fi'l-muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm* adlı çalışması (Umman Sultanlığı Cāmiʿatu Nizvā 2016).

20. Suleymān b. Muṣbih b. Ḫalefān el-Cahmānī'nin *Cemāliyyātu'ẕ-ẕikri ve ʿĀdemihi fi'l-muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Kur'āni'l-Kerīm dirāse vaṣfiyye taḥlīliyye* (Umman Sultanlığı Cāmiʿatu Nizvā 2016).

Lafzî müteşâbih alanında hazırlanan doktora çalışmalarından bazıları şöyledir:

1. ʿAbdulġanī ʿIvaḍ er-Rāciḥī'nin *Muteşābihi'n-naẓm fī kıṣaṣi'l-*

Ḳur'āni'l-Kerīm muḳārene ve taḥlīl adlı çalışması. 1945'te el-Ezher Üniversitesi'nde doktora düzeyinde yapılan bu çalışma henüz basılmamıştır.[113]

2. ʿAbdulʿaẕīm b. Ibrāhīm el-Muṭʿinī'nin *Ḫaṣāʾiṣu't-taʿbīri'l-Ḳur'ānī ve simātihu'l-belāġiyye* adlı çalışması. 1974 yılında Mısır el-Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Belagatı bölümünde doktora düzeyinde yapılan bu çalışma 1992'de Mektebetu Vehbe tarafından neşredilmiştir. Söz konusu çalışmada takdim-tehir,[114] kıssaların anlatımındaki nazım farklılığı gibi başlıklar altında lafzî müteşâbih bazı âyetlerin izahına yer verilmiştir.[115]

3. Muhammed Mustafa Aydın'ın *Durretu't-tenzīl ve ġurretu't-teʾvīl li Ebī ʿAbdillāh Muḥammed b. Muḥammed el-İsfahānī el-maʿrūf bi el-Ḫaṭīb el-Iskāfī dirāse ve taḥḳīḳ ve taʿlīḳ* adlı çalışması (Mekke Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā, 1990). Ḫaṭīb el-Iskāfī'nin *Durretu't-tenzīl* adlı eserinin edisyon-kritiği olan bu çalışma, Mekke'de Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā Maʿhedu'l-Buhūṣi'l-ʿİlmīyye tarafından 2001'de yayımlanmıştır.

4. Yāsir ʿAṭīyye es-Saʿīdī'nin *Ibnu'z-Zubeyr el-Endelūsī ve menhecuhu fī Milāki't-Teʾvīl* adlı çalışması. (Ḳāhire Cāmiʿatu'l-Munyā 1998). Bu çalışma, 2015'te Dāru'n-Nābiġa li'n-Neşr ve't-Tevzīʿ yayınlarından *Tevcīhu'l-muteşābih fi'l-Ḳur'ān dirāse fī Milāku't-teʾvīl li Ibnu'z-Zubeyr el-Endelūsī* adıyla yayımlanmıştır.

5. Ṣāliḥ b. ʿAbdullāh Muḥammed eş-Şeşrī'nin *el-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm ve esrāruhu'l-belāġiyye* adlı çalışması (Mekke Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā, 2001). Bu çalışmada benzeşen âyetler ile ilgili müellifler ve eserleri tanıtılmıştır. Daha sonra lafzî müteşâbih âyetlerdeki lafız ve cümle düzeyindeki farklılıklar belirli başlıklar

---

[113] Bereke, *el-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Kur'āni'l-Ḳerīm*, 104.

[114] ʿAbdulʿaẕīm b. Ibrāhīm el-Muṭʿinī, *Ḫaṣāʾiṣu't-taʿbīri'l-Ḳur'ānī ve simātihu'l-belāġiyye* (Ḳāhire: Mektebetu Vehbe, 1992), 2/146-201; ayrıca bk. Cibālī, *Tevcīhu'l-muteşābihi'l-lafẓī*, 188-195.

[115] bk. Muṭʿinī, *Ḫaṣāʾiṣu't-teʿbīri'l-Ḳur'ānī*, 333-365; Cibālī, *Tevcīhu'l-muteşābihi'l-lafẓī*, 187-188.

altında ele alınarak Arap dili ve belagatı açısından değerlendirilmiştir. Benzeşen âyetlerin belagat yönleri inceleme konusu yapılan bu çalışma aynı yılda Medine'de Mucemmeʿu'l-Melik Fehd li Ṭabaʿati'l-Muṣḥafi'ş-Şerîf tarafından neşredilmiştir.

6. Meşhûr Mûsâ Meşâhîre'nin *el-Muteşâbihi'l-lafẓî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm dirâse naḥvîyye belâġîyye* adlı çalışması (el-Câmiʿatu'l-Urdunîyye, 2004). Lafzî müteşâbih âyetlerdeki edebi incelikleri konu edinen bu çalışma 2010'da *el-Muteşâbihi'l-lafẓî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm dirâse naḳdiyye belâġîyye* adıyla ʿAlemu'l-Kutubi'l-Ḥadîş yayınevi tarafından basılmıştır.

7. Lebîb Muḥammed Cibrân Ṣâliḥ'in *el-Muteşâbihi'l-lafẓî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm dirâse muḳârine beyne'l-İskâfî ve'l-Ġirnâṭî* adlı çalışması (Câmiʿatu Malezya 2008).

8. Islâm Muṣṭafâ Aḥmed Ebû Ġîde'nin *el Muteşâbihi'l-lafẓî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm ʿinde'l-İskâfî ve'l-Ġirnâṭî dirâse naḳdiyye fî ḍav'i naẓarîyyeti't-telaḳḳî* adlı çalışması (Mısır ʿAynşems Üniversitesi, 2011). Bu çalışma 2015 yılında Ḳâhire'de Dâru'l-Başâ'ir tarafından neşredilmiştir.

9. Muḥammed Recâ'î Aḥmed el-Cibâlî'nin *Tevcîhu'l-muteşâbihi'l-lafẓî fi'l-Ḳur'âni'l-Ḳerîm beyne'l-ḳuḍâmâ ve'l-muḥdeṯîn Aḥmed el-Ġirnâṭî ve Fâḍıl es-Sâmerrâ'î: Dirâse muḳârine* adlı çalışması (Malezya Kuala Lumpur 2012). İki ciltten oluşan bu çalışmada lafzî müteşâbih ile ilgili gerekli bilgiler verildikten sonra klasik dönem âlimlerinden Ibnu'z-Zubeyr ile modern dönem araştırmacılarından Fâḍıl Ṣâliḥ es-Sâmerrâ'î'nin benzeşen âyetlere dair görüşleri karşılaştırılmıştır.

10. Meryem binti ʿAbdullâh b. ʿAlî el-Kureşî'nin *Belâġatu'l-muteşâbihi'l-lafẓî fî tefsîri'l-baḥri'l-muḥîṭ li Ebî Ḥayyân* adlı çalışması (Mekke Câmiʿatu Ummu'l-Ḳurâ, 2012). Endülüslü tefsir âlimi Ebû Ḥayyân'ın *el-Baḥru'l-muḥîṭ* adlı tefsiri bağlamında lafzî müteşâbih âyetlerdeki belagat inceliklerinin ele alındığı bu çalışmada Ebû Ḥayyân'ın özgün sayılabilecek yaklaşımlarının yanı sıra lafzî

müteşâbih alanında mesai harcayan âlimlerden ne derecede etkilendiği irdelenip benzeşen âyetlerdeki edebi inceliklere dair yaptığı açıklamaların tutarlı olup olmadığı meselesi de incelenmiştir.

11. Delūle Ḳādirī'nin *el-Fikru'l-luġavī ʿinde Şeyḫulislām Zekerīyyā el-Enṣārī fi kitâbihi "Fetḥur-Raḥmān bi keşfi ma yeltebisu fi'l-Ḳur'ān"*.

12. Muḥammed Maḥmūd el-Ḳādī'nin *el-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'ān ruʾye fi't-tefsīr min ḫilāli'l-luġati ve's-siyāḳ* adlı çalışması. Dil ve bağlamdan hareketle benzeşen âyetlerdeki dilsel iʿcâzın konu edildiği bu çalışma 2009'da Dāru's-Saḥve yayınevi tarafından basılmıştır.

13. Berḥemon Fāṭima Zuhre'nin *Delāletu'l-Muteşābihi'l-lafẓī fi's-siyāġati'l-Ḳur'āniyye* (Cezayir Cāmiʿatu Sīdī Bel ʿAbbās 2017). Bu çalışmada; Hz. Ādem, Ibrāhīm ve Lūṭ peygamberin kıssasında geçen şekilsel benzerliği olan âyetler bağlam açısından değerlendirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

LAFZÎ MÜTEŞÂBİH ÂYETLERDEKİ FARKLILIKLAR

Benzeşen âyetler anlamındaki müteşâbih kavramı, farklı isimlerle de olsa Kur'ân ilimleri içerisinde müstakil bir alan olarak yerini almıştır. Sözgelimi Ibnu'l-Cevzī, muhkemin karşıtı anlamındaki müteşâbih bahsinden sonra "el-müteşâbih" başlığı altında herhangi bir değerlendirme veya açıklamaya başvurmaksızın lafzen birbirine benzeyen âyetlere yer vermiştir.[1] Bunun gibi manevî müteşâbihten farklı olarak[2] bu konu, Zerkeşī tarafından "ʿİlmu'l-muteşābih" başlığı altında ele alınmıştır.[3] Suyūṭī, bu türden âyetleri, "el-Āyātu'l-muştebihāt",[4] "muştebihāt"[5] ve "el-eşbāh" şeklinde isimlendirmiştir.[6] Ibn ʿAḳīle (öl. 1150/1737) ise

1 Ebu'l-Ferec ʿAbdurraḥmān b. ʿAlī Ibnu'l-Cevzī, *Funūnu'l-efnān fī ʿuyūni ʿulūmi'l-Ḳur'ān*, thk. Ḥasan Diyāʾuddīn ʿItr (Beyrūt: Dāru'l-Beşāʾiri'l-Islāmīyye, 1987), 376.

2 Zerkeşī, *el-Burhān*, 2/68-71.

3 Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/112.

4 Suyūṭī, *el-Itḳān*, 3/286.

5 ʿAbdurrahmān b. Ebū Bekr es-Suyūṭī, *Muʿtereku'l-eḳrān fī iʿcāzi'l-Ḳur'ān* (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmīyye, 1988), 1/66.

6 ʿAbdurrahmān b. Ebū Bekr es-Suyūṭī, *et-Taḥbīr fī ʿılmi't-tefsīr* (Beyrūt: Dāru'l-Fikr, 2001), 110.

bunu "ʿİlmu'l-āyāti'l-muteşākilāti'l-muteḳāribāt" başlığı altında ele almıştır.[7]

Diğer yandan lafzî müteşâbih âyetler gerek eski dönem âlimleri gerekse çağdaş araştırmacılar tarafından farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Sözgelimi Ibnu'l-Cevzī, bunu şu üç başlık altında ele almıştır:

1. Benzeşen âyetlerde bir kelimenin veya harfin yerine başka bir kelime veya harfin gelmesi.[8]

2. Benzeşen âyetlerde bazı harflerin veya kelimelerin zikredilmesi veya hazfedilmesi.[9]

3. Benzeşen âyetlerde takdim ve tehirin olması.[10]

Lafzî müteşâbih âyetleri 15 bapta ele alan[11] Zerkeşī ise lafzen birbirine benzeşen âyetlerin açıklamasına dair yazılan eserlerin konusunu teşkil eden müfred lafızlardaki benzerliği şu sekiz başlık altında incelemiştir:

1. Benzeşen âyetlerin sözdiziminde farklılık olması. Bu, belagattaki reddu'ṣ-ṣadr ʿala'l-ʿacz (رَدُّ الصَّدْرِ عَلَى الْعَجُزِ) sanatına benzemektedir.

2. Benzeşen âyetlerde bir harfin zikri veya hazfedilmesi veyahut farklı lafızların kullanılması.

---

7 Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. Aḥmed Ibn ʿAḳīle, *ez-Ziyādetu ve'l-iḥsān fi ʿulūmi'l-Ḳur'ān* (Şāriḳa/el-İmārātu'l-ʿArabīyyetu'l-Mutteḥide: Merkezu'l-Buḥūṣ ve'd-Dirāsāt, 2006), 6/336-348.

8 Örnekler için bk. Ibnu'l-Cevzī, *Funūnu'l-efnān fī ʿuyūni ʿulūmi'l-Ḳur'ān*, 376-450.

9 bk. Ibnu'l-Cevzī, *Funūnu'l-efnān fī ʿuyūni ʿulūmi'l-Ḳur'ān*, 450-466.

10 bk. Ibnu'l-Cevzī, *Funūnu'l-efnān fī ʿuyūni ʿulūmi'l-Ḳur'ān*, 467-480; Ebu'l-Ferec ʿAbdurraḥmān b. ʿAlī Ibnu'l-Cevzī, *el-Mudhiş*, thk. Mervān Ḳabānī (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmīyye, 2005), 18-22.

11 Zerkeşī; birinci bapta, müfred lafızlar düzeyinde farklıların olduğu benzeşen âyetlere yer vermiştir. İkinci bapta, iki; üçüncü bapta üç; dördüncü bapta, dört; beşinci bapta beş; altıncı bapta altı; yedinci bapta yedi; sekizinci bapta sekiz; dokuzuncu bapta dokuz; onuncu bapta on; on birinci bapta on bir; on ikinci bapta on beş; on üçüncü bapta on sekiz; on dördüncü bapta yirmi; on beşinci bapta yirmi üç defa tekrarlanan benzeşen âyetlere yer vermiştir. bk. Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/112-154.

3. Takdim-tehir sonucunda benzeşen âyetlerin sözdiziminde bir farklılığın olması.

4. Benzeşen âyetlerde geçen bir lafzın marife-nekre noktasında farklı olması.

5. Tekil formunda kullanılan bir lafzın benzeşen diğer bir âyette çoğul formunda kullanılması.

6. Şeklen birbirine benzeşen âyetlerde farklı harflerin kullanılması.

7. Benzeşen âyetlerde bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılması.

8. Benzeşen âyetlerde aynı kökten türeyen lafızların şeddeli (idġāmlı) veya şeddesiz (idġāmsız) noktasında farklılık arz etmesi.[12] Bu tasnifin bir benzeri, Suyūṭī tarafından da benimsenmiştir.[13]

Çağdaş araştırmacılardan Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī, lafzî müteşâbih âyetleri genel olarak şu beş başlık altında ele almıştır: Takdim-tehir, zikir-hazf, tekid, teşâbüh-ihtilaf ve âyet fâsılaları.[14] Muḥammed Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī ise Zerkeşī'nin yukarıda yer verilen tasnifine şu kısımların da eklenebileceğini ifade etmiştir:

1. Benzeşen âyetlerde tekid edatının olup olmaması bakımından farklılık.

2. Benzeşen âyetlerde sıfat olarak farklı formların kullanılması.

3. Benzeşen âyetlerde farklı çoğul kalıplarının kullanılması.

4. Aynı konunun işlendiği benzeşen âyetlerde sülâsî mücerred ve sülâsî mezid noktasında farklı fiillerin kullanılması.

---

12 Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/113-132; ayrıca bk. Deliser, "Müteşâbihu'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları", 12-17.

13 bk. Suyūṭī, *el-Itḳān*, 3/286; a.mlf., *Muʿtereku'l-eḳrān*, 1/66-72. Suyūṭī, *Ḳaṭfu'l-ezhār fī keşfi'l-esrār* adlı eserinin de bu konuya dair olduğunu belirtmiştir. İlgili eser, Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥammādī'nin tahkikiyle 1994'te Katar/Doha'da Vizāretu'l-Evḳāf ve'ş-Şuʾūni'l-Islāmīyye tarafından neşredilmiştir.

14 bk. Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī, *et-Taʿbīru'l-Ḳur'ānī* (ʿAmmān: Dāru ʿAmmār, 2006), 49, 74, 125, 173, 217.

5. Benzeşen âyetlerde sülâsî mezidden farklı fiil kalıplarının kullanılması.

6. Benzeşen âyetlerde malûm ve meçhul fiillerin kullanılması noktasındaki farklılık.

7. Benzeşen âyetlerde müzekker ve müennes fiillerin kullanımı noktasındaki farklılık.[15]

Efrâdını câmiᶜ ağyârını mâniᶜ olmadığından incelememizde yukarıda zikredilen tasniflerden herhangi birini birebir takip etmek yerine konuya dair başlıklar mümkün mertebe geniş tutup ilgili başlıklarda benzeşen bütün âyetlere yer vermeye gayret ettik. Ancak araştırmanın sınırlarını aşacağından her başlık altında sadece bir örnek kapsamlı bir şekilde tetkike tabi tuttuk.

2.1. İsim ve Fiil Kullanımı Bakımından Farklılık

Fiil ve isim noktasındaki farklı kullanımlar, lafzen birbirine benzeşen birçok âyette mevcuttur. Sözgelimi genel olarak Yüce Allah'ın ölüden canlıyı; canlıdan da ölüyü çıkardığını ifade etmede (يُخْرِجُ) ile (تُخْرِجُ) fiilleri[16] kullanılmasına rağmen, el-Enᶜām 6/95. âyette ölüden diriyi çıkardığını ifade etmede (يُخْرِجُ) fiili, diriden ölünün çıkardığını ifade etmede ise ism-i fâil (مُخْرِجُ) lafzı kullanılmıştır

Lafzen birbirine benzeşen âyetlerde fiil ve isim noktasındaki farklı kullanımları, Hūd 11/117. âyette zikredilen (لِيُهْلِكَ) ile el-Enᶜām 6/131 ve el-Ḳaṣaṣ 28/59. âyette zikredilen (مُهْلِكَ) lafızlarında da görmek mümkündür. Lafzî müteşâbih âyetlerdeki bu farklılık, el-Inşiḳāḳ 84/22. âyetin fâsılası olan (يُكَذِّبُونَ) ile el-Burūc 85/19. âyette geçen (تَكْذِيبٍ) lafzı için de söz konusudur.

Benzeşen âyetlerde isim ve fiil noktasındaki farklı kullanım-

---

15 Sāmerrāʾī, *Dirāsetu'l-muteşābihi'l-lafẓī*, 24-25.

16 Āl-i ʿImrān 3/27; Yūnus 10/31; er-Rūm 30/19.

ları, el-Aʿrāf 7/62 ile aynı sûrenin 68. âyeti örneğinde ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (el-Aʿrāf 7/62)

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ (el-Aʿrāf 7/68)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
el-Aʿrāf 7/62	el-Aʿrāf 7/68	el-Aʿrāf 7/62	el-Aʿrāf 7/68
وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ	وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ	أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي	أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي

Dikkat edilirse Hz. Nūḥ kıssası bağlamında el-Aʿrāf 7/62. âyette (أَنْصَحُ) fiili kullanılmıştır. Buna mukabil Hz. Hūd'un toplumu ile olan mücadelesini konu edinen aynı sûrenin 68. âyetinde ismi fâil (نَاصِحٌ) lafzı kullanılmıştır.

Dilbilimcilerin belirttikleri gibi Arapçadaki genel kurala göre fiil, oluş ve yenilemeyi; isim ise sübut ve devamlılığı ifade eder.[17] Dolayısıyla (يَتَعَلَّمُ) fiili, öğrenme eyleminin başlandığını; isim olan (مُتَعَلِّمٌ) lafzı ise öğrenme eyleminin tamamlanıp kişide sıfat özelliği kazandığını ifade eder.[18]

Lafzî müteşâbih âyetlerdeki isim ve fiil noktasındaki farklı kullanımlar gerek lafzî müteşâbih gerekse tefsir eserlerinde genel olarak yukarıda sözü edilen kural çerçevesinde açıklan-

---

17 bk. ʿAbdulḳāhir b. ʿAbdurraḥmān b. Muḥammed el-Curcānī, *Delāʾilu'l-iʿcāz*, thk. Maḥmūd Muḥammed Şākir (Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 1375/1955), 174; Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī, *Maʿāni'l-ebniyeti fi'l-ʿArabīyye* (ʿAmmān: Dāru ʿAmmār, 2007), 9.

18 bk. Sāmerrāʾī, *et-Taʿbīru'l-Ḳur'ānī*, 22; Fāḍıl Ṣāliḥ es-Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv* (ʿAmmān: Dāru'l-Fikr li't-Tabāʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzīʿ, 1420/2000), 1/16.

mıştır. Örneğin Ḫaṭîb el-Iskāfī, ilgili âyetlerdeki söz konusu farklılığın nedenini özetle şöyle izah etmiştir: Hz. Nūḥ'un "*size nasihat ediyorum*" (وَأَنْصَحُ لَكُمْ) sözü, toplumunun ileri gelenlerinin şu sözüne cevaptır: "*Biz, seni açıkça bir sapıklık içinde görüyoruz.*" (قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ اِنَّا لَنَرٰيكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ).[19] Sapıklık da eylemlerde olur. Bu nedenle Hz. Nūḥ'un verdiği cevapta, yenilenmeyi ve tekrarı ifade eden fiil cümlesi kullanılmıştır. Buna karşın Hz. Hūd'un "*Ben sizin için güvenilir bir nasihatçıyım*" (وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ اَمِينٌ) sözü, toplumunun ileri gelenlerinin şu sözüne cevaptır: "*Şüphesiz, biz seni akıl kıtlığı içinde görüyoruz. Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz.*" (اِنَّا لَنَرٰيكَ فِي سَفَاهَةٍ وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ).[20] Akıl kıtlığı da kişinin özellikleri arasında olup onun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle cevapta devamlılığı ifade eden isim cümlesi kullanılmıştır. Dolayısıyla her iki âyetin bağlamlarının aynı olmaması, farklı cümlelerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır.[21] Ḫaṭîb el-Iskāfī'nin bu yorumu, Ibnu'z-Zubeyr ile Ibn Cemāʿa'nın yanı sıra çağdaş tefsir âlimlerinden Ibn ʿĀşūr tarafından da kabul görmüştür.[22]

Buna mukabil Kirmānī, Hz. Nūḥ kıssasında fiil cümlesinin kullanılmasının nedenini şöyle açıklamıştır: el-Aʿrāf 7/62. âyetin baş tarafında (أُبَلِّغُكُمْ) müzâri fiili zikredildiği için devamında (أَنْصَحُ) fiil kullanılmıştır. Hz. Ṣāliḥ kıssasında -aynı sûrenin 79. âyetinde- ise mâzi fiil mâzi fiile atfedilmiştir. Buna karşın Hz. Hūd kıssasında toplumu kendisine "*Şüphesiz, biz seni akıl kıtlığı içinde görüyoruz. Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz.*" (اِنَّا لَنَرٰيكَ فِي سَفَاهَةٍ وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ)[23] dedikleri için, cevapta

---

19 el-Aʿrāf 7/60.

20 el-Aʿrāf 7/66.

21 Ḫaṭîb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 2/604-606.

22 bk. Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 197; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 179; Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 8/203.

23 el-Aʿrāf 7/66.

(نَاصِحٌ) lafzı kullanılmıştır.[24] Kirmānī'nin bu yorumu, Zekerīyyā el-Enṣārī tarafından da ifade edilmiştir.[25]

Görüldüğü üzere Ḫaṭīb el-Iskāfī'nin de içinde bulunduğu bazı âlimler, benzeşen âyetlerdeki söz konusu farklılığı aynı olay bağlamında zikredilen âyetler ile irtibatlandırarak izah etmişlerdir. Kirmānī ve diğer bazı âlimler ise bunu, âyetlerin salt sözdizimine bağlı olarak açıklamışlardır.

2.2. Mâzi ve Müzâri Fiillerin Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyindeki farklılık, mâzi ve müzâri fiillerin kullanılması şeklinde de olabilmektedir. Sözgelimi Kur'ân-ı Kerim'de hep hayra dair olaylarla bağlantılı olarak zikredilen rüzgâr anlamındaki (رِيَاح) lafzı,[26] el-Aʿrāf 7/57. âyette müzâri fiili (يُرْسِلُ) ile birlikte kullanılırken, bunun müteşâbihi olan el-Furḳān 25/48. âyette mâzi fiili (أَرْسَلَ) kullanılmıştır. Bunun gibi ahiret yurdunun muttakiler için daha iyi olduğunu bildiren el-Enʿām 6/32 ile el-Aʿrāf 7/169. âyette müzâri fiili (يَتَّقُونَ) zikredilirken, Yūsuf 12/109. âyette mâzi fiili (اتَّقَوْا) zikredilmiştir.

Benzer bir durum Hz. Nūḥ ile Hz. Hūd kıssasında geçen müzâri (أُبَلِّغُكُمْ)[27] ile Hz. Ṣāliḥ ve Hz. Şuʿayb kıssasında mazi olarak geçen (أَبْلَغْتُكُمْ)[28] lafızların yanı sıra el-Ḥadīd 57/1, eṣ-Ṣaff 61/1 ve el-Ḥaşr 59/1. âyette geçen (سَبَّحَ) ile et-Teġābun 64/1 ve el-Cumuʿa 62/1. âyette geçen (يُسَبِّحُ), ayrıca el-Ḥicr 15/12. âyetteki (نَسْلُكُهُ) ile eş-Şuʿarāʾ 26/200. âyetteki (سَلَكْنَاهُ) kullanımları için de söz konusudur.

Daha önce ifade edildiği üzere tekrarı ve yenilenmeyi ifade

---

[24] Kirmānī, *el-Burhān*, 76.

[25] Zekerīyyā el-Enṣārī, *Feṭḥur-Raḥmān*, 196-197.

[26] bk. Ebū Manṣūr ʿAbdulmelik b. Muḥammed eṣ-Ṣeʿalibī, *Fiḳhu'l-luġa ve sirru'l-ʿArabīyye*, thk. Ḫālid Fehmī (Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 1418/1998), 2/652.

[27] el-Aʿrāf 7/62, 68.

[28] el-Aʿrāf 7/79, 93.

eden müzâri fiili, şimdi veya gelecek zamana; mâzi fiili ise bir olayın geçmişte vuku bulduğuna delâlet etmektedir. Ancak edebi bir inceliğe matuf olarak bu fiillerin birbirinin yerine kullanıldığı da vakidir.[29] Bu başlık altında en-Naḥl 16/125, en-Necm 53/30 ve el-Ḳalem 68/7 ile el-Enʿām 6/117. âyetlerdeki mâzi ve müzâri fiillerinin kullanılmasının nedeni izah edilmeye çalışılacaktır. İlgili âyetler şöyledir:

... اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (en-Naḥl 16/125)

... اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى (en-Necm 53/30)

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (el-Ḳalem 68/7)

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (el-Enʿām 6/117)

Âyetler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık				Benzerlik			
en-Naḥl 16/125	en-Necm 53/30	el-Ḳalem 68/7	el-Enʿām 6/117	en-Naḥl 16/125	en-Necm 53/30	el-Ḳalem 68/7	el-Enʿām 6/117
بِمَنْ	بِمَنْ	بِمَنْ	مَنْ	اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ	اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ	اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ	اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ
ضَلَّ	ضَلَّ	ضَلَّ	يَضِلُّ	عَنْ سَبِيلِهِ	عَنْ سَبِيلِهِ	عَنْ سَبِيلِهِ	عَنْ سَبِيلِهِ
-	وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى	-	-	وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ	-	وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ	وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

Dikkat edilirse, en-Naḥl, en-Necm ve el-Ḳalem sûrelerinde fiili mâzi (ضَلَّ) ile birlikte cer harflerinden (ب) *bâ* kullanılırken; benzer

[29] bk. Zerkeşî, *el-Burhān*, 3/372-374; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 3/328-331; Haşim Özdaş, "Kur'ân Tercümelerinde İltifât Sanatının Çeviri Sorunu", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (2020), 106-110.

ifadelerin yer aldığı el-Enʿām 6/117. âyette cer harfi olmaksızın müzâri (يَضِلُّ) fiili kullanılmıştır.

Lafzen birbirine benzeşen bu âyetlerdeki cer harfinin zikir ve hazfı, ayrıca farklı zaman dilimlerini gösteren fiillerin kullanılmasının nedeni kısaca şöyle açıklanmıştır: el-Enʿām 6/117. âyette, devam eden bir süreç konu edildiği için geniş zamanı ifade eden müzâri fiili kullanılmıştır. Ayrıca aynı sûrenin 116 ve 119. âyette müzâri fiilinin kullanılması da bunu zorunlu kılmaktadır. *Bâ* harfinin hazfedilmesi ise âyetin aynı sûrenin 124. âyetiyle uyumlu hale gelmesini sağlamaktadır. Bitmiş meselelerin konu edildiği diğer âyetlerde mâzi fiilinin kullanılması ve cer harfinin zikredilmesi ise şöyle izah edilmiştir: en-Necm sûresinin ikinci âyetinde (ضَلَّ) fiilinin kullanılması, 30. âyette de aynı formun kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca bu tür durumlarda esas olan *bâ* harfinin kullanılmasıdır. Aksi takdirde izafetin var olduğu ve kelâmın "Allah, yoldan sapanların en bilginidir" anlamı söz konusu olabilir. Böyle bir anlama mahal vermemek için *bâ* harfinin kullanılması zorunlu bir hal almaktadır. Benzer durum en-Naḥl 16/125 ile el-Ḳalem 68/7. âyeti için geçerlidir.[30]

2.3. Marife ve Nekre Lafızların Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerde bu türden farklı kullanımların nedenini ele almadan önce marife ve nekre hakkında kısaca bilgi vermenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Marife ve nekre olmaları bakımından iki kısma ayrılan isimler; Sîbeveyhi, Ibn Cinnî, Zeccâcî (öl. 337/949) ve ʿAbdulḳāhir el-Curcânî (öl. 471/1078-79) gibi dil ve edebiyat âlimlerinin[31] yanı sıra tefsir âlimleri tara-

[30] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 2/540-544; Kirmânî, *el-Burhân*, 68; Ibnu'z-Zubeyr, *Milâku't-te'vîl*, 169; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿânî*, 166; Zekerîyyā el-Enṣārî, *Fetḥur-Raḥmân*, 174-175.

[31] bk. Ebū Bişr ʿAmr b. ʿUṯmān Sîbeveyhi, *el-Kitāb kitābu Sîbeveyhi*, thk. ʿAbdusselām

fından da konu edinmiştir. Marife, belirli bir şeyi gösteren isimlerdir. Lafızlarda asıl kabul edilen ve belirsiz bir şeyi gösteren nekre ise başında harf-i tarif olmayan ve diğer marife şartlarını taşımayan isimlerdir. Marife isimler de kendi içinde altı kısma ayrılır: Zamir, özel isim anlamındaki ʿalem, ism-i işaret, ism-i mevsul, başında elif lam takısı olan isim, münâdâ ve marifeye muzaf olan isimler.[32]

Diğer yandan cümlenin içindeki karinelerden veya kelamın bağlamının delâletiyle marife isim harici veya zihni bir maʿhuda işaret, cins ve istiğrâk; nekre ise tek bir şeyi veya çeşidi ifade etme, yüceltme veya tahkir, çoğaltma veya azaltma amaçlarına matuf olarak kullanılmaktadır. Ayrıca iki defa zikredilip elif lâm veya izafe ile belirli halde kullanılan veya birincisi nekre ikincisi marife olarak kullanılan isimler, yaygın olarak aynı şeye; ikisi de nekre olmaları halinde aynı şeye hamledilir. Birincisi marife ikincisi nekre olması halinde ise karineye bağlı aynı veya farklı şeylere delâlet edebilir.[33]

Lafzî müteşâbih âyetlerde müfred lafızlar düzeyinde görülen farklılıklardan bir diğeri de benzer konularda yer alan lafızların belirlilik ve belirsizlik noktasından birbirinden farklılık arz etmesidir. Benzeşen âyetlerdeki ismin belirli halde kullanılması şu şekillerde olabilmektedir: İsmin başına elif lâm takısının gelmesi,

---

Muḥammed Hārūn (Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 1988), 2/5-8, 3/241-242; Ebu'l-Feṯḥ ʿUṯmān Ibn Cinnī, *Sirru ṣināʿati'l-iʿrāb*, thk. Ḥasan Hindāvī (Dimaşḳ: Dāru'l-Ḳalem, 1413/1993), 332-350; Ebu'l-Ḳāsim ʿAbdurraḥmān b. Isḥāḳ ez-Zeccācī, *Kitābu'l-cumeli fi'n-naḥv*, thk. ʿAlī Tevfīḳ el-Ḥamed (Beyrūt - İrbid: Muʾessesetu'r-Risāle - Dāru'l-Emel, 1404/1984), 178-181; Curcānī, *Delāʾilu'l-iʿcāz*, 177-198.

32 bk. Ebū Muḥammed ʿAbdullāh b. Yūsuf Ibn Hişām en-Naḥvī, *Şerḥu Ḳaṭri'n-nedā* (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1425/2004), 96-113; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv Edatlar* (İstanbul: MÜİFV. Yay., 2016), 187.

33 bk. Zerkeşī, *el-Burhān*, 4/87-101; Ebū Muḥammed ʿAbdullāh b. Yūsuf Ibn Hişām en-Naḥvī, *Muġni'l-lebīb ʿan kutubi'l-eʿārīb*, thk. ʿAbdullaṭīf Muḥammed el-Ḫaṭīb (Kuveyt: el-Meclisu'l-Vaṭanī li'ṣ-Ṣeḳāfe ve'l-Funūn ve'l-Edeb, 1423/2002), 6/562-563; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 1/39-41.

ismin, mevsûl (الذي) ile birlikte kullanılması ve ismin izafe sonucunda marife olması.

Lafzî müteşâbih âyetlerdeki elif lâm takısının gelmesi sonucunda oluşan marife-nekre noktasındaki farklılık birçok âyette mevcuttur. Sözgelimi Hz. Mûsâ döneminde olan olayların anlatılıp İsrailoğullarının peygamberleri haksız yere öldürdüklerini ifade eden el-Baḳara 2/61. âyette (الْحَقِّ) lafzı belirli; buna karşın Kur'ân'ın nüzul döneminde yaşayan Yahudileri muhatap alıp yine peygamberlerin haksız yere öldürdüklerini konu edinen Âl-i ʿImrân 3/21, 112, 181 ve en-Nisāʾ 4/155. âyette (حَقّ) şeklinde nekre olarak kullanılmıştır. Kocası ölmüş kadının iddetini konu edinen el-Baḳara 2/234. âyette geçen (ٱلْمَعْرُوف) lafzı, elif lam takısı ile belirli kılınmışken; kocası ölmüş kadının kocasının evinden çıkarılmadan bir yıla kadar geçiminin sağlanması gerektiğini bildiren el-Baḳara 2/240. âyette (مَعْرُوف) lafzı, nekre olarak zikredilmiştir. Bunun gibi el-Aʿrāf 7/200 ile Fuṣṣilet 41/36; Meryem 19/15 ile 36; el-Muʾminûn 23/41 ile 44; en-Nûr 24/58 ile 59; eṣ-Ṣaff 61/7 ile el-Enʿām 6/144, Hûd 11/18 ve el-Kehf 18/15. âyetlerinde de marife-nekre noktasında farklılık söz konusudur. Son olarak el-Ḥicr 15/35 ile Ṣād 38/78; en-Nûr 24/58 ile 59. âyette olduğu gibi benzeşen âyetler arasındaki farklılık elif lam veya izafe yollarından biriyle belirli kılınması şeklinde de olabilmektedir.

Benzeşen âyetlerdeki marife ve nekre noktasındaki farklılığı, el-Baḳara 2/126 ile Ibrāhîm 14/35 âyetleri üzerinden ele almak istiyoruz. Âyetlerin ilgili bölümleri şöyledir:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا… (el-Baḳara 2/126)

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا… (Ibrāhîm 14/35)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
el-Baḳara 2/126	Ibrāhīm 14/35	el-Baḳara 2/126	Ibrāhīm 14/35
بَلَدًا	الْبَلَدَ	وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا	وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا
-	-	آمِنًا	آمِنًا

Görüldüğü üzere Hz. Ibrāhīm'in yaptığı duada, el-Baḳara 2/126. âyette Mekke şehrini ifade eden (بَلَدًا) kelimesi nekre; Ibrāhīm 14/35. âyette ise (الْبَلَدَ) marife olarak zikredilmiştir. Bu farklılığın nedeni, tefsir âlimleri tarafından iki şekilde açıklanmıştır:

Birincisi: el-Baḳara 2/126. âyette yer alan dua, Mekke henüz ıssız bir vadi iken yapılmıştır. Çünkü Ibrāhīm 14/37. âyette ifade edildiği üzere Hz. Ibrāhīm; eşi ve oğlu Hz. Ismāʿīl'i Kâbe'nin yanına bıraktığında orası yerleşimin olmadığı ıssız bir vadiydi. Bu durumda Hz. Ibrāhīm'in yaptığı duayı şu şekilde anlamak gerekir: "*Ey Rabbim! Bu vadiyi güvenli bir şehir kıl.*" Buna mukabil Ibrāhīm 14/35. âyette yer alan dua ise vadiye daha sonraları Mekke adında bir şehrin inşa edilmesinden sonra yapılmıştır. Dolayısıyla bir âyette ıssız bir vadi hali dikkate alınarak *beled* şeklinde belirsiz; insanların o vadiye yerleşip şehir halini almasından dolayı da *el-beled* şeklinde belirli gelmiştir.[34] Bu durumda el-Baḳara 2/126. âyette zikredilen (بَلَدًا) kelimesi, birinci mefʿūl, (آمِنًا) lafzı ise onun sıfatıdır. Ibrāhīm 14/35. âyette geçen (الْبَلَدَ) kelimesi birinci mefʿūl, (آمِنًا) lafzı ise ikinci mefʿūldür.[35]

İkincisi: el-Baḳara 2/125. âyette, Kâbe'yi ifade eden (الْبَيْتَ) kelimesinin belirli olarak gelmiş olması, bir sonraki âyette zikredilen

[34] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 1/282-284; Faḫruddîn er-Rāzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 4/60; Muḥammed b. Yūsuf Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. ʿĀdil Aḥmed ʿAbdulmevcūd (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmîyye, 1993), 1/554; Ibnu'z-Zubeyr, *Milâku't-teʾvîl*, 50-51; Zekerîyyā el-Enṣārî, *Fetḥur-Raḥmān*, 39; Suyūṭî, *el-Itḳān*, 3/288.

[35] Zerkeşî, *el-Burhān*, 1/127.

şehrin de belirli olduğunu göstermektedir. Kelimenin belirli olarak gelmesi bir açıklama ve anlam zenginliği içermediğinden ismi işaret olan (هَذَا)'dan sonra (بَلَدًا) şeklinde nekre olarak gelmiştir. Buna karşın Ibrāhīm sûresinde şehrin belirli olduğunu gösteren bir ipucu olmadığı için (الْبَلَد) şeklinde marife olarak zikredilmiştir.[36] Bu durumda el-Baḳara 2/126. âyette zikredilen (بَلَدًا) kelimesi, Sîbeveyhi'ye göre ismi işaret için atf-ı beyandır; Muberred'e (öl. 286/900) göre sıfattır. (آمِنًا) lafzı ise ikinci mefʿūldür.[37]

2.4. Müzekker ve Müennes Lafızların Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyinde görülen farklılıklardan biri de aynı veya benzer konunun anlatıldığı âyetlerin birinde müzekker, müteşâbihi olan diğer âyet veya âyetlerde ise müennes bir lafzın kullanılmasıdır.

Söz konusu bu farklılık, zâhir isim düzeyinde olabilmektedir. Şöyle ki; evlenecek olan erkeklerin taşıması gereken şartların belirtildiği el-Māʾide 5/5. âyette eril kalıbında yer alan şu vasıflar (مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي اَخْدَانٍ); evlenecek kadınların taşıması gereken şartların ifade edildiği en-Nisāʾ 4/25. âyette (مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ) dişil kalıbı şeklinde kullanılmıştır. Bunun gibi el-Enʿām 6/90. âyette, Kur'ân'ın zikir yani yararlı doğru bilgi olduğu bahsinde müennes bir isim olan (ذِكْرَىٰ) lafzı kullanılırken; Yūsuf 12/104 ile et-Tekvīr 81/27. âyette müzekker bir isim olan (ذِكْر) lafzı kullanılmıştır.

Benzeşen âyetlerde müzekker-müennes noktasındaki farklılık, zamirlerde de olabilmektedir. Mesela es-Secde 32/20. âyette müzekker muttasıl (به) şeklinde (ه) *he* zamiri kullanılırken, aynı

---

[36] Faḫruddīn er-Rāzī, *Tefsīru'l-kebīr*, 4/60; Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 1/554; Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 50; Muhammed Aydın, *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzî Müteşâbihler* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1998), 35-36.

[37] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzīl*, 1/283-284.

konunun ifade edildiği Sebeʾ 34/42. âyette müennes muttasıl (ها) şeklinde (ها) *hâ* zamiri kullanılmıştır. Müzekker ve müennes noktasından farklı zamirlerin kullanılmasını Āl-i ʿImrān 3/49 ile el-Māʾide 5/110; Hūd 11/82 ile el-Ḥicr 15/74; el-Enbiyāʾ 21/91 ile et-Taḥrīm 66/12; el-Muddeṣṣir 74/54 ile ʿAbese 80/11. âyetlerinde de görmek mümkündür.

Benzeşen âyetlerde müzekker-müennes noktasında farklı zamirlerin kullanılmasının nedenini, en-Naḥl 16/66 ile el-Muʾminūn 23/21. âyeti bağlamında ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ (en-Naḥl 16/66)

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (el-Muʾminūn 23/21)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
en-Naḥl 16/66	el-Muʾminūn 23/21	en-Naḥl 16/66	el-Muʾminūn 23/21
هِ	هَا	وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِ	وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِ
مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ	وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ	-	-

Dikkat edilirse, her iki âyette "el-enʿām" (الْأَنْعَام) lafzı geçtiği halde en-Naḥl 16/66. âyette müzekker (ه) *he* zamiri, buna karşın el-Muʾminūn 23/21. âyette müennes (ها) *hâ* zamiri kullanılmıştır. Söz konusu bu farklı kullanımların nedeni şöyle açıklanmıştır: Her ne kadar en-Naḥl 16/66. âyette "el-enʿām" çoğul formunda kulla-

nılmışsa da bundan bu türün tamamı değil, süt verenleri kastedilmiştir. Zaten süt verenler de tamamı değil, bir kısmıdır. Âyette (لَبَنًا) lafzının kullanılması da bu yorumu destekler mahiyettedir. Dolayısıyla âyetin takdiri şöyledir: (وَإِنَّ لَكُمْ فِي بَعْضِ الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ). Bu nedenle azlığı ifade eden müzekker zamiri kullanılmıştır. Buna karşın benzer ifadelerin yer aldığı el-Muʾminūn 23/21. âyette, *el-enʿām* türünün gerek süt gerekse diğer faydalarından söz edilmiştir. Zaten hem ilgili âyette hem de bir sonraki âyette zikredilen müennes (ها) zamiri, bu türün bir kısmının değil, tamamının kastedildiğini göstermektedir. Bu nedenle çokluğu ifade eden dişil zamiri kullanılmıştır.[38]

Görüldüğü üzere benzeşen âyetlerde müzekker ve müennes zamirlerinin kullanılmasının nedeni, Arapçadaki şu genel kural çerçevesinde açıklanmıştır: Eril zamiri azlığa; dişil zamiri ise çokluğa delâlet etmektedir.[39]

Benzeşen âyetlerdeki müzekker-müennes noktasındaki farklılık, fiillerde de olabilmektedir. Sözgelimi Āl-i ʿImrān 3/184 ile el-Fāṭir 35/4. âyette fâil cem-i teksir olan (رُسُل) lafzı olduğu halde birinci âyette müzekker formunda (كُذِّبَ) fiili, bunun müteşâbihi olan ikinci âyette ise müennes (كُذِّبَتْ) fiili kullanılmıştır.

Benzeşen âyetlerde müzekker-müennes noktasında farklı fiil formlarının kullanılmasının nedenini, Hūd 11/67 ile aynı sûrenin 94. âyeti bağlamında ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (Hūd 11/67)

...وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (Hūd 11/94)

---

38 bk. Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 2/852-853; Maḥmūd b. ʿUmer ez-Zemaḫşerī, *el-Keşşāf ʿan ḥaḳāʾiḳi ġavāmiḍi't-tenzīl ve ʿuyūni'l-eḳāvīl fī vucūhi't-teʾvīl*, thk. ʿĀdil Aḥmed ʿAbdulmevcūd (Riyāḍ: Mektebetu'l-ʿUbeykān, 1418/1998), 3/446-447; Kirmānī, *el-Burhān*, 114; Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 302; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 229; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 308-309; Muḥammed b. Muḥammed el-ʿImādī Ebu's-Suʿūd, *Irşādu'l-ʿaḳli's-selīm ilā mezāya'l-Ḳur'āni'l-Kerīm* (Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, ts.), 5/124.

39 bk. Ferrāʾ, *Maʿāni'l-Ḳur'ān*, 1/435.

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
Hūd 11/67	Hūd 11/94	Hūd 11/67	Hūd 11/94
وَاَخَذَ	وَاَخَذَتِ	الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ	الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ

Her iki âyette fâil mecazi müennes (الصَّيْحَةُ) lafzı olup fiil ile fâil arasında (الَّذِينَ ظَلَمُوا) fasılası olduğu halde Hz. Ṣāliḥ'in kavminin helak edilişini bildiren birinci âyette fiilin müzekker formu (اَخَذَ); Hz. Şuʿayb'ın kavminin helak edilişini ifade eden ikinci âyette ise müennes formu (اَخَذَت) kullanılmıştır. İlgili kıssalarda farklı fiil kalıplarının kullanılmasının nedeni ve bu kalıpların birbirinin yerine kullanılıp kullanılamayacağı meselesi farklı şekillerde açıklanmıştır.

Sözgelimi bazı âlimler bunu şöyle izah etmişlerdir: Hz. Şuʿayb'ın kavminin helakı farklı âyetlerde değişik lafızlarla anlatılmıştır. Şöyle ki; ilkin sarsıntı (اَلرَّجْفَةُ)[40] sonucunda evlerinden kaçıp düzlük bir alana çıktılar, güneşin sıcağı altında oldukları sırada sıcaktan korunmak için ortaya çıkan bulutun (اَلظُّلَّةُ)[41] altına gittiler, sonunda ise dehşet bir ses (اَلصَّيْحَةُ)[42] onları yakalayıp yok etti. Dikkat edilirse onların yok oluşundan bahseden lafızların tamamı dişil lafızlardır. Aynı kıssadan bahseden lafızlar arasında bir ahengin oluşması için ilgili fiil de müennes (اَخَذَت) formunda gelmiştir. Ancak bu durum, Hz. Ṣāliḥ kıssasında söz konusu olmadığı için eril (اَخَذَ) fiil kalıbı kullanılmıştır.[43] Görebildiğimiz kadarıyla

40 el-Aʿrāf 7/78, 91; el-ʿAnkebūt 29/37.
41 eş-Şuʿarāʾ 26/189.
42 Hūd 11/94.
43 Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 2/764-765.

ilk defa Ḫaṭîb el-Iskāfī tarafından ifade edilen bu yorum Zekerīyyā el-Enṣārī tarafından da benimsenmiştir.[44]

Buna karşın Suheylī (öl. 581/1185), ilgili kıssalarda farklı fiil kalıpların kullanılmasının nedenini şöyle beyan etmiştir: Hz. Ṣāliḥ kıssasında zikredilen (اَلصَّيْحَةُ)[45] lafzı, aynı sûrenin 65. âyetinde geçen rezillik (خِزْيِ) anlamındadır. Mana bakımından müzekker olduğu için fiil eril kalıbında kullanılmıştır.[46]

Öte taraftan dil ve edebiyat âlimlerinin belirttiğine göre -ister hakiki ister mecazi olsun- müennes fâil ile fiil arasına bir fâsıla girdiğinde fiil müzekker formunda gelebileceği gibi müennes formunda da gelebilir. Benzer durum fâil, cem-i teksir/kırık çoğul olduğu durumda da söz konusudur.[47] Yukarıdaki izahlardan farklı olarak Kirmānī ile Ebu'l-Berekāt Ibnu'l-Enbārī (ö. 577/1181), gibi diğer bazı âlimler ise benzeşen âyetlerdeki farklı kullanımları bu kural çerçevesinde açıklamışlardır. Her ikisine göre aynı sûrenin 95. âyetinde geçen (بَعِدَتْ) lafzına muvafık olması için Hūd 11/94. âyette müennes kalıbı kullanılmıştır.[48]

Son olarak, bu tür durumlarda müennes formunun kullanılması caiz olmakla birlikte fâsıla olması halinde evla olanın fiilin müzekker formunda gelmesidir, diyen Ibnu'z-Zubeyr'e göre aynı sûrede ilkin evla olan; ikinci de ise cevaz şeklinde kullanılmıştır.[49]

Benzeşen âyetlerdeki farklı fiil formlarının kullanılmasının

---

44 Zekerīyyā el-Enṣārī, *Feṯḥur-Raḥmān*, 268-269.

45 Hūd 11/66.

46 Ebu'l-Ḳāsim ʿAbdurraḥmān b. ʿAbdullāh es-Suheylī, *Netāʾicu'l-fiker fi'n-naḥv*, thk. ʿĀdil Aḥmed ʿAbdulmevcūd - ʿAlī Muḥammed Muʿavved (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1992), 131-132.

47 Suheylī, *Netāʾicu'l-fiker fi'n-naḥv*, 130-131; Ibn Hişām en-Naḥvī, *Şerḥu Ḳaṭri'n-nedā*, 169-170; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 2/59-60.

48 Kirmānī, *el-Burhān*, 99; ʿAbdurraḥmān b. Muḥammed Ebu'l-Berekāt Ibnu'l-Enbārī, *el-Beyān fī ġarībi iʿrābi'l-Ḳur'ān*, thk. Ṭāhā ʿAbdulḥamīd Ṭāhā (Ḳāhire: el-Heyʾetu'l-Mışrīyye el-ʿAmme li'l-Kitāb, 1400/1980), 2/20, 27.

49 Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 260.

nedenine dair bu açıklamaların tamamı makul ve tutarlı görünmektedirler.

2.5. Tekil ve Çoğul Kalıpların Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerdeki lafızlar, belirli bir anlamı ifade etmek amacına matuf veya siyak ve sibakın gerekli kılmasından veyahut kendisinden önce zikredilen lafza uyumdan dolayı tekil geldiği gibi çoğul formunda da gelebilmektedir.

Benzeşen âyetlerde lafızlar düzeyindeki tekil ve çoğul bakımından farklı kullanımlar, zamirlerde olabilmektedir. Sözgelimi el-Enʿām 6/25. âyette birinci tekil şahıs kalıbında kullanılan (يَسْتَمِعُ) lafzı, Yūnus 10/42. âyette (يَسْتَمِعُونَ) çoğul kalıbında kullanılmıştır. Zamirlerin tekil ve çoğul noktasında farklılık arzetmesi el-Muʾmin 40/22. âyette zikredilen (بِأَنَّهُمْ) ile et-Teġābun 64/6. âyette geçen (بِأَنَّهُ) zamirlerinde de mevcuttur. Benzer bir kullanım salih kulun Hz. Mūsā'ya verdiği cevaplarda da görülmektedir. Şöyle ki; geminin delinmesi bahsinde (فَأَرَدْتُ),[50] çocuğun öldürülmesi olayında (فَأَرَدْنَا),[51] yıkılmak üzere olan duvarın tamir edilmesi bahsinde ise (فَأَرَادَ رَبُّكَ)[52] terkibi kullanılmıştır. Bunun gibi boşanmanın konu edildiği el-Baḳara 2/232. âyette tekil zamire izafe edilen (ذٰلِكَ) lafzı, yine boşanmadan söz eden et-Ṭalāḳ 65/2. âyette (ذٰلِكُمْ) çoğul zamire izafe edilmiştir.

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyindeki tekil ve çoğul noktasındaki farklı kullanımlar, zâhir isimlerde de olabilmektedir. Örneğin mevsuf olan (أَيَّامًا) lafzının sıfatı, el-Baḳara 2/80. âyette (مَعْدُودَةً) şeklinde müfred olarak gelirken, aynı konunun anlatıldığı Āl-i ʿImrān 3/24. âyette (مَعْدُودَاتٍ) çoğul formunda gelmiştir. Bunun gibi Hz. Ṣāliḥ'in kavmiyle yaptığı mücadelenin anlatıldığı el-Aʿrāf

[50] el-Kehf 18/79.
[51] el-Kehf 18/81.
[52] el-Kehf 18/82.

7/79. âyette tekil şeklinde zikredilen (رِسَالَة) lafzı, aynı sûrenin 93. âyetinde Hz. Şuʿayb kıssasında (رِسَالَات) çoğul formunda zikredilmiştir. Benzeşen âyetlerde tekil-çoğul kalıplarının kullanılması, Hz. Ṣāliḥ'in kavminin helak edildiğini bildiren âyetlerde de mevcuttur. Şöyle ki; el-Aʿrāf 7/78. âyette (دَار) lafzı zikredilirken, bahse konu olan olay Hūd 11/67. âyette evler anlamındaki çoğul formundaki (دِيَار) lafzı zikredilmiştir. Tekil ve çoğul kalıplarının kullanılması, el-Enʿām 6/37 ile el-ʿAnkebūt 29/50. âyette de söz konusudur. Zira birinci âyette yer alan (اٰيَةٌ) lafzı, ikinci âyette (اٰيَاتٌ) çoğul olarak kullanılmıştır. en-Naḥl 16/11 ve 13. âyette tekil olarak kullanılan (لَاٰيَةً) lafzı, 12. âyette (لَاٰيَاتٍ) çoğul formuna dönüşmüştür. Benzer bir kullanım, el-ʿAnkebūt 29/24 ile 44. âyettede de mevcuttur.

Benzeşen âyetlerdeki tekil-çoğul kullanımını, (اَلسَّمَاء)[53] ile (اَلسَّمَوَات)[54] lafızlarında görmek mümkündür. Bunun gibi cennetliklerin özelliklerinin anlatıldığı el-Muʾminūn 23/9. âyette çoğul kalıbında zikredilen (صَلَوَات) lafzı, el-Meʿāric 70/34. âyette tekil (صَلَاة) şeklinde zikredilmiştir. Lafzî müteşâbih âyetlerdeki tekil ve çoğul kalıplarının kullanımı dünya nimetlerinin anlatıldığı el-Muʾminūn 23/19 (فَوَاكِهُ) ile cennetteki ikramların konu edildiği ez-Zuḫruf 43/73. âyette zikredilen (فَاكِهَةٌ) örneğinde de mevcuttur. Bunun gibi el-Ḥacc 22/5, el-Muʾmin 40/67 ve en-Nūr 24/31. âyette çocuklar anlamındaki (طِفْل) sözcüğü kullanılırken; en-Nūr 24/59. âyette (الأَطْفَال) sözcüğü kullanılmıştır. Son olarak Hz. Mūsā ile Hārūn'un Firavun'a gönderilişinden bahseden Ṭāhā 20/47. âyette tesniye kalıbında kullanılan (رَسُولَا) lafzı, eş-Şuʿarāʾ 26/16. âyette müfred (رَسُول) şeklinde kullanılmıştır.

Benzeşen âyetlerde tekil ve çoğul noktasında farklı lafızların kullanılmasını, Hz. Şuʿayb'ın toplumunun helak edildiğini bildi-

---

[53] Yūnus 10/31.

[54] Sebeʾ 34/24.

ren el-Aʿrāf 7/91 ile Hūd 11/67. âyet bağlamında ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (el-Aʿrāf 7/91)

... وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (Hūd 11/67)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
el-Aʿrāf 7/91	Hūd 11/67	el-Aʿrāf 7/91	Hūd 11/67
فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ	وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ	فَأَصْبَحُوا فِي	فَأَصْبَحُوا فِي
دَارِهِمْ	دِيَارِهِمْ	جَاثِمِينَ	جَاثِمِينَ

Dikkat edilirse âyetlerin ilkinde tekil (دَار) lafzı kullanılırken; ikinci âyette çoğul formundaki (دِيَار) lafzı kullanılmıştır. Erken dönem tefsir âlimleri, tekil formun "şehir"; çoğul formun ise "evler", anlamında olduğu belirtilmiştir.[55] Lafzî müteşâbih âyetleri izah eden müfessirler ise farklı kalıpların kullanılmasının nedenini birden fazla şekilde açıklamışlardır.

Sözgelimi Ḫaṭîb el-Iskāfī ilgili âyetlerde farklı formların kullanılmasının nedenini şöyle izah etmiştir: el-Aʿrāf 7/73,[56] 85,[57]

---

55 bk. Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-beyān*, 10/303; Ebū Manṣūr Muḥammed b. Muḥammed el-Māturīdī, *Teʾvīlātu'l-Ḳur'ān*, thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 7/200; Ebu'l-Ḥasan ʿAlī b. Muḥammed b. Ḥabīb el-Māverdī, *en-Nuket ve'l-ʿuyūn*, thk. Seyyid b. ʿAbdulmaḳṣūd b. ʿAbdurraḥīm (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmiyye - Muʾessesetu'l-Kutubi'ṣ-Ṣeḳāfiyye, ts.), 2/236; ʿAlī b. Aḥmed b. Muḥammed el-Vāḥidī, *et-Tefsīru'l-besīṭ* (Riyāḍ: el-Memleketu'l-ʿArabiyye es-Suʿūdiyye Vizāretu't-Taʿlīmi'l-ʿĀlī Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmiyye, 1430/2009), 9/215; Faḫruddīn er-Rāzī, *Tefsīru'l-kebīr*, 14/173.

56 وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

57 وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Hūd 11/61,[58] 84[59] ve el-ʿAnkebūt 29/36. âyetlerinde[60] olduğu gibi kardeşleri veya soydaşları anlamındaki (أَخَاهُم) terkibinin geçip o toplumun peygamberi ile kendisine inananların helak olacak toplumun arasından ayrıldığı bildirilmediği yerlerde hep tekil form kullanılmıştır.[61] Diğer bir ifadeyle iman etmekle tek bir grup olma ümidiyle hepsi soydaş ve aynı yurdun sakinleri sayılmıştır. Buna karşın Hūd 11/67 ile 94. âyette[62] olduğu gibi toplum arasında ayrılık çıkıp peygamberleri ile kendisine inananların helak olacak toplumdan ayrıldığı bildirilen yerlerde, birliklerinin bozulup aynı soydan gelmenin ve aynı yerleşim yerinde yaşamanın artık fayda sağlamadığını ifade etmek için ise çoğul formundaki (دِيَار) lafzı kullanılmıştır.[63]

Hūd 11/67 ile 94. âyette olduğu gibi (اَلصَّيْحَة) lafzının kullanıldığı yerlerde çoğul; el-Aʿrāf 7/78, 91 ve el-ʿAnkebūt 29/37. âyetlerinde olduğu gibi (اَلرَّجْفَة) lafzının zikredildiği yerlerde ise tekil formunun kullanıldığını belirten Kirmānī, bunu şöyle gerekçelendirmiştir: Sarsıntı belirli bir yerle sınırlı olduğundan yurt anlamındaki (دَار); gökten gelen dehşetli ses ise bundan daha güçlü olduğu için evler anlamındaki (دِيَار) lafzı kullanılmıştır.[64] Söz konusu bu açıklamaların aynısı, Zekerīyyā el-Enṣārī tarafından da ifade edilmiştir.[65]

Kirmānī'nin bu yorumu, Ibnu'z-Zubeyr tarafından şöyle ifade edilmiştir: (دَار) lafzı; tek bir ev, evler, bir toplumun yerleşim yeri ve bölge anlamlarına gelir. Herhangi bir kayıt ile kayıtlanmayan

---

58 وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ

59 وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ

60 وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ

61 bk. el-Aʿrāf 7/78, 91; el-ʿAnkebūt 29/37.

62 وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ

63 Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 2/619-621.

64 Kirmānī, *el-Burhān*, 99; Maḥmūd b. Ḥamza el-Kirmānī, *Ġarāʾibu't-tefsīr ve ʿacāʾibu't-teʾvīl*, thk. Şemrān Serkāl Yūnus el-ʿIclī (Cidde - Beyrūt: Dāru'l-Ḳible li's-Ṣeḳāfeti'l-Islāmīyye - Muʾessesetu ʿUlūmi'l-Ḳur'ān, 1983), 413.

65 Zekerīyyā el-Enṣārī, *Feṭḥur-Raḥmān*, 197-198.

dehşetli ses, sarsıntı veya başka bir azap çeşidi olabilir. Bu nedenle külli lafızlardan olan (اَلصَّيْحَة) kelimesinin kullanıldığı yerlerde çoğul formunun kullanılması nazma daha uygundur. Buna karşın sarsıntı anlamındaki (اَلرَّجْفَة) lafzı, belli bir azabı ifade etmektedir. Bu nedenle ilgili lafzın zikredildiği yerlerde tekil formunun kullanılması daha uygundur.[66] Ibn Cemāʿa ise deprem ve sarsıntı anlamındaki (اَلرَّجْفَة) ile birlikte kullanılan (دَار) lafzının "yurt"; (اَلصَّيْحَة) ile birlikte kullanılan (دِيَار) lafzının ise "evler" anlamında olduğu belirtmiştir.[67]

2.6. Farklı Çoğul Kalıplarının Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyinde farklı çoğul kalıplarının kullanılmasının nedenini ve bunun anlama etkisini ele almadan önce Arapçadaki çoğul kalıpları hakkında bilgi vermenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Arapçada gerek müzekker gerekse müennes çoğullar, sâlim ve mükesser olmak üzere iki kısma ayrılır. Müfred yapının çoğul yapısı içinde muhafaza edildiği çoğullara sâlim; müfred yapının cemʿi yapısı içinde muhafaza edilmeyip formu değişen çoğullara ise kırık çoğul anlamında cem-i mükesser denir.[68] Kırık çoğullar da kendi içinde cem-i kille ve cem-i kesret şeklinde iki kısma ayrılır. Mecaz yoluyla birbirinin yerlerine kullanılabilen bu çoğullarda asıl olan cem-i kille olan şu dört kalıbın (أَفْعُلٌ, أَفْعَالٌ, أَفْعِلَةٌ, فِعْلَةٌ) üç ile dokuz arası sayılarına; bunların dışındaki cem-i kesret ise on ve üzeri sayılarına delâlet etmesidir.[69]

---

66 Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 200-201.

67 Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 180.

68 Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 190-191; Şahin Şimşek, *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri* (Ankara: İlâhiyat Yayınları 2019), 153.

69 Bahāʾuddīn ʿAbdullāh Ibn ʿAḳīl, *Şerḥu Ibn ʿAḳīl* (Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, ts.), 2/452; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 192-193.

Benzeşen âyetlerde görülen farklılıklar, değişik çoğul kalıplarının kullanılması şeklinde olabilmektedir. Şöyle ki; lafzî müteşâbih âyetlerin birinde kırık çoğul veya azlığı ifade eden cem-i kille kullanılırken, diğer bazı âyetlerde cem-i sâlim veya çokluğu ifade eden cem-i teksirin kullanıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de bu tür kullanımlara dair bazı örnekler mevcuttur. Mesela İsrailoğullarından bahseden el-Baḳara 2/58. âyette çokluğu ifade eden cem-i kesret olan (خَطَايَاكُمْ) çoğul kalıbı kullanılırken, bunun müteşâbihi olan el-Aʿrāf 7/161. âyette birinci kalıba göre azlığı ifade eden (خَطِيٓـَٔاتِكُمْ) cem-i sâlim çoğul formu kullanılmıştır. Farklı çoğul kalıplarının kullanılması, el-Baḳara 2/61 ile Āl-i ʿImrān 3/21. âyette geçen (النَّبِيِّنَ) lafzı, Āl-i ʿImrān 3/112, 181 ile en-Nisāʾ 4/155. âyette (الْأَنْبِيَاءَ) şeklindeki örneklerde de görülmektedir.

Benzeşen âyetlerde farklı çoğul kalıplarının kullanılmasının nedenini ve anlama etkisini el-Baḳara 2/261 ile Yūsuf 12/43. âyeti bağlamında ele almak istiyoruz. Âyetlerin ilgili bölümleri şöyledir:

...كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ (el-Baḳara 2/261) ...

...وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ (Yūsuf 12/43)...

Dikkat edilirse Allah yolunda mallarını infak edenlerin konu edildiği el-Baḳara 2/261. âyette (سَنَابِلَ) lafzı kullanılırken, Mısır kralının rüyasında gördüğü yedi başaktan bahseden Yūsuf 12/43. âyette (سُنْبُلَاتٍ) formu kullanılmıştır.

Müfessirler, farklı çoğul kalıplarının kullanılmasının nedenini dilsel açıdan farklı tahlillere tabi tutmuşlardır. Örneğin Yūsuf 12/43. âyette olduğu gibi el-Baḳara 2/261. âyette de (سَبْعَ) lafzının temyizinin cem-i kille formunda gelmesi gerektiğini ifade eden Zemaḫşerī'ye göre farklı çoğul kalıpları birbirinin yerine mecaz yoluyla kullanılabildiği için el-Baḳara sûresinde (سَنَابِلَ) lafzı temyiz olmuştur.[70] Buna karşın birden fazla çoğul kalıbı olan lafızlarda normal şartlarda evla olan, temyizin cem-i müennes sâlim değil,

[70] Zemaḫşerī, *el-Keşşāf*, 1/494.

el-Baḳara 2/261. âyette olduğu gibi mefāʿīl vezninde gelmesi gerektiğini bildiren Ebū Ḥayyān'a göre ise Yūsuf 12/43. âyette (سَبْعَ بَقَرَاتٍ) terkibi geçtiği için mücâvere sebebiyle cem-i müennes sâlim olan (سُنْبُلَاتٍ) lafzı kullanılmıştır.[71]

Yukarıda sözü edilen iki yaklaşıma karşın Ibnu'z-Zubeyr ise söz konusu âyetlerin bağlamlarından hareketle farklı çoğul kalıplarının kullanılmasının nedenini ve anlam farkını şöyle izah etmiştir: el-Baḳara 2/261. âyette Allah yolunda infakta bulunanlara, Allah'ın ecirlerini katlayıp yedi yüze kadar arttıracağı ifade edilmektedir. Yüce Allah'ın şu beyanı ise (وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ) sayının daha fazla olabileceğini göstermektedir. Anlam örgüsü çokluk üzerine olduğu için âyette, kesreti ifade eden (سَنَابِلَ) formu kullanılmıştır. Buna mukabil Yūsuf 12/43. âyette Mısır Kral'ının rüyasında gördüğü yedi başak, birebir hikâye edilmektedir. Görüleni en iyi karşılayan çoğul formu ise azlığı ifade eden cem-i kille'dir. Bu nedenle âyette (سُنْبُلَاتٍ) lafzı kullanılmıştır.[72]

2.7. Yakın Anlamlı Fiil ve İsimlerin Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetler müfred lafızlar düzeyinde görülen farklılıklardan biri de ilk bakışta eşanlamlı gibi görünen fiil ve isimlerin kullanılmasıdır. Ancak ilgili fiil ve isimler üzerinde inceleme yapıldığında her birinin diğerinde olmayan bir anlamı içerdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de özellikle de kıssalarda yakın anlama sahip fiillerin kullanılması azımsanmayacak derecede fazladır. Örneğin İsrailoğullarının Firavun hanedanı tarafından gördükleri zulmü konu edinen el-Baḳara 2/49. âyette (يُذَبِّحُونَ) fiili; el-Aʿrāf 7/141. âyette ise (يُقَتِّلُونَ) fiili kullanılmıştır. Aynı durum el-Baḳara 2/58. âyette zikredilen (ادْخُلُوا) ile el-Aʿrāf 7/161. âyette zik-

---

71 Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 2/316.

72 Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 70.

redilen (اسْكُنُوا) fiilleri için de söz konusudur. Hz. Mūsā'nın asasıyla taşa vurup 12 pınarın çıktığını bildiren el-Baḳara 2/60. âyette (فَانْفَجَرَتْ) fiili kullanılırken; aynı kıssanın anlatıldığı el-Aʿrāf 7/160. âyette (فَانْبَجَسَتْ) kullanılmıştır. Bunun gibi Hz. Mūsā döneminde İsrailoğullarından ağır bir söz alındığında dağın üstlerine kaldırıldığından bahseden el-Baḳara 2/93 ile en-Nisāʾ 4/154. âyette (رَفَعْنَا) fiili zikredilirken; el-Aʿrāf 7/171. âyette (نَتَقْنَا) fiili zikredilmiştir. Benzer bir durum el-Baḳara 2/170. âyette zikredilen (أَلْفَيْنَا) ile el-Māʾide 5/104 ve Luḳmān 31/21. âyette zikredilen (وَجَدْنَا) lafızları için de geçerlidir. Hz. Ibrāhīm ile oğlu Ismāʿīl'e Kâbe ile ilgili verilen görevlerin yer aldığı el-Baḳara 2/125. âyette (الْعَاكِفِينَ) lafzı yer alırken; bunun müşetâbihi olan el-Ḥacc 22/26. âyette (الْقَائِمِينَ) lafzı yer almıştır. Bunun gibi (امْرًا)[73] ile (بِأَفْوَاهِهِمْ) [74];(نُكْرًا)[75] ile (مَا) [76] بِأَلْسِنَتِهِمْ);(عَمِلُوا)[77] ile (مَا كَسَبُوا)[78] âyetlerde de yakın anlamlı fiil veya isimlerin kullanılması söz konusudur.

Benzeşen âyetlerde yakın anlamlı fiillerin kullanılmasını el-Baḳara 2/59 ile el-Aʿrāf 7/162. âyeti bağlamında ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (el-Baḳara 2/59)

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ (el-Aʿrāf 7/162)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

---

73 el-Kehf 18/71.
74 el-Kehf 18/74.
75 Āl-i ʿImrān 3/167.
76 el-Feṯḥ 48/11.
77 en-Naḥl 16/34; el-Cāşiye 45/33.
78 ez-Zumer 39/48, 51.

Farklılık		Benzerlik	
el-Baḳara 2/59	el-Aʿrāf 7/162	el-Baḳara 2/59	el-Aʿrāf 7/162
فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا	فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ	فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا	فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا
-	مِنْهُمْ	قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ	قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ
بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ	بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ	رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ	رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ

Benzeşen âyetlerdeki yakın anlamlı fiillerden olan (أَنْزَلَ) ile (أَرْسَلَ)'nin kullanılmasının nedeni, müfessirler tarafından farklı şekillerde açıklanmıştır. Mesela Kirmānī, aralarındaki farka işaret etmeksizin bunu şöyle izah etmiştir: el-Aʿrāf sûresinde çokça zikredilen *rasele* (رسل) kökünden türeyen kelimelerle uyumlu olması için (أَرْسَلَ) fiili kullanılmıştır. Bu durum, el-Baḳara sûresinde söz konusu olmadığından (أَنْزَلَ) fiili kullanılmıştır.[79] Bu yorum, Zekerīyyā el-Enṣārī tarafından da dile getilmiştir.[80]

Faḫruddīn er-Rāzī ise benzeşen âyetlerdeki yakın anlamlı fiillerin kullanılmasının nedenini şöyle açıklamıştır: el-Baḳara sûresinde geçen (أَنْزَلَ), dünya hayatında başlarına gelen sıkıntıları; el-Aʿrāf sûresinde ise ahirette onları çevreleyip tamamen mahvedecek olan azabı ifade etmektedir.[81]

Bu iki yoruma karşın Ibnu'z-Zubeyr, âyetlerin bağlamlarından hareketle söz konusu fiillerin kullanılmasının nedenini şöyle açıklamıştır: Bilindiği üzere büyük bir topluluğa verilen emirleri yerine getirmede toplumun bütün fertleri aynı tavrı sergilemez. Bu nedenle el-Baḳara 2/59. âyette zikredilen (الَّذِينَ ظَلَمُوا) terkibi, tahsis

[79] Kirmānī, *el-Burhān*, 30.
[80] Zekerīyyā el-Enṣārī, *Feṭḥur-Raḥmān*, 28.
[81] Faḫruddīn er-Rāzī, *Tefsīru'l-kebīr*, 3/100.

ihtimali bulunan ʿamm ifadelerdendir. Tahsis ise akli veya nakli bir delille olur. Āl-i ʿImrān 3/110 ve 113. âyetlerde belirtildiği üzere Yahudiler, tek bir grup olmayıp iman edenleri olduğu gibi fasıklık edenleri de vardır. Bütün bunlar, el-Baḳara 2/59. âyette geçen (الَّذِينَ ظَلَمُوا) ifadesinin genel olmayıp el-Aʿrāf 7/162. âyette geçen ve onlardan bazıları anlamındaki (مِنْهُمْ) terkibiyle tahsis edildiğini göstermektedir. Bu nedenle ʿamm olmadığı anlaşılan el-Baḳara 2/59. âyette, daha ziyade yukarıdan aşağıya inen anlamındaki (أَنْزَلَ) fiili; (مِنْهُمْ) terkibiyle tahsis edilen el-Aʿrāf 7/162. âyette ise bundan daha özel anlam içeren (اَرْسَل) fiili kullanılmıştır.[82]

Son olarak âyetlerin sözdiziminin Faḫruddīn er-Rāzī'nin yaptığı yorumu desteklemekten uzak olduğunu belirten Ālūsī'ye göre üslup değişimi (*tefennün* sanatı) gereği ilgili âyetlerde farklı fiiller kullanılmıştır.[83] Her iki âyette geçen (مِنَ السَّمَاءِ) kaydından dolayı (أَنْزَلَ) ile (اَرْسَل) fiilleri arasında anlam bakımından bir farkın olmadığını ileri süren Ibn ʿĀşūr da söz konusu âyetlerde farklı fiil kullanımının sadece *tefennün* sanatı gereği olduğunu belirtmiştir.[84]

Aynı olaydan bahseden benzeşen âyetlerdeki yakın anlamlı fiillerin kullanılmasının nedeniyle ilgili olarak Kirmānī ile Ibnu'z-Zubeyr'in açıklamalarının diğer yorumlardan daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Arapçadaki genel kaideye göre aynı kökten gelen farklı kalıplar, farklı anlama delâlet etmektedir. Bu nedenle Ebū Amr ile Kisāʾī gibi dilciler (أَفْعَل) kalıbının aksine (فَعَّلَ) kalıbında yapılan eylemin çokluğuna ve mübalağaya delâlet ettiğini belirtmişlerdir.[85] Dolayısıyla farklı fiiller arasında

---

[82] Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 38-39.

[83] Maḥmūd b. ʿAbdullāh el-Ālūsī, *Rūḥu'l-maʿānī fi tefsīri'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm ve's-Sebʿi'l-Meṣānī* (Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, ts.), 1/269.

[84] Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 9/145; ayrıca bk. Ebu's-Suʿūd, *Irşādu'l-ʿaḳli's-selīm*, 3/284.

[85] bk. Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 4/63; Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. Muslim Ibn Ḳuteybe, *Edebu'l-kātib*, thk. Muḥammed ed-Dālī (Beyrūt: Muʾessesetu'r-Risāle, ts.), 460.

anlam bakımından bir farkın olmadığını söylemek isabetli olmasa gerektir.

2.8. Farklı Fiil Kalıplarının Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyindeki farklılık, mezid fiillerden farklı formaların kullanılması şeklinde olabilmektedir. Sözgelimi İlahi kitapların indirilmesinden söz eden bazı âyetlerde hemzeli (أَنْزَلَ) veya genelde çokluğu bildiren mudaaf (نَزَّلَ) fiil kalıbı kullanılırken; bir sûrenin indirilişinden bahseden Muḥammed 20 ile âyet veya âyetlerin indirilişinden söz eden el-Enʿām 6/37 ve el-ʿAnkebūt 29/50. âyette her iki kalıp da kullanılmıştır. Aynı şekilde birden fazla İlahi kitabın indirilmesinden söz eden âyetlerde her iki form birlikte kullanılmıştır. Āl-i ʿImrān 3/3 ile en-Nisāʾ 4/136. âyette de böyle bir kullanım vardır. Şöyle ki; Āl-i ʿImrān sûresinin ilgili âyetinde Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muḥammed'e indirilmesi (نَزَّلَ) fiili ile ifade edilirken; Tevrat ve İncil'in indirilmesi (أَنْزَلَ) fiili ile ifade edilmiştir. Benzer bir kullanım en-Nisāʾ 4/136. âyette de mevcuttur.

Genel kabule göre tek bir İlahi kitabın konu edildiği yerlerde ilgili fiilin her iki formu da kullanılabilir.[86] Bu durumda iki fiil arasında anlam bakımında bir fark söz konusu değildir.[87] Birden fazla İlahi kitabın mevzubahis edildiği durumlarda ise Kur'ân-ı Kerim'in farklı zaman dilimlerinde olaylara mebni olarak peyderpey indirildiğini ifade etmek için (نَزَّلَ) fiili, buna karşın Tevrat'ın tek bir defada indirildiğini ifade etmek (أَنْزَلَ) fiili kullanılır.[88]

Benzeşen âyetlerdeki farklı fiil kalıplarının kullanılması, Hz. Ṣāliḥ ile inananların kurtarıldığını bildiren âyetlerde de söz konusudur. Şöyle ki; en-Neml 27/53. âyette geçen (أَنْجَيْنَا) fiili kulla-

[86] Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 76.
[87] Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 2/393.
[88] Zemaḫşerī, *el-Keşşāf*, 1/525.

nılırken; bunun benzeri olan Fuṣṣilet 41/18. âyette (نَجَّيْنَا) fiili kullanılmıştır. Benzer bir kullanım İsrailoğullarının Firavun'un zulmünden kurtarıldığını bildiren el-Aʿrāf 7/141 ve eş-Şuʿarāʾ 26/65 ile el-Baḳara 2/49. âyette de mevcuttur. Hz. Nūḥ ile inananların kurtarılma olayından bahseden el-Aʿrāf 7/64 ve eş-Şuʿarāʾ 26/119 ile Yūnus 10/73. âyette de aynı kökten türeyen farklı fiil kalıpları kullanılmıştır. Hz. Hūd ile Hz. İbrāhīm'in kurtarıldığını bildiren el-Aʿrāf 7/72 ile el-ʿAnkebūt 29/24. âyette أَنْجَيْنَا fiili kullanılmıştır. Aynı kökten türeyen söz konusu fiillerin eş anlamlı olduğunu düşünenlere göre âyetlerin sözdizimi, söz konusu kullanımları zorunlu kılmaktadır.[89]

Son olarak يَتَضَرَّعُونَ (el-Enʿām 6/42) ile يَضَّرَّعُونَ (el-Aʿrāf 7/94); وَمَنْ يُشَاقِقِ اللهَ (el-Enfāl 8/13) ve وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ (en-Nisāʾ 4/115) ile وَمَنْ يُشَاقِّ اللهَ (el-Ḥaşr 59/4) ve شَاقُّوا اللهَ (el-Enfāl 8/13); وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ (İbrāhīm 14/52) ile وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ (Ṣād 38/29); طُبِعَ (et-Tevbe 9/87) ile طَبَعَ (et-Tevbe 9/93); يُطَافُ (el-Insān 76/15) ile يَطُوفُ (el-Insān 76/19; el-Vāḳıʿa 56/17) örneklerinde olduğu gibi benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyindeki farklılık sülâsî ve mezid formların kullanılması; şeddeli ve şeddesiz; malûm ve meçhul fiil kalıplarının kullanılması şeklinde de olabilmektedir.

Benzeşen âyetlerde aynı kökten gelen ancak türev kalıbı farklı olan kelimeler arasındaki farkı el-Baḳara 2/38 ile Ṭāhā 20/123. âyeti bağlamında ele almak istiyoruz. İbareleri neredeyse aynı olan söz konusu âyetler şöyledir:

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (el-Baḳara 2/38)

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى (Ṭāhā 20/20/123)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

---

89 bk. Kirmānī, *el-Burhān*, 77, 143; Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 199.

Farklılık		Benzerlik	
el-Baḳara 2/38	Ṭāhā 20/123	el-Baḳara 2/38	Ṭāhā 20/123
قُلْنَا اهْبِطُوا	قَالَ اهْبِطَا	مِنْهَا جَمِيعًا	مِنْهَا جَمِيعًا
فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ	فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ	فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى	فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ	فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى	-	-

Görüldüğü üzere el-Baḳara 2/38. âyette fiilin sülâsî mücerred formu (تَبِعَ); Ṭāhā 20/123 âyette ise sülâsî mezid (اتَّبَعَ) formu kullanılmıştır. Hz. Âdem kıssası bağlamında farklı fiil kalıplarının kullanılmasının nedeni değişik şekillerde izah edilmiştir.

Anlam bakımından ilgili kalıplar arasında bir farkın olmadığını iddia eden Kirmānī'ye göre Ṭāhā 20/108. âyette geçen (يَتَّبِعُونَ) lafzına uyumdan dolayı ikinci âyette (اتَّبَعَ) formu kullanılmıştır.[90] Zekerīyyā el-Enṣārī, Kirmānī'nin yukarıdaki yorumuna şu gerekçeyi ilave etmiştir: Hz. Âdem'in kıssasının anlatıldığı Ṭāhā 20/115. âyette anlamı pekiştirmek için tekid edatları yer almaktadır. Bu nedenle ilgili âyette tekidi ifade eden sülâsî mezid (اتَّبَعَ) fiili kullanılmıştır.[91] Ancak Kirmānī'nin söz konusu yorumunun isabetli olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü lafızlardaki ziyade, zorunlu olarak anlamda da bir farklılığa yol açmaktadır.[92] Dolayısıyla bazı dilbilimcilerinin zannettiği gibi bir lehçede (فَعَلَ) ile (أَفْعَلَ) kalıpları aynı anlama gelmez. Çünkü lafızlardaki harekelerin değişimi, anlamda bir farklılaşmayı göstermektedir.[93] Bu nedenle Sîbeveyhi, (فَعَلَ) ile (اِفْتَعَلَ) kalıpları arasındaki anlam farkını (كَسَبَ)

[90] Kirmānī, *el-Burhān*, 27.

[91] Zekerīyyā el-Enṣārī, *Feṭḥur-Raḥmān*, 22-23.

[92] Zerkeşī, *el-Burhān*, 3/34.

[93] bk. Ḥasan b. ʿAbdullāh b. Sehl Ebū Hilāl el-ʿAskerī, *el-Furūḳu'l-luġavīyye*, thk. Muḥammed Ibrāhīm Selīm (Ḳāhire: Dāru'l-ʿIlm ve'ş-Şeḳāfe, 1997), 22-24.

ile (اِكْتَسَبَ) örnekleri üzerinden şöyle ifade etmiştir: Birinci formun aksine fiilin (اِكْتَسَبَ) formunda "davranmak", "istekte bulunmak" ve "gayret etmek" anlamları vardır.[94]

Buna karşın sülâsî mücerred formun aksine iftiʿāl kalıbında tekrar ve teceddüd anlamı olduğunu belirten Ibn Cemāʿa'ya göre Hz. Ādem'in kıssasının açıklandığı Ṭāhā sûresinde Ādem'in kararlılık göstermediği[95] ve Rabbine karşı gelip yanlış bir yola girdiği ifade edilmiştir.[96] Bu nedenle Ādem'in Allah tarafından doğru yolu gösteren rehbere uyma isteğini yineledi anlamına delâlet eden (اتَّبَعَ) formu kullanılmıştır.[97] Fāḍıl es-Sāmerrāʾī ise ilgili âyetlerin fâsılalarından hareketle farklı fiil formlarının kullanılmasının nedenini şöyle açıklamıştır: Yüce Allah'ın el-Baḳara 2/38. âyetteki şu beyanı: "*Onların üstünde bir korku olmaz üzüntü de çekmezler*" (فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) ilgili âyetin ahiret hayatına yönelik olduğuna delâlet etmektedir. Buna mukabil Ṭāhā 20/123. âyetteki şu ifade ise: "*O, ne sapar ne de mutsuz olur.*" (فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى) bunun hem dünya hem de ahiret hayatına yönelik olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sadece ahiretten söz eden âyette sülâsî mücerred (تَبِعَ); buna karşın daha fazla emek ve uğraşı gerektiren diğer âyette mübalağa ve tekellüfü ifade eden fiil (اتَّبَعَ) formu kullanılmıştır.[98]

Birinci formda sadece uyma anlamı; bunun türevi olan mezid iftiʿāl kalıbında ise zorlama ve tekellüf anlamının bulunduğunu ifade eden Ibnu'z-Zubeyr'e göre el-Baḳara 2/38. âyette normal olan asıl fiil formu ile, diğerinde ise bu kökten türeyen ve zorlamayı ifade eden türev/ferʿ formu ile karşılanmıştır.[99]

Kanaatimizce bu kökün sülâsî kalıbıyla sürecin neticesine vurgu yapılmaktadır. Nitekim İblis'e uyan ve o hal üzere ölmüş olan-

94 Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 4/74.
95 Ṭāhā 20/115.
96 Ṭāhā 20/121.
97 Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 93.
98 Sāmerrāʾī, *et-Taʿbīru'l-Ḳur'ānī*, 293-284.
99 Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 30-31.

ların cehenneme girecekleri bildirilen üç âyette fiilin bu kalıbı kullanılmıştır.[100] Bu kökün sülâsî formundan emir ve nehiy kiplerinin kullanılmamış olması da bu hususla ilgili olmalıdır. İfti'āl kalıbıyla da devam eden bir sürecin varlığına dikkat çekilmektedir. Nitekim en-Nisā' 4/83. âyette şeytana uyma sürecinin sona ermesi yahut başlamadan bitmesinden bahsedildiği için fiil ifti'āl kalıbında kullanılmıştır. el-Baḳara 2/145. âyeti de sözü edilen bu yorumu destekler mahiyettedir. Şöyle ki; tarafların birbirinin kıblelerine dönmeyeceği kesin bir dille fiilin sülâsî (مَا تَبِعُوا) kalıbıyla ve sülâsî kalıbın ism-i fâil (بِتَابِعٍ) formuyla bildirilmiştir. Nefsin arzularına uymaktan bahsedildiğindeyse ifti'āl kalıbı kullanılmıştır. Çünkü böylesi bir hata mümkündür ve tövbe kapısı açıktır.

2.9. Farklı İsim Türevlerinin Kullanımı Bakımından Farklılık

Genel kabule göre ibarelerin ve isimlerin farklı olması, anlamların da farklı olmasını gerektirir. Dolayısıyla bir lehçede herhangi bir anlam veya nesne için kullanılan iki isimden her biri, diğerinden farklı bir şeye delâlet etmektedir. Aksi takdirde iki isimden biri, gereksiz yere kullanılmış olur. Ayrıca bazı Arap dilbilimcilerine göre farklı lehçelerde olması durumu hariç -ayırt edici bir karine bulunmadığı sürece- bir lafız iki farklı anlama delâlet etmez. Yoksa muhatap, lafzı anlamada tereddüt yaşar. Bunun gibi terâdüf olarak ifade edilen iki lafzın bir anlama delâlet etmesi de caiz değildir. Çünkü bu, dildeki sözcüklerin gereksiz yere çoğaltılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle mübalağa ifade eden aşağıdaki kalıplarda şu anlam farklılığın olduğu belirtilmiştir: Bir şeyi yapma istidadı olan için (مِرْحَم) örneğinde olduğu gibi (مِفْعَل) kalıbı; bir şeyi yapma gücüne sahip olan için (صَبُور) ve (شَكُور) örneklerinde olduğu gibi (فَعُول) kalıbı; bir eylemi farklı zaman dilimlerinde yapan

[100] el-A'rāf 7/18; el-Isrā' 17/63; Ṣād 38/85.

için (صَبَّار) ve (عَلَّام) örneklerinde olduğu gibi (فَعَّال) kalıbı; yapılan işi alışkanlık haline getiren için ise (مِعْوَان) ve (مِهْداء) örneklerinde olduğu gibi (مِفْعَال) kalıbı kullanılmaktadır.[101]

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyindeki farklılıklardan biri de değişik isim türevlerinin kullanılmasıdır. Örneğin Hz. Mûsâ kıssasındaki şu âyette (يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ)[102] ismi fâil kalıbı kullanılırken, söz konusu olayın anlatıldığı eş-Şuʿarâʾ 26/37. âyette (يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ) mübalağayı ifade eden bir kalıp kullanılmıştır. Benzeşen âyetlerdeki farklı isim türevlerinin kullanılması, el-Enʿâm 6/99 (مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ) ile aynı sûrenin 141. âyetinde (مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ) olduğu gibi mana bakımından birbirine yakın olan iftiʿâl ile tefâʿul kalıplarının kullanılması şeklinde de olabilmektedir. Lafzî müteşâbih âyetlerdeki farklılık, masdar ve ismi masdar lafızların kullanılması şeklinde de olabilmektedir. Örneğin kişinin anne babasına iyi davranması gerektiği hususu el-ʿAnkebût 29/8. âyette (حُسْنًا) lafzı ile ifade edilirken, bu husus, el-Aḥḳâf 46/15. âyette (اِحْسَانًا) lafzı ile ifade edilmiştir.

Aynı kökten türeyen farklı isimlerin kullanılmasının nedenini, bağlamları farklı olan Hûd 11/22 ile en-Naḥl 16/109. âyetleri örneğinde ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ (Hûd 11/22)

لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ (en-Naḥl 16/109)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
Hûd 11/22	en-Naḥl 16/109	Hûd 11/22	en-Naḥl 16/109
الْاَخْسَرُونَ	الْخَاسِرُونَ	لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ	لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ

[101] Ebû Hilâl el-ʿAskerî, *el-Furûḳu'l-luġavîyye*, 22-24.

[102] el-Aʿrâf 7/112.

Görüldüğü üzere Hūd 11/22. âyette (الْاَخْسَرُونَ) ism-i tafdil; en-Naḥl 16/109. âyette ise (الْخَاسِرُونَ) ism-i fâil kalıbı kullanılmıştır. İlgili âyetlerdeki farklı kalıpların kullanılmasının nedeni ve bu kalıpların birbirinin yerine kullanılıp kullanılamayacağı meselesi farklı şekillerde açıklanmıştır.

Hem âyetlerin iç bağlamı hem de fâsılanın, farklı lafızların kullanılmasını gerekli kıldığını ifade eden Ḫaṭîb el-Iskāfî, bunu özetle şöyle açıklamıştır: Hūd 11/19. âyette ahiret gününü inkâr edip insanları Allah yolundan alıkoyan ve onu çelişkili göstermek isteyenlerden söz edilmiştir. 20. âyette ise böyleleri için azabın kat kat arttırılacağı bildirilmiştir. Dalalette olup başkalarını da doğru yoldan saptıranları karşılayacak en uygun lafız ise (الْخَاسِرُونَ) değil, ism-i tafdil kalıbı (الْاَخْسَرُون) lafzıdır. Ayrıca aynı sûreden 20 (يُبْصِرُونَ) ile 21. âyetin (يَفْتَرُونَ) fâsılaları da (الْاَخْسَرُون) lafzının kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Buna karşın en-Naḥl 16/107. âyette kafirlerin dünya hayatını ahiretten daha çok sevdikleri ifade edilmiştir. Aynı sûrenin 109. âyetinde ise bunların doğru yoldan sapmış oldukları bildirildiği halde başkalarını yoldan saptırdıklarından bahsedilmemiştir. Bu nedenle kat kat cezalandırılmadan söz edilmemiş ve suçları sadece kendilerini bağladığı için (الْخَاسِرُونَ) lafzı kullanılmıştır. Ayrıca gerek 107'deki (الْكَافِرِينَ); gerekse 108. âyetteki (الْغَافِلُونَ) fâsılaları da söz konusu âyette (الْخَاسِرُونَ) lafzının kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.[103]

Farklı isim türevlerinin kullanılmasının nedenine dair Ḫaṭîb el-Iskāfî'nin yukarıdaki açıklamaları, Kirmānī, Zekerīyyā el-Enṣārī ve Ālūsī gibi tefsir âlimleri tarafından da benimsenmiştir.[104]

Gerek Hūd 11/17. âyette geçen (اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهٖ), gerekse aynı sûrenin 18. âyetinde geçen (وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا) ifadelerinde, bir karşılaştırmanın yapıldığını ifade eden Ibnu'z-Zubeyr,

---

[103] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 2/753-755.

[104] Kirmānī, *el-Burhān*, 96-97; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 262; Ālūsī, *Rūḥu'l-meʿānī*, 14/239.

farklı isim türevlerin kullanılmasının nedenini şöyle açıklamıştır: Âyetlerde ism-i tafdil kalıbının kullanılmış olması, Hûd 11/22. âyette (الْأَخْسَرُونَ) lafzının kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Aksi takdirde nazımda uyumsuzluk meydana gelir. en-Naḥl 16/109. âyette ise böyle bir karşılaştırma söz konusu değildir. Bu nedenle 107 ve 108. âyetlerdeki fâsılalara uygun olması için ism-i fâilin cem-i müzekker sâlim kalıbındaki (الْخَاسِرُونَ) lafzı kullanılmıştır. Dolayısıyla iç bağlama ve diğer fâsılalara uygun şekilde gelen bu lafızların birbirinin yerine kullanılması uygun düşmemektedir.[105]

Ibn ʿĀşūr ise "*Onlar, kendilerine yazık etmiş kimselerdir. Uydurdukları şeyler de kaybolup gidecektir*"[106] meâlindeki âyetten hareketle farklı isim türevlerin kullanılmasının nedenini şöyle açıklamıştır: Ahirette görecekleri zararın dünyadakine kıyasla daha büyük olacağını ifade etmek için en-Naḥl 16/109. âyetin aksine Hûd 11/22. âyette (الْأَخْسَرُون) lafzı kullanılmıştır.[107]

Görüldüğü üzere benzeşen âyetlerdeki aynı kökten gelen farklı isim türevinin kullanılmasına dair anlam yönüne ve lafzî münasebete ağırlık verenler veya sadece anlam boyutunu esas alanlar şeklinde iki yaklaşım sergilenmiştir. Hem lafız hem de anlam boyutu dikkate alınarak yapılan açıklamaların daha tutarlı olduğunu düşünmekteyiz.

2.10. Farklı Atıf Harflerinin Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerde görünen farklardan biri de değişik atıf harflerinin kullanılmasıdır. Farklı atıf harflerinin kullanılmasının nedenini ve bunun anlama etkisini ele almadan önce bazı atıf harfleri hakkında bilgi vermenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Kelimenin üç çeşidinden biri olan harf, tek başına değil, isim

[105] Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 254-255.
[106] Hûd 11/20.
[107] Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 14/298.

veya fiil ile birlikte kullanılması durumunda bir anlam ifade eder.[108] Basra ve Kûfe dil mekteplerine mensup birçok dilbilimciye göre atıf harflerinden olan *vâv* (و), mutlak cemᶜ için olup iki kelimeyi veya iki cümleyi birbirine bağlar.[109] Dolayısıyla (جاء زيد وعمرو) örneğinde Zeyd ve Amr'in geldiği ifade edilmektedir.[110] İkisinin birlikte veya biri diğerinden önce geldiği ise ancak harici bir karine ile bilinebilir.[111] Matuf ile matuf aleyh arasında ortaklığı sağlayan *fâ* (ف) harfi, tertîb ve takîbi yani tertip ve fasılasız oluşu ifade eder.[112] S*umme* (ثم) harfinin *fâ*dan farkı ise matuf ile matuf aleyh arasında zaman fasılasının olmasıdır.[113]

Benzeşen âyetlerde farklı atıf harflerinin kullanılması, daha ziyade *vâv* ile *fâ* harflerinin kullanılması şeklinde olmaktadır. Örneğin el-Baḳara 2/58. âyette (فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا) atıf harfi olarak *fâ* zikredilirken; aynı konudan bahseden el-Aᶜrāf 7/161. âyette (وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ) atıf harfi olarak *vâv* zikredilmiştir. Benzer kullanım, lafzen müteşâbih olan el-Enᶜām 6/21 ve el-ᶜAnkebūt 29/68 (وَمَنْ اَظْلَمُ) ile Yūnus 10/17 (فَمَنْ اَظْلَمُ) ve el-Aᶜrāf 7/37. âyette de görülmektedir.

Benzeşen âyetlerdeki *vâv* ile *fâ* atıf harflerinin kullanılması, (مَا) ve (لَمَّا) edatlarının geçtiği yerlerde de söz konusudur. Sözgelimi Hz. Nūḥ kıssası bağlamında el-Aᶜrāf 7/82. âyette *vâv* harfi ile başlayan (وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ) ifadesi, en-Neml 27/56 ile el-ᶜAnkebūt 29/29. âyette (فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ) *fâ* ile başlamıştır. Bunun gibi Hz. Hūd ile Hz. Şuᶜayb'ın kurtarıldığını bildiren Hūd 11/58 ve 94. âyette (وَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا) atıf harfi olarak *vâv* kullanırken; Hz. Ṣāliḥ ile Hz. Lūṭ'u konu

---

[108] Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 39.

[109] Ibn Hişām en-Naḥvī, *Şerḥu Ḳaṭri'n-nedā*, 282; Sāmerrāᵓī, *Maᶜāni'n-naḥv*, 3/216.

[110] Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 1/438.

[111] Maḥmūd b. ᶜUmer ez-Zemaḫşerī, *el-Mufaṣṣal fi ᶜilmi'l-ᶜArabīyye*, thk. Fahr Ṣāliḥ Ḳadāre (ᶜAmmān: Dāru ᶜAmmār li'n-Neşr ve't-Tevzīᶜ, 1425/2004), 307-308.

[112] bk. Ibn Hişām en-Naḥvī, *Muġni'l-lebīb*, 2/210-220, 476-480.

[113] Ibn Hişām en-Naḥvī, *Şerḥu Ḳaṭri'n-nedā*, 283; Ibn ᶜAḳīl, *Şerḥu Ibn ᶜAḳīl*, 2/226-227; Sāmerrāᵓī, *Maᶜāni'n-naḥv*, 3/231, 237.

edinen Hūd 11/66 ve 82. âyette (فَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا) *fâ* kullanılmıştır. Benzer bir kullanım Yūsuf 12/59 ile 70. âyette de söz konusudur.

İşaret edilen bu âyetlerin dışında *vâv* ile *fâ* atıf harfleri lafzen birbirine benzeşen diğer bazı âyetlerde de kullanılmıştır. Şöyle ki; er-Rūm 30/9, el-Fāṭır 35/44 ve el-Muʾmin 40/20. âyette soru edatından sonra (اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا) *vâv* harfi kullanılırken; Yūsuf 12/109, el-Ḥacc 22/46, el-Muʾmin 40/82 ve Muḥammed 10. âyette (اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا) *fâ* kullanılmıştır. Ṭāhā 20/128. âyette *fâ* ile zikredilen (اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ) ifadede; el-Aʿrāf 7/100 ile es-Secde 32/26. âyette (اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ) *vâv* zikredilmiştir. Benzeşen âyetlerdeki farklı atıf harflerinin kullanılması, el-Enbiyāʾ 21/93 ile el-Muʾminūn 23/53; et-Tevbe 9/55 ile 85; Ṣād 38/4 ile Ḳāf 50/2. âyette de söz konusudur.

Benzeşen âyetlerdeki farklılık, *fâ* (ف) ile *summe* (ثم) harfinin kullanılması şeklinde de olabilmektedir. Örneğin el-Enʿām 6/11. âyette geçen (ثُمَّ انْظُرُوا) terkibi, en-Naḥl 16/36, en-Neml 27/69, el-ʿAnkebūt 29/20 ve er-Rūm 30/42. âyetlerinde (فَانْظُرُوا) şeklinde *fâ* ile atıf yapılmıştır. *Fâ* ile *summe* atıf harflerinin benzeşen âyetlerde zikredilmesine dair benzer bir kullanımı, el-Kehf 18/57 ile es-Secde 32/22. âyette de görmek mümkündür. et-Tevbe 9/94. âyette Tebûk Gazvesi'ne katılmayanlardan bahseden âyette (وَسَيَرَى اللهُ) ve (ثُمَّ تُرَدُّونَ) şeklinde *vâv* ile *summe* harfleriyle atıf yapılırken; müminlerden bahseden aynı sûrenin 105. âyetinde ise (فَسَيَرَى اللهُ) ve (وَسَتُرَدُّونَ) *fâ* ile *vâv* harfleriyle atıf yapılmıştır.

Benzeşen âyetlerde farklı atıf harflerinin kullanılması, *summe* (ثم) ile *vâv* (و) şeklinde de olabilmektedir. Örneğin Firavun'un iman eden sihirbazları asmakla tehdit ettiğini bildiren el-Aʿrāf 7/123. âyette atıf harfi olarak *summe* kullanılırken; bunun müteşâbihi olan Ṭāhā 20/71. âyette *vâv* kullanılmıştır. Benzer bir durum benzeşen âyetlerden olan Fuṣṣilet 41/52 ile el-Aḥḳāf 46/10. âyetlerin yanı sıra el-Aʿrāf 7/189 ile ez-Zumer 39/6. âyetinde de söz konusudur.

Aynı fiil ile kullanılan farklı atıf harflerinin anlama etkisini el-Baḳara 2/35 ile el-Aʿrāf 7/19. âyeti bağlamında ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

وَقُلْنَا يَاآدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (el-Baḳara 2/35)

وَيَاآدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (el-Aʿrāf 7/19)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
el-Baḳara 2/35	el-Aʿrāf 7/19	el-Baḳara 2/35	el-Aʿrāf 7/19
وَقُلْنَا يَاآدَمُ	وَيَاآدَمُ	اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ	اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ
وَ	فَ	-	-
مِنْهَا	مِنْ	كُلَا	كُلَا
رَغَدًا	-	-	-
-	-	حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ	حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

Hz. Ādem ile eşi Havva'nın Allah tarafından cennet olarak ifade edilen bir bahçeye yerleştirilmelerini konu edinen yukarıdaki iki âyette birçok benzerliklerin yanı sıra bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Şöyle ki, el-Baḳara 2/35. âyette (كُلَا) fiili, *vâv* harfiyle (اسْكُنْ) fiiline atfedilirken; âyetin müteşâbihi olan el-Aʿrāf 7/19. âyette *fâ* harfi ile atıf yapılmıştır. Bunun yanı sıra el-Baḳara sûresinde yer alan bol ve temiz anlamındaki (رَغَدًا) sözcüğü el-Aʿrāf

sûresinde yer almamıştır. Ayrıca el-Baḳara sûresinden farklı olarak el-Aʿrāf sûresinde (مِنْ) edatı kullanılmıştır.

Lafzî müteşâbih âyetlerin tefsirine dair yazılan eserlerde iki âyet arasında görülen farklılıklar şöyle açıklanmıştır: (اسْكُنْ) fiili, kalmak ve ayrılmamak anlamında kullanıldığı gibi girmek ve mesken edinmek anlamında da kullanılmaktadır. el-Baḳara sûresinde zikredilen (اسْكُنْ), "kalmak ve ikamet etmek"; el-Aʿrāf sûresinde ise "girmek" anlamındadır. Bu nedenle el-Baḳara sûresinde cemʿ ve toplanmayı ifade eden *vâv* harfi kullanılmıştır. Şayet el-Baḳara 2/35. âyette *vâv* yerine *fâ* harfi kullanılmış olsaydı, yeme eyleminin cennete yerleştikten sonra gerçekleştiği anlamı ortaya çıkardı. Buna mukabil el-Aʿrāf sûresinde ilgili kelime "girmek" anlamında olduğu için tertibi ve peşinden anlamını ifade eden *fâ* harfi kullanılmıştır.[114] Bunun yanı sıra el-Baḳara sûresinde zaman veya belirli bir amacı belirtmekten ziyade Hz. Ādem'e verilen cennete yerleşip nimetlerinden faydalanma emri anlatılmak istendiği için *vâv* harfi zikredilmiştir. Buna mukabil el-Aʿrāf 7/19. âyette Hz. Ādem ile zürriyetine yapılan nimetler sayıldığı için tertibi ifade eden *fâ* harfi kullanılmıştır. Son olarak el-Aʿrāf sûresinin aksine tabʿidi ifade eden cer harflerinden (مِنْ) el-Baḳara sûresinde geçmediği için bol ve temiz anlamında olan (رَغَدًا) kelimesi yer almıştır.[115]

2.11. Farklı Cer Harflerinin Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyinde görülen farklılıklardan biri de değişik cer harflerinin kullanılmasıdır. Sözgelimi el-Baḳara 2/136. âyette cümleye "-e, -a, -ye, -ya, -e doğru, -e kadar, yanına, ile..." anlamlarını katan cer harflerinden (إِلَى) kullanı-

[114] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 1/223-224; Kirmānî, *el-Burhān*, 26-27; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānî*, 92-93; Zekerîyyā el-Enṣārî, *Fetḥur-Raḥmān*, 21-22; Zerkeşî, *el-Burhān*, 1/128; Suyūṭî, *el-Itḳān*, 3/287.

[115] Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvîl*, 28-30.

lırken; bunun müteşâbihi olan Āl-i ʿImrān 3/84. âyette "üzerine, üzerinde, rağmen, aleyhine, olması şartıyla, -e, -a..." gibi anlamları katan cer harflerinden (عَلَى) kullanılmıştır.[116] Benzer bir kullanım ez-Zumer 39/2 ile 41. âyetlerinde de görülmektedir.

Bunun gibi Yahudilerin kelimelerin anlamlarını tahrif ettiklerini bildiren el-Māʾide 5/13. âyette cümleye "-den, -dan, tarafından, -den dışarı, -e dayanarak, -e göre, -e güvenerek, için, -ye, -ya" gibi anlamını katan cer harflerinde (عَنْ) kullanılırken; bu olayın konu edildiği aynı sûrenin 41. âyetinde cümleye "-den, -dan, bazısı, bir kısmı, -e kadar, için, -den dolayı" anlamını katan cer harflerinden (مِنْ) kullanılmıştır.[117] İman edip iyi işler yapanlara bağışlanmanın ve büyük bir ödülün olduğu bildirilen el-Māʾide 5/9. âyette geçen (لَهُمْ) terkibinde cümleye "için, dolayı, sebebiyle, -e, -a, lehine, adına, -ın, vardır"[118] anlamını katan cer harflerinden *lâm* (ل) kullanılırken; benzer ifadelerin yer aldığı Fetḥ 29. âyette geçen (مِنْهُمْ) terkibinde ise (مِنْ) harfi kullanılmıştır.

Lafızları neredeyse birbirinin aynısı olan el-ʿAnkebūt 29/8. âyette (تُشْرِكَ) fiili, *lâm* ile birlikte kullanılırken; söz konusu fiil aynı konunun anlatıldığı Luḳmān 31/15. âyette cer harflerinden (عَلَى) ile birlikte kullanılmıştır.

Benzeşen âyetlerdeki farklı cer harflerinin kullanılması, (إِلَى) ile *lâm*ın (لَ) gelmesi şeklinde de olabilmektedir. Örneğin Luḳmān 31/29. âyetin şu bölümünde (كُلٌّ يَجْرِي اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى) cer harflerinden *ilâ* kullanılırken; bunun müteşâbihi olan Raʿd 2, el-Fāṭır 35/13 ve ez-Zumer 39/5. âyetin şu bölümünde (كُلٌّ يَجْرِي لِاَجَلٍ مُسَمًّى) *lâm* harfi kullanılmıştır.

Aynı fiil ile birlikte kullanılan farklı cer harflerinin anlama

---

[116] bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 381; ayrıca bk. Ibn Hişām en-Naḥvī, *Muġni'l-lebīb*, 1/489-500, 2/372-385; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 3/16-19, 47-53.

[117] Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 381; ayrıca bk. Ibn Hişām en-Naḥvī, *Muġni'l-lebīb*, 2/393-404\ 4/136-164; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 3/53-57, 75-84.

[118] Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 381; ayrıca bk. Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 3/64-75.

etkisini, el-Aʿrāf 7/123, Ṭāhā 20/71 ve eş-Şuʿarāʾ 26/49. âyetleri örneği üzerinden ele almak istiyoruz. Âyetlerin ilgili bölümleri şöyledir:

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ ... (el-Aʿrāf 7/123)
قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهٗ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ ... (Ṭāhā 20/20/71)
قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهٗ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ ... (eş-Şuʿarāʾ 26/49)

Âyetler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık			Benzerlik		
el-Aʿrāf 7/123	Ṭāhā 20/71	eş-Şuʿarāʾ 26/49	el-Aʿrāf 7/123	Ṭāhā 20/71	eş-Şuʿarāʾ 26/49
قَالَ فِرْعَوْنُ	قَالَ	قَالَ	اٰمَنْتُمْ	اٰمَنْتُمْ	اٰمَنْتُمْ
بِهٖ	لَهٗ	لَهٗ	قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ	قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ	قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ

Görüldüğü üzere Firavun'un sihirbazlara söylediği söz, el-Aʿrāf 7/123. âyette (بِهٖ) şeklinde ifade edilirken; meselenin konu edildiği Ṭāhā 20/71 ile eş-Şuʿarāʾ 26/49. âyette (لَهٗ) şeklinde ifade edilmiştir.

Farklı cer harflerinin kullanılması, âyetlere farklı anlamlar katmaktadır. İlgili âyetlerdeki anlam farklılığını zamirin mercii bağlamında ele alan Ḫaṭîb el-Iskāfî'ye göre Hz. Mûsâ'nın gösterdiği mucizeler karşısında sihirbazların, varlıkların Rabbine inandıklarını belirten şu sözleri: (قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ),[119] el-Aʿrāf 7/123. âyetteki *hâ* zamirinin Yüce Allah'a raci olduğunu göstermektedir. Ona göre aynı âyetin devamındaki Firavun'un şu sözü de (اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا اَهْلَهَا) bu hususu destekler mahiyettedir. Buna

[119] el-Aʿrāf 7/121.

karşın Ṭāhā 20/71 ile eş-Şuʿarāʾ 26/49. âyetlerde geçen (اِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ) *ha* zamiri, Hz. Mūsā'ya râcidir. Bu nedenle (اٰمَنْتُمْ لَهُ) terkibinde zikredilen *hâ* zamiri de Hz. Mūsā'yı göstermektedir.[120] Bu yaklaşım, diğer birçok müfessir tarafından da benimsenmiştir.[121] Ayrıca Ḫaṭīb el-Iskāfī'ye göre el-Aʿrāf 7/123. âyetteki zamir, Hz. Mūsā'ya da râci olabilir.[122]

Diğer yandan tefsir eserlerinde kaydedildiğine göre bazıları (اٰمَنْتُمْ بِهِ) ile (اٰمَنْتُمْ لَهُ) terkipleri arasında anlam bakımından bir farkın olmadığını ileri sürmüşlerdir.[123] Aslında Arapçada cer harflerinin birbirinin yerine kullanılması vakidir. Ancak bu, gelişi güzel bir şekilde değil, bağlamın gerekli kılıp bir anlama mebni olması gerekir. Bu nedenle müfessirlerin cumhuru, söz konusu âyetlerdeki cer harflerinin kelama farklı bir anlam kattığını ifade etmişlerdir. Sözgelimi (اٰمَنْتُمْ بِهِ) sözünün "tasdik etmenizi açığa vurdunuz." anlamında olduğunu belirten Ḫaṭīb el-Iskāfī ile Ḥākim el-Cuşemī (öl. 494/1101), diğer iki âyette geçen (اٰمَنْتُمْ لَهُ) terkibinin, "onun için" (مِنْ أَجْلِهِ) veya "gösterdiği mucizeler nedeniyle inandınız" (مِنْ أَجْلِ مَا أَتَى بِهِ مِنَ الآيَاتِ) veyahut "uymak" anlamında olduğunu söylemişlerdir.[124] Ṭāhā 20/71. âyette geçen *lâm*ın fiile uymak ve tabi olmak anlamını kattığını ifade eden Beyḍāvī (öl. 685/1286), (اٰمَنْتُمْ لَهُ) terkibinin, "Mūsā'ya uydunuz", "ona tabi oldunuz", anlamında olduğunu belirtmiştir.[125] Aynı ifadeler, Ebu's-Suʿūd Efendi'nin (öl. 982/1574) tefsirinde de kaydedilmiştir.[126] Aslen geçişli olan (آمَنَ) fiilinin *lâm*

[120] Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 2/670-671.

[121] bk. Kirmānī, *el-Burhān*, 83; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 205; Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 4/365; Ālūsī, *Rūḥu'l-meʿānī*, 9/27.

[122] Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 2/671.

[123] bk. Kirmānī, *el-Burhān*, 83; Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 4/365.

[124] Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 2/672; Ebū Saʿīd Muḥsin b. Muḥammed Ḥākim el-Cuşemī, *et-Tehzīb fi't-tefsīr*, thk. ʿAbdurraḥmān b. Suleymān es-Sālimī (Ḳāhire - Beyrūt: Dāru'l-Kitāb el-Mıṣrī - Dāru'l-Kitāb el-Lubnānī, 1440/2019), 4/2676, 7/4699.

[125] ʿAbdullāh b. ʿUmer el-Beyḍāvī, *Envāru't-tenzīl ve esrāru't-teʾvīl*, thk. Muḥammed ʿAbdurraḥmān el-Marʿeşli (Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī - Muʾessesetu't-Tārīḫ, ts.), 4/33.

[126] Ebu's-Suʿūd, *Irşādu'l-ʿaḳli's-selīm*, 6/33.

ve *bâ* harfleri ile birlikte kullanıldığını belirten Ibn ʿĀşūr da sözü edilen bu farka işaret etmiştir.[127] Ibn Teymīyye (öl. 728/1328) ise (آمَنَ لَهُ) ile (آمَنَ بِهِ) terkipleri arasındaki farkı şöyle beyan etmiştir: Bir konuda haber verenin doğru söylediğini ifade etmek için (آمَنَ لَهُ) terkibi kullanılır. Bu kullanımı et-Tevbe 9/61, Yūnus 10/83, Yūsuf 12/17, el-Muʾminūn 23/47, eş-Şuʿarāʾ 26/111, el-ʿAnkebūt 29/26 ve ed-Duḫān 44/21. âyette görmek mümkündür: Dolayısıyla (آمَنَ) fiili cer harflerinden *lâm* (لَ) ile kullanıldığında doğrulamak ve ikrar etmek anlamındadır. Buna mukabil cer harflerinden *bâ* (ب) ile kullanıldığında ise inanmak anlamındadır.[128] et-Tevbe 9/61. âyette (وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) aynı fiil ile birlikte iki harf de kullanılmıştır. Bu da sözü edilen farkı daha iyi anlamamıza vesile olmaktadır. Benzer bir yaklaşım, Endülüslü tefsir âlimi Ebū Ḥayyān ile Ālūsī tarafından da dile getirilmiştir.[129]

2.12. Farklı Edatların Kullanımı Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyindeki farklılık, değişik ism-i mevsûllerin kullanılması şeklinde olabilmektedir. İlgili örneklere geçmeden önce ism-i mevsûller hakkında kısa da olsa bilgi vermenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. "Manası kendisinden sonra gelen cümle veya şibh-i cümle ile bağlanan ve bu cümleyi veya şibh-i cümleyi başka bir cümleye bağlayan marife isim"[130] şeklinde tanımlanan ism-i mevsûller, hass ve müşterek olmak üzere iki kısma ayrılır.[131] (الذي) ve (التي)'de olduğu gibi müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cemʿ formları olanlar *hass* (اسم الموصول الخاص); (مَنْ) ve (مَا)'da olduğu gibi tek bir forma sahip olan-

[127] bk. Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 16/263.
[128] bk. Ibn Teymīyye, *Mecmūʿu'l-fetāvā*, 7/182-184.
[129] Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 6/242; Ālūsī, *Rūḥu'l-meʿānī*, 16/231.
[130] Çörtü, *Arapça Dilbilgisi*, 223.
[131] Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 1/123.

lar ise *müşterek* (اسم الموصول المشترك) ism-i mevsûl olarak adlandırılır.[132] Ayrıca müşterek ism-i mevsûllerden olan (مَنْ) hem mevsûl hem de şart ve istifhâm anlamında; (مَا) ise bu anlamları yanı sıra nefiy anlamında da kullanılabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu edatlar birden fazla anlama hamledilebilir. Bu ortaklık, sadece akil varlıklar ile sıfatları için kullanılan *hass* ism-i mevsûl için söz konusu değildir.[133]

Değişik ism-i mevsûller, lafzen birbirine benzeşen âyetlerde kullanılmıştır. Örneğin Hz. Peygamber'e bilgi geldikten sonra Ehl-i Kitab'ın isteklerine göre bir yol izlememesi gerektiği uyarısında bulunulan âyetlerde kullanılmıştır. Şöyle ki; el-Baḳara 2/120. âyette (الذي); aynı sûrenin 145 ile Raʿd 37. âyette ise (مَا) edatı kullanılmıştır. Sabırlı olanların ödülünün yaptıklarının en güzeline göre verileceğini bildirilen en-Naḥl 16/96 ile 97. âyette (ما) edatı kullanılırken; ez-Zumer 39/35 ile el-ʿAnkebūt 29/7. âyette (الذي) edatı kullanılmıştır. Bunun gibi Hz. Nūḥ ile birlikte tufandan kurtulanlar el-Aʿrāf 7/64. âyette (الَّذِينَ); Yūnus 10/73. âyette (مَنْ) ile ifade edilmiştir. Yine göklerdekiler ve yerdekilerin Allah'a ait olduğu ifade edilen Yūnus 10/55. âyette (ما); aynı sûrede bunun müteşâbihi olan 66. âyette ise (مَنْ) edatı kullanılmıştır. Aynı şekilde göklerde ve yerde olanların Allah'a boyun eğdiklerini ifade eden Raʿd 15. âyette (مَنْ); en-Naḥl 16/49. âyette ise (مَا) kullanılmıştır.[134]

Benzeşen âyetlerdeki farklı edatların kullanılmasını el-Baḳara 2/95 ile el-Cumuʿa 62/7. âyet örneği üzerinden ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (el-Baḳara 2/95)
وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (el-Cumuʿa 62/7)

---

[132] Ibn Hişām en-Naḥvī, *Şerḥu Ḳaṭri'n-nedā*, 103-104.
[133] bk. Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 1/138-139.
[134] bk. Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 1/270-281; Kirmānī, *el-Burhān*, 33; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 105; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 46-47.

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
el-Baḳara 2/95	el-Cumuʿa 62/7	el-Baḳara 2/95	el-Cumuʿa 62/7
لَنْ	لَا	وَ	وَ
يَتَمَنَّوْهُ	يَتَمَنَّوْنَهُ	اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظّٰلِمِينَ	اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظّٰلِمِينَ

Görüldüğü üzere el-Baḳara 2/95. âyette nefiy edatlarından (لَنْ); el-Cumuʿa 62/7. âyette ise (لَا) edatı kullanılmıştır. Ayrıca (لَنْ) edatına bağlı olarak (يَتَمَنَّوْنَ) fiilinde *nûn* hazfedilmiştir. Bunun dışında birbirine lafzen benzeşen bu âyetler arasında bir ayrım söz konusu değildir.

Lafzî müteşâbih âyetlerdeki farklı nefiy edatlarının kullanılmasının nedenini ve bunun anlama etkisini ele almadan önce ilgili edatlar hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Ḫalīl b. Aḥmed'e göre (لَنْ), nefiy (لَا) ve nasb (أَن) edatlarının birleşiminden meydana gelmiştir. Ferrāʾ'ya göre (لَنْ) edatının aslı (لا) olup söz konusu edattaki elifin (ن) *nûn* harfine dönüşmesi ile bu hali almıştır. Ḫalīl b. Aḥmed'den nakledilen diğer bir görüş ile Sîbeveyhi'ye göre ise bağımsız bir edattır.[135] Dilbilimcilerin yaygın kanaatine göre mâzi fiilin de başına geçen (لَا) edatı, müzâri fiilini gelecek zamana has kılıp anlamını olumsuz yapmaktadır. Sadece müzâri fiilin başına geçen (لَنْ) edatındaki olumsuzluk ise birinci edattan daha kuvvetlidir.[136] Diğer bir ifadeyle birinci edat,

[135] Zemaḫşerī, *el-Keşşāf*, 1/224; Zemaḫşerī, *el-Mufaṣṣal*, 312; Ibn Hişām en-Naḥvī, *Muġni'l-lebīb*, 3/501-502.

[136] Zemaḫşerī, *el-Keşşāf*, 2/504; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 3/359.

geniş zamanı ifade eden (يَفْعَلُ) fiilleri; ikinci edat ise (س) ve (سوف) harflerinin başında geçen yakın ve uzak gelecek zamanı bildiren fiilleri olumsuz yapmaktadır.[137]

Benzeşen âyetlerde farklı edatların kullanılması, âyetlere farklı anlamlar kazandırmaktadır. Bu farklılığın sebebi birden fazla şekilde açıklanmıştır. Örneğin Ḫaṭîb el-Iskāfî, önceki âyetler ile bağlantı kurarak söz konusu âyetlerdeki farklı edatların kullanılmasının nedenini şöyle açıklamıştır: el-Baḳara 2/94. âyette ifade edildiği üzere Yahudiler ahiret yurdunun başka insanlara değil, sadece kendilerine has olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun gerçek olup olmadığı meselesi ise ölüm sonrası bilinebilir bir durumdur. Bu iddialarında samimi iseler ölümü istemeleri talebinde bulunulmuştur. Bu nedenle aynı sûrenin 95. âyetinde ölümden sonra vuku bulacak bu iddianın büyüklüğüne uygun olarak gelecek zamanı olumsuzlaştıran nefiy edatı (لَنْ) ile bunların ölümü asla istemeyecekleri ifade edilmiştir. Buna karşın el-Cumuʿa 62/6. âyette Yahudilerin diğer insanlardan başka kendilerinin Allah'ın dostu oldukları iddialarından bahsedilmiştir. Dolayısıyla ahiret yurdunun kendilerine ait olduğu iddiaları onların Allah'ın dostu olmaları şartına bağlıdır. Bu nedenle söz konusu iddialarının gerçek dışı olduğunun cevabında (لا) edatı kullanılmıştır. Kısaca el-Baḳara 2/95. âyette, Yahudilerin kesin ifadelerle cennetin sadece kendilerine ait olduğu iddialarının gerçek dışı olduğunu belirtmek için gelecek zamanı olumsuzlaştıran (لَنْ); el-Cumuʿa 62/7. âyette sözü edilen iddiaları, bu kesinlikte ve netlikte olmadığı için te'bîdi ifade etmeyen (لا) edatı kullanılmıştır.[138] Söz konusu bu yaklaşım Kirmānî, Ibn Cemāʿa, Zekerîyyā el-Enṣārî ve diğer bazı müfessirler tarafından da benimsenmiştir.[139]

---

[137] bk. Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 4/220, 222; Zemaḫşerî, *el-Keşşāf*, 1/224; Zemaḫşerî, *el-Mufaṣṣal*, 311.

[138] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 1/266-269.

[139] bk. Kirmānî, *el-Burhān*, 32; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānî*, 103-104; Zekerîyyā el-Enṣārî,

Diğer yandan el-Baḳara 2/255, el-Aʿrāf 7/40 ve el-Fāṭir 35/36. âyetlerde olduğu gibi harici bir karinenin bulunması durumu hariç, her iki edatın da te'bîd değil, mutlak gelecek zamanı nefyettiği belirtilmiştir. Ancak bazıları el-Baḳara 2/24, 80, en-Nisāʾ 4/52 ve el-Ḥacc 22/73. âyetlerden hareketle (لَنْ) edatının te'bîd yani gelecekteki bütün zaman dilimlerini nefyettiğini ileri sürmüşlerdir. İlgili edatın geçtiği el-Baḳara 2/95. âyette (اَبَدًا) ve Meryem 19/26. âyette (اَلْيَوْمَ) ifadelerinin kullanılmış olmasından dolayı bu görüşün isabetli olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca Āl-i ʿImrān 3/124 ile Ṭāhā 20/91. âyetleri de bu hususu destekler mahiyettedir.[140]

Buna mukabil Yahudilerden söz eden âyetlerde farklı edatların kullanılmasının nedeni Ibnu'z-Zubeyr tarafından şöyle açıklamıştır: el-Baḳara 2/95. âyeti, Yahudilerin cennetin sadece kendilerine has olduğu şeklindeki iddialarına reddiyedir. Onların bu iddiaları geleceğe yönelik olduğu için gelecek zamanı olumsuzlaştırmak için vazʿ edilen (لَنْ) edatı kullanılmıştır. Çünkü (سَيَفْعَلُ) fiilini olumsuzlaştırmak için (لَنْ يَفْعَلَ) terkibi kullanılır. Buna karşın el-Cumuʿa 62/7. âyeti, Yahudilerin kendilerinin Allah'ın dostu oldukları iddiasına reddiyedir. Onların bu iddiaları, geleceğe yönelik değil de dünya hayatına ilişkin olup şimdiki durumla ilgilidir. Bu nedenle geçmiş zamanın yanı sıra hem şimdiki hem de gelecek zamanın nefyedilmesinde kullanılan (لا) edatı kullanılmıştır.[141]

Bu izahlara göre (لَنْ) edatı, gelecekte gerçekleşecek olan ahiret yurdunun diğer insanlara değil sadece Yahudilere has olacağı şeklindeki iddianın temelsiz olduğunu göstermektedir. Buna karşın diğer insanlardan başka Yahudilerin Allah'ın dostu olduğu iddiası şimdiki zamanı içerip birinci derecede ahiret hayatını konu edin-

---

Fetḥur-Raḥmān, 34; Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 1/479.

[140] bk. Ibn Hişām en-Naḥvī, *Muġni'l-lebīb*, 3/504-505; Zerkeşī, *el-Burhān*, 2/421-422; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 3/359-360.

[141] Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 47.

mediği için hem şimdiki hem de gelecek zamanın nefyedilmesinde kullanılan (لا) edatı kullanılmıştır. Kısaca âyetlerin bağlamları, farklı edatların kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ilgili edatlar arasında fark bulunmaktadır ve bunların birbirinin yerine kullanılması söz konusu değildir.

Diğer yandan Suheylī, ilgili edatlar arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: (لا) harfi, *lâm* (ل) ile *elif* (ا) harflerinden oluşmaktadır. Nefesin yetmemesi durumu hariç bu harfin telaffuzunda ses uzatılmaktadır. Sesin uzatılması, olumsuzlaştırılan zaman diliminin daha geniş olduğunu göstermektedir. Ancak böyle bir durum (لَنْ) edatında söz konusu değildir. Edatların telaffuz edilmesi ile delâletleri arasında ilişki kurarak (لَنْ) edatının yakın geleceği; (لا) edatının ise bundan daha uzun zaman dilimini olumsuzlaştırdığını ifade eden Suheylī, el-Cumuʿa 62/7. âyette (لا) edatının kullanılmasının nedenini şöyle açıklamıştır: Aynı sûrenin 6. âyetinde zikredilen (إِنْ زَعَمْتُمْ) terkibi, umum ifade eden kalıplardandır. Bu nedenle bunun cevabında geniş zamanı nefyeden (لا) edatı kullanılmıştır. el-Baḳara sûresinde (لَنْ) edatının kullanılmasının nedenini ise şöyle açıklamıştır: el-Baḳara 2/94. âyette zikredilen (اِنْ كَانَتْ) terkibi, umum ifade eden kalıplardan değildir. Çünkü (كَانَ), hudûsa/oluşa delâlet etmemektedir. Bu nedenle yakın geleceği nefyeden (لَنْ) edatı kullanılmıştır. Böylece şart-cevap cümlelerindeki nazım arasında bir uyumsuzluk meydana gelmemiş olur. Ayrıca ona göre söz konusu âyette (اَبَدًا) lafzının kullanılmış olması bu yaklaşım ile çelişmemekte, çünkü (يُضِلِّي أَبَدًا) örneğinde olduğu gibi bu lafız şimdiki zaman ile birlikte de kullanılmaktadır.[142] Suheylī'nin bu izahı, Ibn Ḳayyim el-Cevzīyye (öl. 751/1350) ile diğer bazı âlimler tarafından da kabul görmüştür.[143]

---

[142] Suheylī, *Netāʾicu'l-fiker fi'n-naḥv*, 100-102; ayrıca bk. Zerkeşī, *el-Burhān*, 2/420-421.

[143] Muḥammed b. Ebū Bekr b. Eyyūb Ibn Ḳayyim el-Cevzīyye, *Bedāʾiʿu'l-fevāʾid*, thk. ʿAlī b. Muḥammed el-ʿUmrān (Mekke: Dāru ʿAlemi'l-Fevāʾid, ts.), 1/166-168.

Zemaḫşerī ile Faḫruddīn er-Rāzī gibi bazı müfessirler ise ilgili âyetlerdeki farklı edatların kullanılmasının sebebine yer vermemekle birlikte gelecek zamanı nefyetmede söz konusu edatlar arasında bir fark olmadığını, ancak (لَنْ)'in (لَا)'dan tekid açısından daha güçlü olduğunu ifade etmişlerdir.[144] Âlūsī ise *tefennün* sanatı gereği ilgili âyetlerde farklı edatların kullanıldığını belirtmiştir.[145]

Sāmerrāʾī'nin de ifade ettiği gibi Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımlardan (لَا) edatının hem şimdiki zamanı hem de gelecek zamanı; (لَنْ) edatının ise sadece gelecek zamanı nefyettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla (لَا)'nın sadece geleceği olumsuzlaştırdığı şeklindeki yaklaşım isabetli görülmemektedir. Bunun yanı sıra (لَنْ) edatının yakın zaman dilimini, buna mukabil (لَا) edatının daha uzun bir zaman dilimini nefyettiği şeklindeki görüşün de isabetli olmadığını söylemek mümkündür. Edinilen bilgiler ışığında söz konusu âyetlerdeki farklı edatların kullanılmasının nedenini şöyle ifade etmek mümkündür: el-Baḳara 2/94. âyette, Yahudilerin ahiret yurdunun başka insanlara değil, sadece kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri ifade edilmektedir. Bu da gelecekte olabilecek bir durumdur. Bu nedenle aynı sûrenin 95. âyette sadece gelecek zamanın nefyedilmesinde kullanılan (لَنْ) edatı zikredilmiştir. Buna karşın el-Cumuʿa 62/6. âyette Yahudilerin diğer insanlardan başka kendilerinin Allah'ın dostu oldukları iddialarından bahsedilmiştir. Bu ise bütün zamanları içine alan bir durumdur. Bu nedenle aynı sûrenin 7. âyetinde hem şimdiki zamanı hem de gelecek zamanı nefyeden (لَا) edatı kullanılmıştır.[146]

---

144 Zemaḫşerī, *el-Keşşāf*, 2/504, 6/112; Faḫruddīn er-Rāzī, *Tefsīru'l-kebīr*, 30/7.
145 Âlūsī, *Rūḥu'l-meʿānī*, 28/96.
146 bk. Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 3/363-369.

2.13. Zamir ve Zâhir İsimlerin Kullanılması Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerdeki farklılık, cümlede zikredilen zâhir ismin yerine zamirin kullanılması şeklinde olabilmektedir. Basra dilbilimcilerinin zamir; Kûfe dilbilimcilerinin ise kinâye olarak adlandırdıkları zamirler/adıllar görünür anlamındaki bâriz (bunlar da muttasıl ve münfasıl olabilmektedir) ve gizlenmiş anlamındaki müstetir şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.[147] Zâhir isimlerin yerine kullanılan zamirler mütekellim, muhatap ve gaip şekillerinde olabilmektedir. Örneğin el-Isrāʾ 17/56. âyette zamir şeklinde gelen (مِنْ دُونِهِ) terkibi, Sebeʾ 34/22. âyette (مِنْ دُونِ اللهِ) şeklinde zâhir olarak gelmiştir. Aynı kullanımı, el-Furḳān 25/3 ile Meryem 19/81 ve Yāsīn 36/74. âyetlerde de görülmektedir. Benzer bir kullanım, el-ʿAnkebūt 29/41, ez-Zumer 39/43, el-Cāṣiye 45/10 ve el-Aḥḳāf 46/28 ile el-Enbiyāʾ 21/24, ez-Zumer 39/3, eş-Şūrā 42/6 ile 9. âyetlerde de söz konusudur. Yūnus 10/60 ile en-Neml 27/73. âyette zamir şeklinde gelen (أَكْثَرَهُمْ) ifadesi, el-Baḳara 2/243 ile el-Muʾmin 40/61. âyette (أَكْثَرَالنَّاسِ) şeklinde zâhir olarak gelmiştir. Son olarak el-Enbiyāʾ 21/36. âyette zâhir olarak gelen (الَّذِينَ كَفَرُوا) ifadesi, el-Furḳān 25/41. âyette zamir olarak gelmiştir.

Benzeşen âyetlerde zamir-zâhir isimlerin kullanılmasını, el-Baḳara 2/129 ile el-Cumuʿa 62/2 âyeti bağlamında ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (el-Baḳara 2/129)

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْاُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ(el-Cumuʿa 62/2)

147 bk. Ḫālid b. ʿAbdullāh el-Ezherī, *Şerḥu't-Taṣrīḥ ʿala et-Tavḍīḥ*, thk. Muḥammed Bāsıl ʿUyūnu's-Sūd (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1421/2000), 1/97-99.

Âyetler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
el-Baḳara 2/129	el-Cumuʿa 62/2	el-Baḳara 2/129	el-Cumuʿa 62/2
رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ	هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ	رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ	رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِكَ	اٰيَاتِهِ	-	-
وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ	وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ	-	-

Dikkat edilirse el-Baḳara 2/129. âyette (فِيهِمْ) lafzıyla Hz. İbrâhîm ile oğlu Hz. Ismāʿīl'in kendi soylarından birinin elçi olarak görevlendirilmesi niyazında bulundukları ifade edilmiştir. Buna karşın Hz. Muḥammed'in peygamber olarak gönderildiği bildirilen el-Cumuʿa 62/2. âyette ise (الْأُمِّيِّينَ) lafzı kullanılmıştır. Burada (أُمِّيّ) lafzının anlamı izah edilmeye çalışılacak daha sonra âyetlerdeki farklı kullanımların nedeni belirlenmeye gayret edilecektir.

E-m-m kökünden türeyen (أُمِّيّ) kelimesi; ikisi tekil,[148] dördü çoğul[149] olmak üzere toplamda altı âyette zikredilmektedir. Söz konusu kökün farklı formlarına genel olarak "annesinden doğduğu gibi kalan, okuma yazma bilmeyen" kişi anlamı verilmektedir.[150]

Aslında (أُمِّيّ) lafzı, biri genel diğeri de özel olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Genel anlamı, ellerinde ilahi kitap olmayan veya inandığı kitabın içeriği hakkında detaylı bilgiye sahip

[148] el-Aʿrāf 7/157-158.

[149] el-Baḳara 2/78; Āl-i ʿImrān 3/20, 75; el-Cumuʿa 62/2.

[150] Ebū Isḥāḳ Ibrāhīm ez-Zeccāc, *Maʿāni'l-Ḳur'ān ve iʿrābuh*, thk. ʿAbdulcelīl ʿAbduh Şelebī (Beyrūt: ʿĀlemu'l-Kutub, 1988), 1/159, 390, 2/381.

olmayan kişidir. Özel anlamı ise Mekkeli olan kişidir. Nitekim Āl-i ʿImrān 3/20. âyette insanlar ümmîler ve kitap verilenler şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Kitap verilenler ise el-Baḳara 2/78. âyette, kitaplarının içeriğini bilenler ve bilmeyenler yani ümmîler şeklinde sınıflandırılmışlardır. Kendilerine kitap verilenlerden ümmî olanlar, kitaplarındaki bazı bilgileri biliyor olmaları, onları diğer ümmîlerden farklı kılmaktadır. Son olarak el-Baḳara 2/75-82. âyetler, kendilerine kitap verilenlerden ümmî olanlar ile kitaplarında uzman olanların sorumluluklarının aynı olmadığını göstermektedir.[151]

Diğer yandan el-Baḳara 2/136, Āl-i ʿImrān 3/81, 85, en-Nisāʾ 4/163 ve el-Enʿām 6/83-90. âyetlerden Yüce Allah'ın, Mekkelilerin ataları olan Hz. Ibrāhīm ile Ismāʿīl'e de birer kitap indirdiğini öğrenmekteyiz. Ancak el-Enʿām 6/155-157. âyetler söz konusu kitapların Mekkelilerin elinde kalmadığını, onların ilahi kitap olarak Tevrat'ı ve İncil'i de bilmediklerini göstermektedir. Ayrıca el-Enʿām 6/92 ile eş-Şūrā 42/7. âyette Mekke, yerleşim yerlerinin anası anlamındaki ummu'l-ḳurā şeklinde nitelenmiştir. Bunun yanı sıra eş-Şūrā 42/52-53. âyetler de bunların daha önce ilahi kitap bilgisine sahip olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Muḥammed'in hem Mekkeli olması hem de peygamber olmadan önce ilahi kitap bilgisine sahip olmaması onu her iki açıdan da ümmî yapmaktadır.[152] Dolayısıyla bu kökün tekil formu olan (أُمِّيّ) lafzı, Peygamberimiz Hz. Muḥammed ile ilgilidir.

Hz. Muḥammed'in ümmî oluşu, Yahudilerin ve Hristiyanların ona inanmaları açısından çok önemlidir. Çünkü el-Aʿrāf 7/157. âyette belirtildiği üzere son nebînin ümmî olacağı bu iki kitapta da vardır. Onlardaki bu kavram, son nebînin Mekkeli olacağı anlamındadır. Nitekim Yüce Allah Tevrat'ta Hz. Mūsā'ya hitaben

[151] Abdulaziz Bayındır, "Kur'an'da Ümmî Kavramı", *Kitap ve Hikmet Dergisi* 27 (2019), 4-5.
[152] Bayındır, "Kur'an'da Ümmî Kavramı", 6-7.

şöyle buyurmuştur: "*Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz. Kendisine buyurduklarımın tümünü onlara bildirecek. Adıma konuşan peygamberin ilettiği sözleri dinlemeyeni ben cezalandıracağım.*"[153] "Kardeşleri arasından" ifadesi ile bir kişinin değil, bir soyun kardeşlerinden bahsedilmektedir. Şöyle ki; Hz. Ibrāhīm'in Ismāʿīl ve ısḥāḳ adında peygamber olan iki oğlu vardı. Hz. Muḥammed, Hz. Ismāʿīl'in soyundandır. İsrailoğulları ise Hz. Isḥāḳ'ın soyundandır. Dolayısıyla söz konusu ifade, ısḥāḳ'ın soyundan gelenlere değil, Ibrāhīm'in diğer oğlu Ismāʿīl'in soyundan olanlara işaret etmektedir. Bu konuyla ilgili İncil'de şu ifadeler yer almaktadır: "*İsa onlara şunu sordu: 'Kutsal Yazılar'da şu sözleri hiç okumadınız mı?' 'Yapıcıların reddettiği taş, işte köşenin baş taşı oldu. Rab'bin işidir bu, Gözümüzde harika bir iş!' 'Bu nedenle size şunu söyleyeyim, Tanrı'nın Egemenliği sizden alınacak ve bunun ürünlerini yetiştiren bir ulusa verilecek. 'Bu taşın üzerine düşen, paramparça olacak; taş da kimin üzerine düşerse, onu ezip toz edecek.'*"[154] "Kutsal Yazılar" ifadesi Tevrat'tır. Tevrat'ın konu ile ilgili ifadeleri şöyledir: "*Yapıcıların reddettiği taş, köşenin baş taşı oldu. RAB'bin işidir bu, gözümüzde harika bir iş! Bugün RAB'bin yarattığı gündür, onun için sevinip coşalım! Ne olur, ya RAB, kurtar bizi, Ne olur, başarılı kıl bizi! Kutsansın RAB'bin adıyla gelen! Kutsuyoruz sizi RAB'bin evinden.*"[155] Tevrat'ta yer alan şu ifadeler: "*İbrahim'e, 'Bu cariyeyle oğlunu kov' dedi, 'Bu cariyenin oğlu, oğlum İshak'ın mirasına ortak olmasın.'*"[156] "Yapıcıların reddettiği taş" cümlesi, bunun Hz. Ismāʿīl'in soyu olduğunu göstermektedir. Mezmurlar'da geçen şu ifadeler ise "*Ne mutlu senin evinde oturanlara, seni sürekli överler! Ne mutlu gücünü senden alan insana! Aklı hep Siyon'u ziyaret etmekte. Baka Vadisi'nden geçerken, pınar başına çevirirler orayı, ilk yağmurlar orayı*

[153] Tevrat, Tesniye, 18/18-19.
[154] Matta, 21/42-44.
[155] Mezmurlar, 118/22-26.
[156] Tevrat, Yaratılış, 21/10

bereketeboğar.Gittikçegüçlenir,Siyon'daTanrı'nınhuzurunaçıkarlar."[157] "Rab'bin evi" ifadesinin Kâbe olduğunu göstermektedir.[158]

Kısaca konuya dair âyetlere göre Hz. Ibrāhīm en az iki kere Mekke'ye gitmiştir, ama üç kez de olabilir. Birincisi; Ibrāhīm 14/37. âyette anlatıldığı üzere Hacer ile Ismāʿīl'i oraya yerleştirmiştir. İkincisi; eṣ-Ṣāffāt 37/103-109. âyetlerde ifadesini bulan Hz. Ibrāhīm'in rüyasında oğlu Ismāʿīl'i kurban ettiğini görmesi ve bunu ona anlatması. Üçüncüsü ise el-Baḳara 2/127-128. âyetlerde bahsedilen Hz. Ibrāhīm'in oğlu Ismāʿīl'in yardımıyla Kâbe'yi inşa etmeleri. Hz. Ibrāhīm ile oğlu Hz. Ismāʿīl'in Kâbe'yi eski temelleri üzerine yükselttikten sonra kendileri için "*Rabbimiz! İkimizi de sana teslim olmuş kişiler yap.*", çocukları için ise "*soyumuzdan gelenlerden sana teslim olmuş bir toplum oluştur*" diye dua etmişler.[159] Ayrıca "*Onlara kendi içlerinden bir elçi görevlendir de senin ayetlerini onlara, bağlantılarıyla birlikte okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları geliştirsin.*"[160] niyazında bulunmuşlardı. Gerek el-Baḳara 2/151. âyet, gerekse Āl-i ʿImrān 3/164. âyet, bu duanın kabul edildiğini göstermektedir. Duanın Mekke'de yapılmış olması, soylarından gönderilecek olan elçinin de Mekke'den olacağını zorunlu kılmaktadır. Bu âyetlerde "içlerinden" anlamındaki (فِيهِمْ) terkibi kullanılmıştır.

Buna karşın el-Baḳara 2/129. âyetin müteşâbihi olan el-Cumuʿa 62/2. âyette ise (الْأُمِّيِّينَ) lafzı kullanılmıştır. el-Cumuʿa 62/2. âyette ilgili lafzın kullanılmış olmasının şu anlama mebni olduğu söylenebilir: el-Cumuʿa 62/5. âyette kendilerine Tevrat bilgisi yüklenen ancak onun yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin sırtında kitap taşıyan merkeplere benzetilmiştir. Bu sorumluluk, kutsal kitaplarındaki Hz. Muḥammed'in Mekke'den çıkacağı yönündeki

[157] Mezmurlar, 84/4-7.
[158] Bayındır, "Kur'an'da Ümmî Kavramı", 8-11.
[159] el-Baḳara 2/127-128.
[160] el-Baḳara 2/129.

bilgi olmalıdır. Daha önce ifade edildiği üzere bu lafız, "Mekkeliler arasından" anlamındadır. Hatta Hz. Muḥammed'in Mekke'den olduğu için kendisine (اُمِّيّ) denildiği ifade edilmiştir.[161] Ayrıca el-Aʿrāf 7/157. âyette Hz. Muḥammed'in (الْاُمِّيّ) vasfının vurgulanmış olması bu hususu destekler mahiyettedir.

2.14. Zikir-Hazf Olması Bakımından Farklılık

Cümlenin, müsned ve müsnedun ileyh olmak üzere iki temel öğesi bulunmaktadır.[162] Müsned isim veya fiilden, müsnedun ileyh ise hep isimden oluşmaktadır. Bu iki öğenin dışındakiler ise *fadla* ve *kayd* olarak ifade edilmektedir.[163] Okuyucunun ve dinleyicinin duygusunu coşturmaya vesile olan hazf, hem kişinin hayal gücünü devreye sokar hem de onu rahatlatır. Lafzî veya manevî bir karinenin bulunması; kelamın bağlamından anlaşılan veya muktezanın delâlet ettiği bazı lafızlar hazfedilir.[164]

Bu başlık altında benzeşen âyetlerde zikir ve hazf meselesi ele alınacaktır. Benzeşen âyetlerdeki zikir-hazf; harfin, kelimenin, zamirin ve cümlenin hazfı şeklinde olabilmektedir.

2.14.1. Harfin Zikri-Hazfı

Benzeşen âyetlerdeki farklılık, *nûn* (ن), *yâ* (ي) ve *tâ* (ت) harflerinden birinin zikir ve hazfı şeklinde olabilmektedir. Örneğin bağlamı farklı olan en-Neml 27/70 ile es-Secde 32/23. âyette geçen (لَا تَكُنْ) ifadesi, en-Naḥl 16/127 ile Hūd 11/17. âyette *nûn*un hazfıyla (لَا تَكُ) şeklinde gelmiştir. Benzer bir kullanım el-Māʾide 5/111 ile Āl-i ʿImrān 3/52. âyette de mevcuttur. Şöyle ki, birinci âyette kullanılan

---

161 Rāġib el-Işfahānī, *Mufredāt*, 83.

162 Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 1/23.

163 Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 1/14.

164 Muṭʿinī, *Ḫaṣāʾiṣu't-teʿbīri'l-Ḳur'ānī*, 2/5-6; Cümlenin farklı öğelerinin hazfedilmesine dair örnekler için bk. Ibn Hişām en-Naḥvī, *Muġni'l-lebīb*, 6/317-538; *Şahin Şimşek, Arap Belagatinde Yenilikçi Yaklaşımlar (Emin el-Hûlî Örneği)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 158.

(بِأَنَّنَا) ifadesi, ikinci âyette (بِأَنَّا) tek bir *nûn* ile kullanılmıştır. Benzeşen âyetlerden olan Hūd 11/55 ile el-Aʿrāf 7/195. âyetteki farklılık ise nefs-i mütekellimi gösteren *yâ*nın hazfı şeklinde olmuştur. Şöyle ki, Hz. Hūd'un toplumu ile olan mücadelesi anlatılan birinci âyette (فَكِيدُونِي) ifadesi, bağlamı farklı olan ikinci âyette *yâ*nın hazfıyla (كِيدُونِ) şeklinde gelmiştir. Bunun gibi Hz. Mūsā'nın Mısır'dan kaçıp Medyen'e yöneldiği sırada yaptığı duada (يَهْدِيَنِي)[165] fiilinde *yâ* harfi zikredilirken, Hz. Muḥammed ile ilgili benzer ifadelerin yer aldığı el-Kehf 18/24. âyette (يَهْدِيَنِ) *yâ* hazfedilmiştir. Benzeşen âyetlerden olan el-Māʾide 5/3 ve 44 ile el-Baḳara 2/150; Hūd 11/105 ile el-Enʿām 6/158 ve el-Aʿrāf 7/53; el-Isrāʾ 17/97 ve el-Kehf 18/17 ile el-Aʿrāf 7/178; el-Isrāʾ 17/62 ile Munāfiḳūn 10. âyetlerin bir kısmında *yâ* zikredilirken; diğer bazılarında hazfedilmiştir. Hz. Mūsā ile Ṣāliḥ kul kıssası bağlamında zikredilen (مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا)[166] ile (مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا)[167] âyetlerinin yanı sıra Zülkarneyn'in yaptığı seddin sağlamlığından bahseden el-Kehf 18/97. âyette geçen (اسْطَاعُوا) ile (اسْتَطَاعُوا) ifadelerinde ise aynı kökten olan fiillerin bazılarında *tâ* harfi yer alırken; diğerlerinde hazfedilmiştir.

Benzeşen âyetler arasındaki farklılık meʿānī harflerinden birinin zikri ve hazfı şeklinde de olabilmektedir. Mesela Āl-i ʿImrān 3/184. âyetin şu kısmı (بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ) sadece atıf harfi ile birlikte kullanılırken, lafzen müteşâbihi olan el-Fāṭir 35/25. âyette (بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ) *bâ* harfi ile birlikte kullanılmıştır. Bunun gibi el-Enʿām 6/117. âyette geçen (مَنْ يَضِلُّ) terkibinde cer harfi olmazken; müteşâbihi olan en-Naḥl 16/125, en-Necm 53/30 ve el-Ḳalem 68/7. âyette (بِمَنْ ضَلَّ) *bâ* harfi zikredilmiştir. Benzer bir kullanım el-Ḳaṣaṣ 28/37 ile 85. âyetlerinde de görülmektedir. Şöyle ki; söz konusu birinci âyette cer harflerinden *bâ* hazfedilmişken, diğer âyette bu harf zikredilmiştir.

---

[165] el-Ḳaṣaṣ 28/22.
[166] el-Kehf 18/82.
[167] el-Kehf 18/78.

Benzeşen âyetlerde harfin zikir ve hazfı sadece *bâ* harfiyle sınırlı değildir. Zira şu örneklerde cer harflerinden olan *min* (مِنْ) harfi bazı âyetlerde yer alırken, diğer bazılarında hazfedilmiştir. Örneğin el-ʿAnkebūt 29/63. âyette yer alan (مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا) terkibinde cer harflerinden olan *min* zikredilirken, el-Baḳara 2/164, en-Naḥl 16/65 ve el-Cāṣiye 45/5. âyetlerinde hazfedilmiştir. Bunun gibi insanoğlunun hayatta geçirdiği değişik evrelerin anlatıldığı en-Naḥl 16/70. âyette geçen şu ifadede (لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا) *min* harfi hazfedilirken, bunun müteşâbihi olan el-Ḥacc 22/5. âyette, sözü edilen harf zikredilmiştir. Aynı şekilde es-Secde 32/26. âyette *min* harfi zikredilirken, müteşâbihi olan Ṭāhā 20/128. âyette hazfedilmiştir.

Keza Hz. Peygamber'den önce kendilerine vahyedilip elçi olarak gönderilenlerin erkekler oldukları ifade edilen Yūsuf 12/109 ile en-Naḥl 16/43. âyetlerde geçen (مِنْ قَبْلِكَ) terkibinde *min* zikredilirken, bu iki âyetin müteşâbihi olan el-Enbiyāʾ 21/7. âyette *min* hazfedilmiştir. Hz. Ṣāliḥ'in kavminin dağları ustalıkla yontup evler yaptıklarını bildiren eş-Şuʿarāʾ 26/149. âyette geçen şu ifadede (وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا) *min* zikredilirken; el-Aʿrāf 7/74. âyette (وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا) *min* harfi hazfedilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'deki bütün kullanımlarında (تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ) şeklinde *min* harfi zikredilirken; Ibn Keṯīr'in (öl. 120/738) dışındaki kırâat imamları et-Tevbe 9/100. âyetini (تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ) *min* harfinin hazfıyla okumuşlardır. Son olarak Kur'ân-ı Kerim'in bir benzerinin getirilmesi bahsinde meydan okunan el-Baḳara 2/23 ile Yūnus 10/38. âyette kullanılan *min* edatı, Hūd 11/13. âyette hazfedilmiştir.

Benzeşen âyetlerdeki farklılık, *fâ* ile *vâv* harfinin zikri ve hazfı şeklinde de olabilmektedir. Mesela Hz. Peygamber'in toplumu ile mücadelesini konu edinen el-Enʿām 6/135 ile ez-Zumer 39/39. âyetlerde (فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ) *fâ* ile kullanılan terkip, Hz. Şuʿayb kıssasında

(سَوْفَ تَعْلَمُونَ) *fâ* hazfedilmiştir.[168] el-Baḳara 2/49. âyette atıf harfi olmaksızın kullanılan (يُذَبِّحُونَ) fiili; Ibrāhīm 14/6. âyette *vâv* ile birlikte kullanılmıştır. Bunun gibi Āl-i ʿImrān 3/136. âyette zikredilen *vâv*, el-ʿAnkebūt 29/58. âyette hazfedilmiştir. Cehennem ehlinden bahseden ez-Zumer 39/73. âyette (وَفُتِحَتْ) yer alan *vâv*, cennet ehlinden bahseden aynı sûrenin 71. âyetinde hazfedilmiştir.

Benzeşen âyetler arasındaki farklılık, (مَا) ,(اَنْ) ve (ذَا) harflerinin zikri-hazfı şeklinde de olabilmektedir. Örneğin el-ʿAnkebūt 29/33. âyette Hz. Lūṭ kıssasında (وَلَمَّا اَنْ جَاءَتْ) terkibinde zikredilen (اَنْ) ifadesi, yine aynı kıssa bağlamında Hūd 11/77. âyette hazfedilmiştir. Fuṣṣilet 41/20. âyetin şu kısmında (حَتَّى اِذَا مَا جَاؤُهَا) yer alan (مَا) harfi; cennet ehlinden bahseden ez-Zumer 39/71 ile cehennem ehlinden bahseden 73. âyetlerin yanı sıra ez-Zuḫruf 43/38. âyette hazfedilmiştir. Hz. Ibrāhīm'in kavmiyle olan mücadelesinden bahseden eṣ-Ṣāffāt 37/85. âyette (مَاذَا تَعْبُدُونَ) soru edatı olan (مَا) ile birlikte mevsûl olarak (ذَا) kullanılırken; aynı mevzunun anlatıldığı eş-Şuʿarāʾ 26/70. âyette hazfedilmiştir. Son olarak, el-Māʾide 5/20 ile Ibrāhīm 14/6. âyette olduğu gibi benzeşen âyetlerdeki farklılık nida harflerinden (يَا) harfinin hazfı şeklinde de olabilmektedir.

Benzeşen âyetlerdeki zikir ve hazf, *lâm* harfinin zikri ve hazfı şeklinde de olabilmektedir. Sözgelimi el-Enʿām 6/165. âyette *lâm*sız olarak geçen (سَرِيعُ الْعِقَابِ) terkibi, el-Aʿrāf 7/167. âyette (لَسَرِيعُ الْعِقَابِ) şeklinde *lâm* ile birlikte kullanılmıştır. Ahiret yurdunun muttakiler için daha hayırlı olduğu bildirilen el-Enʿām 6/32 ile en-Naḥl 16/30. âyette anlamı pekiştirmeye yönelik *lâm* harfi kullanılırken; benzer ifadelerin yer aldığı el-Aʿrāf 7/169. âyette *lâm* hazfedilmiştir. eş-Şūrā 42/43. âyetin şu kısmında (اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ) zikredilen *lâm* harfi, müteşâbihi olan Āl-i ʿImrān 3/186 ile Luḳmān 31/17. âyette hazfedilmiştir. *Lâm* harfinin zikir ve hazfı farklı olayları konu edinen ez-Zuḫruf 43/14 ile eş-Şuʿarāʾ 26/5.

[168] Hūd 11/93.

âyetinde de söz konusudur. İnanmayanlara kıyametin gerçekleşeceğini bildiren el-Ḥicr 15/85 ile el-Muʾmin 40/59. âyetlerde *lâm* ile birlikte gelen (لَاٰتِيَةٌ) lafzı, Ṭāhā 20/15. âyette Hz. Mūsā'nın kıssası bağlamında *lâm*sız olarak gelmiştir.

Benzeşen âyetlerdeki *lâm* harfinin zikir ve hazfını en-Naḥl 16/29 ile ez-Zumer 39/72 ve el-Muʾmin 40/76. âyetleri örneğinde ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

فَادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (en-Naḥl 16/29)

قِيلَ ادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (ez-Zumer 39/72)

اُدْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (el-Muʾmin 40/76)

Âyetler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık			Benzerlik		
en-Naḥl 16/29	ez-Zumer 39/72	el-Muʾmin 40/76	en-Naḥl 16/29	ez-Zumer 39/72	el-Muʾmin 40/76
فَادْخُلُوا	قِيلَ ادْخُلُوا	اُدْخُلُوا	اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا	اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا	اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا
فَلَبِئْسَ	فَبِئْسَ	فَبِئْسَ	مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ	مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ	مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ

Dikkat edilirse en-Naḥl 16/29. âyette *lâm* ile birlikte kullanılan (فَلَبِئْسَ) ifadesi, ez-Zumer 39/72 ile el-Muʾmin 40/76. âyette (فَبِئْسَ) şeklinde *lâm* olmaksızın kullanılmıştır.

Ḫaṭīb el-Iskāfī, bu farklılığın nedenini söz konusu âyetlerin bağlamlarından hareketle şöyle açıklamıştır: en-Naḥl 16/29. âyeti, yoldan çıkıp başkalarının da yoldan çıkmasına vesile olan ve Kur'ân-ı Kerim için "eskilerin masalları" diyen kişiler hakkındadır. Böylelerinin suçu büyük olduğundan görecekleri azap da daha ağır olur. Bu nedenle (فَبِئْسَ) ibaresinde pekiştirmeyi ifade eden *lâm* harfi kullanılmıştır. Ayrıca bu, cennetliklerden söz eden aynı

sûrenin 30. âyetinde geçen (وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ) ile (وَلَنِعْمَ دَارُ) ifadeleri uyumlu olmasını da sağlamaktadır. ez-Zumer 39/72 ile el-Muʾmin 40/76. âyetlerin yer aldığı bağlamda hem kendileri hem de başkalarının yoldan çıkmasına neden olanlardan değil, sadece kafirlik edenlerden[169] ve Allah'ın indirmiş olduğu vahyi yalanlayanlardan[170] bahsedildiği için *lâm* harfi hazfedilmiştir.[171] Ḫaṭîb el-Iskāfî'nin bu yorumu, Kirmānî, Ibnu'z-Zubeyr, Ibn Cemāʿa ve Ālūsī gibi âlimler tarafından da kabul görmüştür.[172] Farklı kullanımların nedenine yer vermeyen Ibn ʿAṭîyye ile Ibn ʿĀşūr ise (فَلَبِئْسَ) ifadesinde zikredilen *lâm*ın cümlenin anlamını pekiştirmeye yönelik olduğunu beyan etmişlerdir. [173]

Meseleye; cümledeki ziyade, zorunlu olarak anlamda da bir farklılığa yol açmaktadır, kuralı çerçevesinde bakıldığında benzeşen âyetlerdeki farklılıkların nedenine dair yapılan bu açıklamaların yerinde olduğunu söylemek mümkündür.

2.14.2. Kelimenin Zikri-Hazfı

Benzeşen âyetlerdeki zikir ve hazf, kelime düzeyinde de olabilmektedir. Örneğin Hz. Ādem ile eşi Havva'nın cennete yerleştirilmelerini konu edinen el-Baḳara 2/35. âyette bol ve temiz anlamında olan (رَغَدًا) sözcüğü kullanılırken; söz konusu kelime el-Aʿrāf 7/19. âyette yer almamıştır. Keza bütün insanın ilkin yaratıldıkları gibi Allah'ın huzuruna çıkarılacakları bildirilen el-Enʿām 6/94. âyette tek tek anlamındaki (فُرَادٰى) lafzı zikredilirken, benzer durum, el-Kehf 18/48. âyette bu lafız hazfedilerek anlatılmıştır.

---

169 ez-Zumer 39/71.

170 el-Muʾmin 40/70.

171 Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 2/837-839.

172 bk. Kirmānî, *el-Burhān*, 111; Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvîl*, 297; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānî*, 227; Ālūsî, *Rūḥu'l-meʿānî*, 14/130.

173 Ebū Muḥammed ʿAbdulḥaḳ b. Ġālib Ibn ʿAṭîyye, *el-Muḥarraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitābi'l-ʿAzîz*, thk. ʿAbdusselām ʿAbduşşāfî Muḥammed (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmîyye, 2001), 3/389; Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 14/140.

et-Tevbe 9/105. âyette zikredilen (الْمُؤْمِنُونَ) lafzı, aynı sûrenin 94. âyetinde hazfedilmiştir. Bunun gibi eş-Şuʿarāʾ 26/35. âyette zikredilen (بِسِحْرِهِ) lafzı, el-Aʿrāf 7/110. âyette zikredilmemiştir.

Diğer yandan hazfedilen kelime bazen sıfat, tamlama, hal veya cümlenin başka bir öğesi de olabilmektedir. Sözgelimi ʿĀd kavminden bahseden Hūd 11/60. âyette (هٰذِهِ) ifadesine sıfat olan (الدُّنْيَا) lafzı, Firavun ve ileri gelenlerin hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lanetlendiklerini bildiren aynı sûrenin 99. âyetinde hazfedilmiştir. Hz. Mūsā'nın Firavun ile ileri gelenlerine peygamber olarak gönderildiğini bildiren Hūd 11/96 ile el-Muʾmin 40/23. âyetlerde açık bir delil anlamındaki (سُلْطَانٍ مُبِينٍ) tamlaması, ez-Zuḫruf 43/46. âyette hazfedilmiştir. el-Furḳān 25/70. âyette zikredilen (عَمَلًا) lafzı, Meryem 19/60. âyette hazfedilmiştir. el-Māʾide 5/119, et-Tevbe 9/100, et-Ṭalāḳ 65/11 ve el-Beyyine 98/8. âyette ebediyen anlamındaki (اَبَدًا) lafzı zikredilirken, bunların müteşâbihi olan en-Nisāʾ 4/13, et-Tevbe 9/89, el-Ḥadīd 57/12 ve el-Mucādele 59/22. âyette söz konusu kelime hazfedilmiştir. el-Enfāl 8/39. âyetin "Allah'ın koyduğu düzen hâkim olsun" anlamındaki şu kısmında (وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ) tekid lafızlarından olan (كُلُّهُ) zikredilirken, bunun müteşâibihi olan el-Baḳara 2/193. âyette hazfedilmiştir. el-Ḳaṣaṣ 28/60. âyette (وَزِينَتُهَا) lafzı zikredilirken, bu âyetin müteşâbihi olan eş-Şūrā 42/36. âyette söz konusu lafız hazfedilmiştir. Zekâta işaret eden el-Meʿāric 70/24. âyette "belli bir hak" anlamındaki (حَقٌّ مَعْلُومٌ) ifadesi kullanılırken, bu hususun anlatıldığı eẕ-Ẕāriyāt 51/19. âyette sözü edilen ifade hazfedilmiştir. Üvey anne ile evlenmenin büyük bir günah olduğu bildirilen en-Nisāʾ 4/22. âyette (مَقْتًا) lafzı zikredilirken, zinaya yaklaşılmaması gerektiği uyarısında bulunulan el-Isrāʾ 17/32. âyette bu lafız hazfedilmiştir. Cehennemliklerin çektikleri sıkıntıların anlatıldığı el-Ḥacc 22/22. âyette (مِنْ غَمٍّ) ifadesi zikredilirken, yine cehennemliklerin konu edildiği es-Secde 32/20. âyette hazfedilmiştir. Bunun gibi Hz. Ibrāhīm'in eşi Hacer ile oğlu Ismāʿīl'i Mekke'ye bıraktığı sırada yaptığı du-

anın konu edildiği el-Baḳara 2/129. âyette (مِنْهُمْ) kullanılırken, bu duanın gerçekleştiğini bildiren Āl-i ʿImrān 3/164. âyette (مِنْ اَنْفُسِهِمْ) terkibi kullanılmıştır. Son olarak hazfedilen kelime, sıla ve mevsûl da olabilmektedir. Mesela el-Baḳara 2/136. âyette zikredilen (مَا أُوتِيَ) terkibi, Āl-i ʿImrān 3/84. âyette hazfedilmiştir.

Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyinde kelimenin zikir ve hazfını Hz. Nūḥ'un kıssası bağlamında el-Aʿrāf 7/60, Hūd 11/27 ve el-Muʾminūn 23/24. âyetleri örneğinde ele almak istiyoruz. Âyetlerin ilgili bölümleri şöyledir:

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ ... (el-Aʿrāf 7/60)

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ... (Hūd 11/27)

فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ... (el-Muʾminūn 23/24)

Âyetlerdeki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık			Benzerlik		
el-Aʿrāf 7/60	Hūd 11/27	el-Muʾminūn 23/24	el-Aʿrāf 7/60	Hūd 11/27	el-Muʾminūn 23/24
-	ف	ف	قَالَ الْمَلَأُ	قَالَ الْمَلَأُ	قَالَ الْمَلَؤُا
مِنْ قَوْمِهِ	الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ	الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ	-	-	-

Görüldüğü üzere Hūd 11/27 ile el-Muʾminūn 23/24. âyette "toplumunun ileri gelenlerinden kafir olanlar" denilmesine karşın, el-Aʿrāf 7/60. âyette sadece "toplumunun ileri gelenleri" denilmiştir. Yani kafirlik edenler anlamındaki (الَّذِينَ كَفَرُوا) sıla ve mevsûl hazfedilmiştir.

Bu iki kullanımın sebebine dair değişik açıklamalarda bulunulmuştur. Sözgelimi Hz. Nūḥ'un toplumundan ileri gelenlerinden hiçbirinin iman etmediği için el-Aʿrāf 7/60. âyette (الَّذِينَ كَفَرُوا) iba-

resinin yer almamış olabileceği ihtimalinden söz edip Hz. Hūd'un toplumunun ileri gelenlerinden Merṣed b. Eslem gibi bazılarının iman ettiklerinden bahseden Zemaḫşerī'ye göre iman edenler ile etmeyenleri birbirinden ayırt edilmesi için el-Aʿrāf 7/66 ile el-Muʾminūn 23/33. âyette "kafirlik edenler" şeklinde bir detaya yer verilmiştir. Ayrıca o, ilgili nitelemenin sadece onları yermeye yönelik olabileceğinden de bahsetmiştir.[174] Zemaḫşerī'nin sözünü ettiği birinci ihtimal, Ibn Cemāʿa ile Zekerīyyā el-Enṣārī tarafından da ifade edilmiştir.[175]

Buna mukabil aynı kıssadan bahseden Hūd 11/27 ile el-Muʾminūn 23/24. âyetlerin aksine el-Aʿrāf 7/60. âyette (الَّذِينَ كَفَرُوا) sıla ve mevsûlun hazfedilmesinin nedeni Ibnu'z-Zubeyr tarafından şöyle açıklanmıştır: Hūd 11/27. âyette Hz. Nūḥ'un toplumundan ileri gelenler, hem Hz. Nūḥ'a hem de taraftarlarına dil uzatıp hakaret etmişlerdi. Nitekim Hūd 11/27. âyette Hz. Nūḥ'un kendileri gibi bir beşer, ona iman edenlerin ise alt tabakadan ve düşüncesiz kişiler olduğunu; el-Muʾminūn 23/24. âyette ise Hz. Nūḥ'un peygamber değil, kendileri gibi bir beşer olduğunu, aynı sûrenin 25. âyetinde ise cinlerin etkisine giren biri olduğunu söylemişlerdi. Bu yakıştırmalarından dolayı Hz. Nūḥ'un toplumundan ileri gelenler, her iki âyette kafirlik edenler şeklinde nitelenmişler. el-Aʿrāf 7/60. âyette böyle bir durum söz konusu olmadığından ilgili detay hazfedilmiştir.[176]

el-Aʿrāf 7/60. âyetin bağlamı, bunların kafirlik ettiklerine delâlet ettiği için aynı sûrenin 66. âyetinde Hz. Hūd kıssasında olduğu gibi (الَّذِينَ كَفَرُوا) ibaresine yer verilmediğini ifade eden Ibn ʿĀşūr'a göre ise söz konusu ibare, gerek el-Aʿrāf 7/66. âyette ge-

[174] Zemaḫşerī, *el-Keşşāf*, 2/458.
[175] bk. Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 179; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 195-196.
[176] Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 195-196.

rekse Hūd 11/27 ile el-Muʾminūn 23/24. âyetlerde ifadelerin çeşitlendirilmesi olan *tefennün* sanatı gereği zikredilmiştir.[177]

Aynı konudan bahseden Hūd 11/27 ile el-Muʾminūn 23/24. âyette zikredilen (الَّذِينَ كَفَرُوا) ibarenin el-Aʿrāf 7/60. âyetten hazfedilmesinin sebebine dair Zemaḫşerī'nin içinde bulunduğu âlimlerin yer verdikleri açıklamaların zayıf; Ibn ʿĀşūr'un yaptığı izahların ise söz konusu farklılığın nedenini açıklamaktan uzak olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak benzeşen âyetler arasındaki farklılığın nedenine dair ilgili açıklamalardan Ibnu'z-Zubeyr'in yaptığı izahın daha tutarlı olduğunu düşünmekteyiz.

2.14.3. Zamirin Zikri-Hazfı

Benzeşen âyetler arasındaki farklılık, *fasl* zamirlerinin zikir ve hazfı şeklinde de olabilmektedir. İlgili örneklere yer vermeden önce *fasl* zamiri hakkında kısaca bilgi vermenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Mübtedâ ile haber arasında gelen (هُوَ, أَنْتَ, أَنَا, نَحْنُ) ve benzeri merfūʿ zamirler, kendisinden sonraki lafzın sıfat değil, haber olduğunu gösterdiği gibi kelamda pekiştirmeyi sağlamakta ve bu tür zamirlerden sonra gelen kelimelerde *kasr* veya *tahsis* yapıldığına delâlet etmektedir.[178] Basra dil mektebine mensup âlimlerin *fasl* olarak isimlendirdikleri bu tür zamirler, Kûfe dil mektebine mensup âlimler tarafından *ʿimād* zamiri adı verilmiştir.[179]

Fasl zamirlerinin zikir ve hazfına dair örneklere gelecek olursak sözgelimi Fuṣṣilet 41/36. âyette zikredilen (هُوَ) zamiri, ifadeleri neredeyse birebir aynı olan el-Aʿrāf 7/200. âyette hazfedilmiştir. (هُوَ) fasl zamirinin hazfı, el-Cāşiye 45/30. âyetin aksine el-Enʿām 6/16. âyette de söz konusudur. Bunun gibi ez-Zuḫruf 43/64. âyette

---

177 bk. Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 8/190-191 (406-407), 202 (418).

178 bk. Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 2/389-395; Zemaḫşerī, *el-Keşşāf*, 1/161; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 1/47-56.

179 bk. Ibn Hişām en-Naḥvī, *Muġni'l-lebīb*, 5/556-570; Sāmerrāʾī, *Maʿāni'n-naḥv*, 1/47-56; Ayrıca bk. Mehmet Altın, "Kur'ân'da Te'kid Üslupları ve Çeşitleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18 (2017), 183-184.

zikredilen (هُوَ) zamiri, Āl-i ʿImrān 3/51 ile Meryem 19/36. âyette hazfedilmiştir. Benzer bir kullanım, el-Ḥacc 22/62 ile Luḳmān 31/30. âyette de mevcuttur. Keza Hūd 11/19. âyette zikredilen (هُمْ) *fasl* zamiri, el-Aʿrāf 7/45. âyette hazfedilmiştir. Aynı şekilde eṣ-Ṣāffāt 37/175. âyette zikredilen (هُمْ) zamiri, lafzen müteşâbih olan aynı sûrenin 179. âyetinde hazfedilmiştir.

Diğer yandan zikir ve hazf bazen car ve mecrûrun birlikte zikredilmesi veya hazfedilmesi şeklinde de olabilmektedir. Mesela Hz. Mūsā'nın toplumundan yanlış yapanların konu edildiği el-Aʿrāf 7/162. âyette zikredilen (مِنْهُمْ), aynı konunun anlatıldığı el-Baḳara 2/59. âyette hazfedilmiştir. Müslümanların Bedir Gazvesi'nde meleklerle desteklendiklerini bildiren Āl-i ʿImrān 3/126. âyette zikredilen (لَكُمْ) ifadesi, müteşâbihi olan el-Enfāl 8/10. âyette hazfedilmiştir. Su bulunmadığı durumlarda teyemmüm alınması gerektiğini beyan eden el-Mā'ide 5/6. âyette zikredilen (مِنْهُ) ifadesi, yine teyemmümden bahseden en-Nisā' 4/43. âyette hazfedilmiştir. Bunun gibi Allah yolunda savaşma konusunda geride kalanların anlatıldığı Feṯḥ 11. âyette zikredilen (لَكُمْ) ibaresi, Hz. Īsā'yı Allah'a ortak koşanların tehdit edildiği el-Mā'ide 5/17. âyette hazfedilmiştir. Hz. Nūḥ kıssası bağlamında el-Enʿām 6/50. âyette zikredilen (لَكُمْ) ifadesinin, Hz. Muḥammed'den bahseden Hūd 11/31. âyette hazfedilmesi de bir diğer örnektir. Bunun gibi Hz. Nūḥ kıssası bağlamında Yūnus 10/74. âyette (بِهِ) ifadesi zikredilirken, helak olmuş önceki toplumların anlatıldığı el-Aʿrāf 7/101. âyette hazfedilmiştir. Aynı şekilde salih kul ile Hz. Mūsā kıssasının anlatıldığı el-Kehf 18/75. âyette (لَكَ) ifadesi zikredilirken, aynı sûrenin 72. âyetinde hazfedilmiştir. el-Baḳara 2/59. âyette hazfedilen (مِنْهُمْ) terkibi, aynı konunun anlatıldığı el-Aʿrāf 7/162. âyette zikredilmiştir. Ayrıca birinci âyette (فَأَنْزَلْنَا) ile (يَفْسُقُونَ) fiilleri kullanılırken, bunun müteşâbihi olan ikinci âyette (فَأَرْسَلْنَا) ile (يَظْلِمُونَ) fiilleri kullanılmıştır. Son olarak el-Enʿām 6/40 ile 47. âyette (قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ) terkibinde tekid amacına matuf olarak hitap kâfı

(ك) kullanılırken, el-Enʿām 6/46 ile Yūnus 10/50. âyette (قُلْ اَرَاَيْتُمْ) kullanılmamıştır.

Benzeşen âyetlerdeki zamirin zikir ve hazfını en-Naḥl 16/72 ile el-ʿAnkebūt 29/67. âyetleri örneğinde ele almak istiyoruz. Âyetlerin ilgili bölümleri şöyledir:

... ... اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ (en-Naḥl 16/72)

... اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُونَ (el-ʿAnkebūt 29/67)

Âyetler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
en-Naḥl 16/72	el-ʿAnkebūt 29/67	en-Naḥl 16/72	el-ʿAnkebūt 29/67
هُمْ	-	اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ	اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ
-	-	يَكْفُرُونَ	يَكْفُرُونَ

Görüldüğü üzere en-Naḥl 16/72. âyette zikredilen (هُمْ) *fasl* zamiri, el-ʿAnkebūt 29/67. âyette hazfedilmiştir. Sözü edilen âyetlerde *fasl* zamirin zikir ve hazfının nedeni Ḫaṭīb el-Iskāfī tarafından şöyle açıklanmıştır: en-Naḥl 16/72. âyetin baş tarafındaki şu ifadeler muhatap formundadır: (وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ). Âyetin sonu ise gaip formu ile bitmektedir (اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ). Dolayısıyla âyette *iltifât* vardır. Yani hitaptan gaibe geçiş yapılmıştır. Noktasız olarak yazıldığında gerek (يُؤْمِنُونَ), gerekse (يَكْفُرُونَ) fiilleri hem muhatap hem de gaip şeklinde okunabilmektedir. Âyetin son bölümünün hitap formunda olduğu vehmi ortaya çıkmasın diye, tekid amacına matuf olan *fasl* zamiri (هُمْ) kullanılmıştır. Buna karşın el-ʿAnkebūt 29/65-67. âyetlerinde hitap hep gaip formundadır. Bu nedenle ilgili âyette

(هُمْ) zamirinin kullanılmasına gerek duyulmamıştır.[180] Bu yorum, diğer birçok müfessir tarafından da kabul görmüştür.[181]

Buna mukabil Ibnu'z-Zubeyr, bunu şöyle izah etmiştir: en-Naḥl 16/72. âyette *iltifât* sanatı gereği gaip formunda gelen (اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللهِ هُمْ يَكْفُرُونَ) terkibinde kastedilenler, âyetin baş tarafından sözü edilenler değil, aynı sûrenin 56-62. âyetlerinde zikredilenlerdir. Dolayısıyla başka cümlelerin arada zikredilmesiyle bu âyetler ile 72. âyet arası açılmıştır. en-Naḥl 16/72. âyette sözü edilenlerin âyetin baş tarafında olanlar olduğu vehmini ortadan kaldırmak için (هُمْ) zamiri kullanılmıştır. Buna mukabil el-ʿAnkebūt 29/67. âyette *iltifât* sanatı gereği hitaptan gaibe bir geçiş olmadığından *fasl* zamirinin kullanılmasına gerek kalmamıştır.[182]

Ibnu'z-Zubeyr'in en-Naḥl 16/72. âyette *iltifât*ın var olduğunu kabul etmekle birlikte bunu aynı sûrenin 56-62. âyetleri ile irtibatlandırması isabetli görünmemektedir. Çünkü *iltifât* sanatından söz edebilmek için her iki cümlede de aynı kişi veya kişilerden bahsediliyor olması gerekir.[183] Bu nedenle Ḫaṭîb el-Iskāfî'nin içinde bulunduğu âlimlerin yaklaşımlarının daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz.

Son olarak tâbiîn kırâat âlimlerinden olan Ebū ʿAbdurraḥmān es-Sulemī'nin (öl. 73/692 [?]) en-Naḥl 16/72. âyetin şu kısmını (اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ), muhatap formunda okuduğu nakledilmiştir.[184] Ayrıca ʿĀsım ile Ḳatāde'den de bu yönde bir rivayet nakledilmiştir.[185] Ancak bu, âyette hitaptan gaibe *iltifât* sanatı olmadığı anlamına

---

[180] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 2/857-858.

[181] bk. Kirmānī, *el-Burhān*, 114; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 230; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 309; Ālūsī, *Rūḥu'l-meʿānī*, 14/192; Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 14/220.

[182] bk. Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 303-304.

[183] Zerkeşī, *el-Burhān*, 3/331; Suyūṭī, *el-Itḳān*, 3/218.

[184] bk. Ibn ʿAṭîyye, *el-Muḥarraru'l-vecīz*, 3/408-409; Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 5/500; Ḳurṭubī, *Aḥkāmi'l-Ḳur'ān*, 12/381.

[185] Ebū ʿAbdullāh Ḥuseyn b. Aḥmed Ibn Ḫāleveyh, *Muḫtaṣar fî şevāẕẕi'l-Ḳur'ān min kitābi'l-bedîʿ* (Ḳāhire: Mektebetu'l-Mutenebbî, ts.), 77; Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 5/500.

gelmemektedir. Çünkü söz konusu kırâatte de âyetin şu kısmı (وَبِنِعْمَتِ اللهِ هُمْ يَكْفُرُونَ) cumhurun kırâatine uygun olarak okunmuştur.

2.14.4. Cümlenin Zikri-Hazfı

Benzeşen âyetler arasındaki farklılık, isim veya fiil cümlesinin zikri ve hazfı şeklinde de olabilmektedir. Benzeşen âyetlerde fiil cümlesinin zikir ve hazfı birçok âyette mevcuttur. Örneğin el-Baḳara 2/57, el-Aʿrāf 7/160, et-Tevbe 9/70, en-Naḥl 16/33, 118, el-ʿAnkebūt 29/40 ve er-Rūm 30/9. âyette zikredilen (كَانُوا) cümlesi, Āl-i ʿImrān 3/117. âyette zikredilmemiştir. Bunun gibi el-Māʾide 5/92. âyette (وَاحْذَرُوا) ile (فَاعْلَمُوا) cümleleri kullanılırken, bu cümleler, et-Teġābun 64/12. âyette kullanılmamıştır. Eşi hariç Hz. Lūṭ ile ailesinin kurtuluşundan bahseden el-Ḥicr 15/65. âyette geçen (وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ) cümlesi, Hūd 11/81. âyette geçmemiştir. Keza Hz. Mūsā'dan bahseden el-Ḳaṣaṣ 28/14. âyette (وَاسْتَوَى) cümlesi kullanılırken, Hz. Yūsuf'un konu edildiği Yūsuf 12/22. âyette kullanılmamıştır. Aynı şekilde eş-Şuʿarāʾ 26/215. âyette Hz. Muḥammed'e hitaben sana uyanlar anlamındaki (لِمَنْ اتَّبَعَكَ) cümlesi zikredilirken, el-Ḥicr 15/88. âyette hazfedilmiştir. Son olarak kafirlere hitap edilen et-Teġābun 64/9. âyette "kabahatlerini örter" anlamındaki (يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ) cümlesi yer alırken, söz konusu cümle müminlere hitap olan et-Ṭalāḳ 65/11. âyette yer almamıştır.

Benzeşen âyetlerdeki isim cümlesinin zikir ve hazfına gelecek olursak, sözgelimi Firavun'un tehditleri karşısında sihirbazların kendisine verdikleri cevapta eş-Şuʿarāʾ 26/50. âyette "zararı yok" anlamındaki (لَا ضَيْرَ) cümlesi kullanılırken, aynı diyaloğun yer aldığı el-Aʿrāf 7/125. âyette hazfedilmiştir. Aynı şekilde Hz. Mūsā'nın toplumuna yaptığı hitabı konu edinen el-Māʾide 5/20. âyette "ey kavmim" anlamındaki (يَا قَوْمِ) nidâ cümlesi yer alırken, bunun müteşâbihi olan Ibrāhīm 14/6. âyette bu ifade hazfedilmiştir. Keza el-Kehf 18/110. âyette zikredilen (اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ) ziyadesi, el-Enbiyāʾ

21/108. âyette zikredilmemiştir. Bunun gibi Luḳmān 31/7. âyette geçen (كَاَنَّ فِيْٓ اُذُنَيْهِ وَقْرًا) cümlesi, el-Cāşiye 45/8. âyette hazfedilmiştir.

Benzeşen âyetlerdeki isim cümlesinin zikir-hazfını, el-Baḳara 2/173, el-Enʿām 6/145 ve en-Naḥl 16/115. âyetleri örneğinde ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (el-Baḳara 2/173)

قُلْ لَا اَجِدُ فِي مَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ اِلَّا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَمًا مَسْفُوحًا اَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (el-Enʿām 6/145)

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ(en-Naḥl 16/115)

Farklılık			Benzerlik		
el-Baḳara 2/173	el-Enʿām 6/145	en-Naḥl 16/115	el-Baḳara 2/173	el-Enʿām 6/145	en-Naḥl 16/115
فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ	-	-	فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ	فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ	فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ
اِنَّ اللّٰهَ	فَاِنَّ رَبَّكَ	فَاِنَّ اللّٰهَ	غَفُورٌ رَحِيمٌ	غَفُورٌ رَحِيمٌ	غَفُورٌ رَحِيمٌ

Âyetler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Dört haramın -kesilmeden ölmüş hayvanın, kanın, domuz etinin ve Allah'tan başkasının adı anılarak kesilmiş olan hayvanların- haram kılındığı bildirilen âyetlerde, el-Baḳara 2/173. âyette (فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ) isim cümlesi yer alırken, aynı âyetin müteşâbihi olan el-Enʿām 6/145 ile en-Naḥl 16/115. âyette söz konusu isim cümlesi hazfedilmiştir. Aynı konudan bahseden bu âyetlerde takdim-tehir

ve ibdâla örneklik teşkil eden diğer bazı farklılıklar da vardır. Ancak biz burada söz konusu cümlenin zikir ve hazfedilmesinin nedenini ele almak istiyoruz.

Ḫaṭîb el-Iskāfî ile Kirmānî, anlam bakımından ilgili âyetler arasında şöyle bir farkın olduğunu beyan etmişlerdir: el-Enʿām 6/145 (فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) ile en-Naḥl 16/115. âyette (فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) geçen ifadeler, dolaylı olarak kişinin mecbur kalması halinde yukarıda ifade edilen dört haramdan yiyebileceğini göstermektedir. el-Baḳara 2/173. âyette geçen şu ifade ise (فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ) böyle bir durumda herhangi bir günahın taalluk etmediğini açıkça bildirmektedir. Daha sonra bunun Allah'ın çokça bağışlayan ve ikramı bol olmasından dolayı olduğu ifade edildi.[186]

Görüldüğü üzere bu açıklama, (فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ) cümlesinin diğer iki âyetin aksine el-Baḳara 2/173. âyette zikredilmesinin nedenini belirtmemektedir. Bu nedenle Ibnu'z-Zubeyr ile Zekerīyyā el-Enṣārī, farklı kullanımların sebebini özetle şöyle açıklamışlardır: el-Baḳara sûresinde *ıṭnāb* üslubu hâkim olduğu için ilgili âyette (فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ) cümlesi zikredilmiştir. Zikredilmesini gerektirecek bir neden olmadığından aynı konudan bahseden diğer iki âyette hazfedilmiştir.[187]

2.15. Takdim ve Tehir Olması Bakımından Farklılık

Benzeşen âyetlerdeki bu türden farklılıkları ele almadan önce takdim ve tehir konusu hakkında kısaca bilgi vermenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Arapçada gerek fiil gerekse isim cümlesindeki her bir lafzın kendine has bir yeri vardır. Mesela fiil cümlelerinde normal şartlarda sıralama şöyle olur: Fiil+fâil+mefʿūl+zarf+car-mecûr+hal vb. İsim cümlelerinde ise mübtedâ, daha sonra haber gelir. Normal şartlarda cümlenin söz-

[186] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzīl*, 1/320-321; Kirmānî, *el-Burhān*, 37.
[187] Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 58; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 50.

diziminde bu sıralamaya riayet etmek gerekir. Ancak bazı durumlarda cümle öğelerinden bir kısmının ileriye-geriye alınabilir veya alınması gerekebilir.[188] Örneğin, önemine binaen sonda gelmesi gereken mefʿūl, fiile bitişik gelmesi gereken fâile takdim edildiği gibi[189] fiile de takdim edilebilmektedir.[190] Arap dili ve belagatinde önemli bir konuma sahip olan bu duruma takdim-tehir denilmektedir. Belagî bir amaca matuf olarak yapılan takdim-tehir, kelama güzellik kattığı gibi dinleyiciler ve okuyucular üzerinde derin bir etki bıraktığı ifade edilmektedir.[191] Birtakım esas ve usullere binaen yapılan takdim ve tehir, Belagatteki meʿānī ilminin en önemli konularından biridir. Bu konu ʿAbdulḳāhir el-Curcānī tarafından geniş bir şekilde ele alınıp açıklanmıştır.[192] Daha sonraki belagat âlimleri de söz konusu esas ve usulleri inceleme konusu yaparak bunu, müsned veya müsnedun ileyhinin takdim ve tehiri ile fiile bağlı öğelerin takdimi başlıkları altında ele almışlardır.[193]

Benzeşen âyetlerdeki takdim ve tehir farklı şekillerde olabilmektedir. Sözgelimi Fātiḥa 2, el-Enʿām 6/1, el-Kehf 18/1, Sebeʾ 34/1 ve el-Fāṭir 35/1. âyetlerinde (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) terkibinin sözdizimi genel dil kurallarına göre başta mübtedâ sonra da haber şeklinde gelirken, el-Cāṣiye 45/36. âyette (فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ) haber, mübtedâya takdim edilmiştir. Konusu ve muhatapları aynı olmasına rağmen el-Baḳara 2/48. âyette (شَفَاعَةٌ) lafzı, (عَدْلٌ) lafzından önce gelirken, aynı sûrenin 123. âyetinde tehir edilmiştir. Aynı şekilde el-Baḳara 2/58. âyette (وَقُولُوا حِطَّةٌ) cümlesi (وَادْخُلُوا الْبَابَ) cümlesinden sonra gelirken, bunun müteşâbihi olan el-Aʿrāf 7/161. âyette tersi söz konusu ol-

---

188 bk. Zerkeşî, *el-Burhān*, 3/233-287; Ayrıca bk. *Mehmet Altın, Dil ve Bağlam Açısından Kur'ân'da Esmâ-i Hüsnâ* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021), 256-259.

189 Sîbeveyhi, *el-Kitāb*, 1/34, 2/127.

190 Ebu'l-Feṯḥ ʿUṯmān Ibn Cinnī, *el-Muḥteseb*, thk. ʿAlī en-Necdī Nāsif vd. (Ḳāhire: Dāru Sezgīn, 1415/1994), 2/65.

191 bk. Zerkeşī, *el-Burhān*, 3/233; Lāşīn, *Min esrāri't-teʿbīr fi'l-Ḳur'ān*, 194.

192 bk. Curcānī, *Delāʾilu'l-iʿcāz*, 106-145.

193 Ebū Yaʿḳūb Yūsuf b. Ebū Bekr Muḥammed b. ʿAlī es-Sekkākī, *Miftāḥul'l-ʿulūm*, thk. Naʿīm Zerzūr (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1407/1987), 194-204.

muştur. Bunun gibi el-Baḳara 2/62. âyette (الصَّابِئِينَ) lafzına takdim edilen (النَّصَارٰى) lafzı, el-Māʾide 5/69 ile el-Ḥacc 22/17. âyette tehir edilmiştir.

el-Baḳara 2/129. âyette Hz. Ibrāhīm'in duası bağlamında (وَيُزَكِّيهِمْ) cümlesi, onlara kitabı ve hikmeti öğretir cümlesinden sonra gelirken, bu duanın gerçekleştiğini bildiren Āl-i ʿImrān 3/164 ile el-Cumuʿa 62/2. âyette (وَيُزَكِّيهِمْ) cümlesi önce gelmiştir. Aynı şekilde el-Baḳara 2/264. âyette (مِمَّا كَسَبُوا) ifadesinden önce yer alan (عَلٰى شَيْءٍ) terkibi, Ibrāhīm 14/18. âyette sonra gelmiştir. Bunun gibi el-Baḳara 2/284. âyette kişinin açığa çıkardığı (اِنْ تُبْدُوا) ifadesi, gizlediği şeylerden (اَوْ تُخْفُوهُ) önce yer alırken, Āl-i ʿImrān 3/29. âyette tam tersi söz konusu olmuştur. Müminlerin Bedir Gazvesi'nde meleklerle desteklendiği bildirilen Āl-i ʿImrān 3/126. âyette car ve mecrûrdan oluşan (بِهٖ) terkibi, fâil olan (قُلُوبُكُمْ) ifadesinden sonra zikredilirken, el-Enfāl 8/10. âyette genel kurala aykırı olarak takdim edilmiştir. en-Nisāʾ 4/41. âyette ism-i işaret ile câr harfinden oluşan (عَلٰى هٰؤُلَاءِ) terkibi, (شَهِيدًا) lafzından önce gelirken, en-Naḥl 16/89. âyette tehir edilmiştir. Bunun gibi en-Nisāʾ 4/135. âyette (قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ) terkibi, "Allah için şahitlik yapın" ifadesinden önce zikredilirken, el-Māʾide 5/8. âyette aksi söz konusu olmuştur. Keza el-Baḳara 2/284, Āl-i ʿImrān 3/129, el-Māʾide 5/18 ve Feṭḥ 14. âyette başta zikredilen (يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ) cümlesi, el-Māʾide 5/40. âyette (يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ) cümlesinden sonra zikredilmiştir. Dinlerini oyun ve eğlence haline getirenlerin yeridiği el-Enʿām 6/70. âyette (لَعِبًا) lafzı önce zikredilirken, aynı konunun anlatıldığı el-Aʿrāf 7/51. âyette (لَهْوًا) lafzı önce zikredilmiştir. Aynı durum dünya hayatının bir oyun ve oyalanmadan ibaret olduğuna vurgu yapan el-Enʿām 6/32 ile Muḥammed 47/36 ve el-Ḥadīd 57/20. âyetlerde de söz konusu olmuştur.

el-Aʿrāf 188. âyette (ضَرًّا) lafzından önce zikredilen (نَفْعًا) lafzı, Yūnus 10/49. âyette tehir edilmiştir. Benzer bir kullanım Yūnus 10/18 ile el-Furḳān 25/55. âyet için de söz konusudur. el-Enʿām

6/102. âyette (خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) ifadesinden önce zikredilen (لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ) cümlesi, el-Muʾmin 40/62. âyette sonradan zikredilmiştir. Bunun gibi el-Enfāl 8/72. âyette "mallarıyla ve canlarıyla mücadele eden" ifadelerinden sonra zikredilen (فِي سَبِيلِ اللهِ) terkibi, et-Tevbe 9/20. âyette takdim edilmiştir.

Dört yiyeceğin haram kılındığı bildirilen el-Baḳara 2/173. âyetin (وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِاللهِ) kısmında câr ve mecrûrdan oluşan (بِهِ) terkibi, (لِغَيْرِاللهِ) ifadesinden önce gelirken; bunun müteşâbihi olan el-Māʾide 5/3, el-Enʿām 6/145 ve en-Naḥl 16/115. âyette tersi söz konusudur. Hz. Nūḥ kıssası bağlamında Hūd 11/28. âyette (رَحْمَةً) lafzından sonra Allah katından anlamında (مِنْ عِنْدِهِ) terkibi kullanılmıştır. Buna karşın benzer ifadeler aynı sûrenin 63. âyetinde Hz. Ṣāliḥ kıssasında ikinci mefʿūl konumundaki (رَحْمَةً) lafzı, (مِنْهُ) terkibinden sonra zikredilmiştir. Gemilerin denizi yara yara gittiğini bildiren en-Naḥl 16/14. âyette câr ve mecrûrdan oluşan (فِيهِ) lafzından önce ikinci mefʿūl olan (مَوَاخِرَ) lafzı zikredilirken, el-Fāṭir 35/12. âyette yaygın kullanıma aykırı şekilde (فِيهِ) lafzından sonra gelmiştir. el-Isrāʾ 17/89. âyette (فِي هَذَا الْقُرْآنِ) terkibinden önce gelen (لِلنَّاسِ) ifadesi, el-Kehf 18/54. âyette tehir edilmiştir. Hz. Nūḥ kıssasında "kafirlik edenler" anlamındaki (الَّذِينَ كَفَرُوا) terkibi, (مِنْ قَوْمِهِ) ifadesinden önce yer alırken, Hz. Hūd kıssasında aksi şekilde yer almıştır. el-Muʾminūn 23/83 ile en-Neml 27/68. âyette olduğu gibi lafzî müteşâbih âyetlerdeki takdim ve tehir ism-i işaret de olabilmektedir. Zira birinci âyetin aksine ikinci âyette (هٰذَا) lafzı, (نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا) terkibinden önce zikredilmiştir. Yūnus 10/61, Āl-i ʿImrān 3/5, Ibrāhīm 14/38, el-ʿAnkebūt 29/22 ve Ṭāhā 20/4. âyette göklerden önce zikredilen (اَلْاَرْضِ) lafzı, Sebeʾ 34/3 ile 22. âyet örneklerinde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim'deki yaygın anlatıma uygun olarak hep tehir edilmiştir. Farklı konulardan bahsetmelerine rağmen lafzen birbirine benzeşen el-Ḳaṣaṣ 28/20 ile Yāsīn 36/20. âyette de takdim ve tehir söz konusudur. Şöyle ki; Hz. Mūsā kıssasının konu edildiği el-Ḳaṣaṣ 28/20. âyette

genel kurallara uygun olarak fâil konumundaki (رَجُلٌ) lafzı, fiilden sonra yer alırken, Yāsīn 36/20. âyette fiil ile fâil arasına câr ve mecrûrdan oluşan (مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ) fâsılası gelmiştir. Dolayısıyla birinci âyetin aksine ikinci âyette (رَجُلٌ) lafzı, tehir edilmiştir. el-Baḳara 2/120. âyette (الْهُدٰى) lafzından önce gelen (هُدَى اللهِ) terkibi, Āl-i ʿImrān 3/73. âyette tehir edilmiştir.

Benzeşen âyetlerdeki takdim-tehiri, el-Enʿām 6/151 ile el-Isrāʾ 17/31. âyetleri bağlamında ele almak istiyoruz. Âyetlerin ilgili bölümleri şöyledir:

...وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ ... (el-Enʿām 6/151)

وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْاً كَبِيرًا (el-Isrāʾ 17/31)

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
el-Enʿām 6/151	el-Isrāʾ 17/31	el-Enʿām 6/151	el-Isrāʾ 17/31
مِنْ اِمْلَاقٍ	خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ	وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ	وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ
نَرْزُقُكُمْ	نَرْزُقُهُمْ	نَحْنُ	نَحْنُ
وَاِيَّاهُمْ	وَاِيَّاكُمْ	-	-
-	اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْاً كَبِيرًا	-	-

Dikkat edilirse yoksulluk nedeniyle çocukların öldürülmemesi gerektiğini bildiren el-Enʿām 6/151. âyette sizi anlamındaki (كُمْ) muttasıl zamiri, çocukları gösteren (اِيَّاهُمْ) munfasıl zamirinden önce gelirken, yoksulluk korkusu nedeniyle çocukların öldürülmemesi gerektiğini bildiren el-Isrāʾ 17/31. âyette çocukları gösteren muttasıl (هُمْ) zamiri takdim edilmiş, birinci

âyetteki (كُمْ) zamirine tekabül eden munfasıl (اِيَّاكُمْ) zamiri ise tehir edilmiştir.

Normalde birden fazla mefʿūl alan fiillerde, iki mefʿūl da zamir olması halinde muhatap zamiri gaipten önce zikredilir. Buna göre el-Isrāʾ 17/31. âyette evla olanın aksine bir durum söz konusudur. Çünkü ilgili âyette muttasıl gaip zamiri, muhatap zamirden önce gelmiştir. Ḫaṭîb el-Iskāfî bu hususta şu izahta bulunmuştur: Sözü edilen kural, iki zamirin de muttasıl olması halindedir. Ancak ilgili âyetlerde zamirlerden biri muttasıl, diğeri ise munfasıldır. Böyle durumlarda, zamirler arasında takdim-tehirin yapılması, genel kurallarla uyumluluk arz etmektedir.[194]

Diğer yandan âyette zikredilen (اِمْلَاقٍ) lafzının fakirlik anlamında olduğunu ifade eden Zeccāc ile Rāzī'ye göre el-Enʿām 6/151. âyette geçen (مِنْ اِمْلَاقٍ) terkibi, fakirlik korkusu (مِنْ خَوْفِ فَقْرٍ) anlamındadır. Buna göre bu âyet ile el-Isrāʾ 17/31. âyet aynı anlamdadır.[195] Buna mukabil iki âyetin farklı anlamlara delâlet ettiğini ifade eden birçok tefsir âlimi, âyetlerdeki farklı kullanımın nedenini değişik şekillerde açıklamışlardır.

Sözgelimi Ḫaṭîb el-Iskāfî'ye göre el-Enʿām 6/151. âyette zikredilen (مِنْ اِمْلَاقٍ) ifadesi, fakirlik sebebiyle anlamındadır. Dolayısıyla âyette çocuklarını da geçindirmek zorunda olanlara, mevcut fakirlikten çocuklarını öldürmemeleri gerektiği bildirilmektedir. Bu nedenle muttasıl (كُمْ) zamiri, (اِيَّاهُمْ) munfasıl zamirinden önce zikredilmiştir. İkinci âyette ise fakirlikten değil, çocukların fakir olması endişesinden dolayı (خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ) çocukların öldürülmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu nedenle çocukları gösteren muttasıl (هُمْ) zamiri, munfasıl (اِيَّاكُمْ) zamirinden önce zikredilmiştir. Sonuç olarak âyetlerin iç bağlamları söz konusu takdim ve tehiri gerek-

[194] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 2/561-562.
[195] bk. Zeccāc, *Maʿāni'l-Ḳur'ān*, 2/304, 3/236; Faḫruddîn er-Rāzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 13/245.

li kılmaktadır.[196] İlgili âyetlerdeki takdim-tehirin sebebi, Kirmânî tarafından da bu çerçevede izah edilmiştir.[197]

el-Isrāʾ 17/31. âyetin kafir Araplar hakkında olduğunu belirten Ibnu'z-Zubeyr'e göre bu tür insanlar fakirlik korkusu ve çocuklarını geçindirme endişesini taşıdıkları için kız çocuklarını diri olarak gömüyorlardı. Diğer bir ifadeyle fakirlik korkusu, onları, çocuklarını öldürmeye sevk ediyordu. Bu nedenle, cümlede önemli olan öğe takdim edilir, kaidesi gereğince önce çocuklara, daha sonra babalara işaret eden zamir zikredilmiştir.[198]

el-Enʿām 6/151. âyetin fakirlik içinde olanlara yönelik olduğunu ifade eden Ibn Ebu'l-Işbaʿa (öl. 654/1256) göre zenginlere yönelik olan el-Isrāʾ 17/31. âyet, çocuklarınızdan dolayı karşılaşabileceğiniz fakirlik anlamındadır. Bu anlam farkı nedeniyle birinci âyetin aksine ikinci âyette (هُمْ) zamiri takdim edilmiştir.[199] Söz konusu âyetlerdeki takdim-tehir Ebū Ḥayyān, Zerkeşī, Ibn Cemāʿa, Zekerīyyā el-Enṣārī, Ālūsī ve Ibn ʿĀşūr gibi âlimler tarafından da bu çerçevede açıklanmıştır.[200]

Zeccāc ile Rāzī gibi müfessirlerin el-Enʿām 6/151 ile el-Isrāʾ 17/31. âyetlerin aynı anlamda olduğu yönündeki açıklamalarını değil, âyetlerin iç bağlamlarından hareketle benzeşen âyetlerdeki takdim-tehiri izah eden yaklaşımları isabetli bulduğumuzu ifade etmek isteriz. Bununla birlikte âyetlerde geçen (أَوْلَادَكُمْ) lafzını sadece kız çocuklar ile sınırlandırmanın

---

196 Ḫaṭīb el-Iskāfī, *Durretu't-tenzīl*, 2/562-563.

197 Kirmānī, *el-Burhān*, 69.

198 Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 172-173.

199 Ebū Muḥammed Zekīyyuddīn ʿAbdulʿazīm Ibn Ebu'l-Işbaʿa, *Taḥrīru't-taḥbīr*, thk. Ḥafnī Muḥammed Şeref (Mışır: el-Cumhūriyetu'l-ʿArabīyyeti'l-Muttahide el-Meclisu'l-Aʿlā li'ş-Şuʾūni'l-Islāmīyye Lecnetu Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-Islāmī, 1936), 561; Ebū Muḥammed Zekīyyuddīn ʿAbdulʿazīm Ibn Ebu'l-Işbaʿa, *Bedīʿu'l-Ḳur'ān*, thk. Ḥafnī Muḥammed Şeref (Mışır: Nahḍatu Mışır li't-Ṭabaʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzīʿ, 1957), 106.

200 bk. Ebū Ḥayyān, *el-Baḥru'l-muḥīṭ*, 4/251-252; Zerkeşī, *el-Burhān*, 3/285; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 169; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 180-181; Ālūsī, *Rūḥu'l-meʿānī*, 8/54; Ibn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-tenvīr*, 8/158-159.

isabetli olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü bu lafzın tekili olan (وَلَد) hem kız hem de erkek çocuk anlamındadır.[201] Diğer yandan küçük yaşta olanlara merhamet ve şefkatli davranmanın nedeni çocuk olmalarıdır. Bu, hem kız hem de erkek çocuk için söz konusu olmaktadır. Kız çocuklar ile ilgili sözü edilen fakirlik korkusu ise erkek çocuklar için de mevzubahistir.[202] Ayrıca kaynaklarda ifade edildiği üzere kız çocuklarını diri olarak gömenler, fayda sağlamayacağını düşündükleri erkek çocuklarının yanı sıra yaşlanmış olan anne ve babalarını da bu şekilde öldürüyorlardı.[203]

2.16. Fasl ve Vasl Olması Bakımından Farklılık

Lafzî müteşābih âyetler arasında görülen farklılıklardan biri de cümlede fasl ve vaslın olmasıdır. Benzeşen âyetlerde bu türden farklı kullanımları ele almadan önce fasl ve vasl hakkında bilgi vermenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Belagat konuları arasında *fasl* ve *vasl*ın çok ince ve bir o kadar da zor olduğu ifade edilmiştir. [204] Dil ve edebiyat âlimlerinden Cāhız (öl. 255/869) ile Ebū Hilāl el-ʿAskerī (öl. 400/1009'dan sonra) eserlerinde bu konunun önemine değinmişlerdir. Hatta bazıları belagati şöyle tanımlamışlardır: "Fasl ve vasl yapılacak yerleri bilmektir."[205]

Bu konunun gizliliklerini ortaya çıkarıp tasnife tabi tutan ilk

---

[201] Rāġib el-Işfahānī, *Mufredāt*, 883.

[202] Faḫruddīn er-Rāzī, *Tefsīru'l-kebīr*, 20/198.

[203] Ḥākim el-Cuşemī, *et-Tehẕīb fi't-tefsīr*, 6/4200.

[204] Curcānī, *Delāʾilu'l-iʿcāz*, 231.

[205] Ebū ʿUsmān ʿAmr b. Baḥr el-Cāḥiz, *el-Beyān ve't-tebyīn*, thk. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn (Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 1998), 1/88; Ebū ʿAbdullāh Ḥuseyn b. Aḥmed Ibn Reşīḳ el-Ḳayravānī, *el-ʿUmde fi meḥāsini'ş-şiʿri ve adābihi ve naḳdih*, thk. ʿAbdurraḥmān b. Suleymān el-ʿUşeymīn (Dimaşḳ: Dāru'l-Cīl, 1401/1981), 1/244; Ḥasan b. ʿAbdullāh b. Sehl Ebū Hilāl el-ʿAskerī, *Kitābu'ṣ-ṣināʿateyn el-kitābe ve'ş-şiʿr*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl Ibrāhīm - ʿAlī b. Muḥammed el-Becāvī (Dāru'l-Fikri'l-ʿArabī, ts.), 458; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MÜİFV. Yay., 2015), 85.

âlim ise ʿAbdulḳāhir el-Curcānī'dir. Nitekim o, cümleleri *vasl* ve *fasl* noktasında üç kısma ayırmıştır:

1. Bir önceki cümlenin sıfatı veya pekiştiricisi konumundaki cümleler. Bu tür yerlerde atıf yapılmaz.

2. İʿrāb bakımından bir öncekinin hükmüne tabi olmadığı halde mana yönünden birbiriyle bağlantılı olan cümleler. Bu tür yerlerde atıf yapılır.

3. Bir ve ikinci durumların dışında kalan cümleler. Bir önceki cümleden bağımsız olan bu tür yerlerde de atıf yapılmaz. [206]

ʿAbdulḳāhir el-Curcānī'nin bu tasnifi, Sekkākī (öl. 626/1229) ile Ḫaṭīb el-Ḳazvīnī (öl. 739/1338) tarafından da benimsenmiştir.[207]

Cümlelerin birbirine atfedilmesi için birleştirmek anlamındaki *vasl*; atfedilmemesine ise ayırmak anlamındaki *fasl* tabiri kullanılmaktadır.[208] Dolayısıyla son derece birbiriyle bağlantılı olan veya her açıdan bağımsız olan cümlelerde *fasl*; bu iki durumun dışındaki hallerde ise *vasl* yapılması gerekir.[209] Buna göre kemâl-i ittisâl olan tekit, bedel ve atf-ı beyân; şibh-i kemâl-i ittisâl; kemâl-i inkitâʿ; şibh-i kemâl-i inkitâʿ ve vasıl anlamı bozduğu durumlarda peş peşe gelen cümleleri birbirine atfetmemek gerekir.[210]

Benzeşen âyetlerde *fasl* ve *vasl* noktasındaki farklılık birçok âyette mevcuttur. Örneğin el-Baḳara 2/58. âyetin son bölümünü atıf harflerinden *vâv* ile *vasl* (وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ) yapılırken, bunun müteşâbihi olan el-Aʿrāf 7/161. âyette (سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ) *fasl* yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle sözü edilen ifade birinci âyette (وَإِذْ قُلْنَا) cümlesine atfedilirken, ikinci âyette yeni bir cümle şeklinde kul-

---

[206] Curcānī, *Delāʾilu'l-iʿcāz*, 243.

[207] bk. Sekkākī, *Miftāḥul'l-ʿulūm*, 249-253; Muḥammed b. ʿAbdurraḥmān Ḫaṭīb el-Ḳazvīnī, *el-Īḍāḥ fī ʿulūmi'l-belāġati el-maʿānī ve'l-beyān ve'l-bedīʿ*, thk. İbrāhim Şemsuddīn (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1424/2002), 118-138.

[208] Ḫaṭīb el-Ḳazvīnī, *el-Īḍāḥ*, 118.

[209] Curcānī, *Delāʾilu'l-iʿcāz*, 243.

[210] Örnekler için bk. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 85-92.

lanılmıştır. Atıf harflerinden *vâv* ile *vasl* yapılan Meryem 19/36. âyetin müteşâbihi olan Āl-i ʿImrān 3/51. âyeti *fasl* halinde kullanılmıştır. Āl-i ʿImrān 3/136. âyetin son bölümü (وَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ) *vasl* ile kullanılırken, bunun benzeri olan el-ʿAnkebūt 29/58. âyeti (نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ) *fasl* şeklinde son bulmaktadır. Benzer bir kullanımı, en-Nisāʾ 4/13. (وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ) ile et-Tevbe 9/89. âyette (ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ) de görmek mümkündür. Bunun gibi Hz. Nūḥ kıssası bağlamında Hūd 11/25 ile el-Muʾminūn 23/23. âyette *vasl* halinde gelen (وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا) âyetin baş tarafı, aynı kıssanın anlatıldığı el-Aʿrāf 7/59. âyette yeni bir cümle olarak gelmiştir. Lafzî müteşâbih âyetlerdeki *vasl* ve *fasl* şeklindeki farklı kullanımlar el-Baḳara 2/6 ile Yāsīn 36/10; Yūnus 10/33 ile el-Muʾmin 40/6; en-Naḥl 16/14 ile el-Fāṭir 35/12; el-Muʾminūn 23/19 ile ez-Zuḫruf 43/73; eş-Şuʿarāʾ 26/154 ile aynı sûrenin 186; Ḳāf 50/23 ile 27. âyette de görülmektedir.

Gerek tefsir eserleri gerekse lafzî mütaşâbih âyetlerin tefsirine dair yazılan eserlerde *vasl* ve *fasl*ın olduğu âyetler, belagat incelikleri açısından ele alınmış ve benzeşen âyetlerdeki nüanslar beyan edilmiştir. Benzeşen âyetlerdeki *vasl* ve *fasl*ı, el-Baḳara 2/49, el-Aʿrāf 7/141 ve Ibrāhīm 14/6. âyetleri bağlamında ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (el-Baḳara 2/49)

وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (el-Aʿrāf 7/141)

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (Ibrāhīm 14/6)

İlgili âyetler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık			Benzerlik		
el-Baḳara 2/49	el-Aʿrāf 7/141	Ibrāhīm 14/6	el-Baḳara 2/49	el-Aʿrāf 7/141	Ibrāhīm 14/6
وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ	وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ	وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ	مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ	مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ	مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ
يُذَبِّحُونَ	يُقَتِّلُونَ	وَيُذَبِّحُونَ	يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ	يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ	يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ
–	–	–	أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ	أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ	أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

Aynı konudan söz eden bu âyetlerde birçok benzerliğin yanında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Şöyle ki (يُذَبِّحُونَ) fiili, el-Baḳara 2/49. âyette atıf harfi olmaksızın kullanılırken; ilgili fiil, Ibrāhīm 14/6. âyette (و) *vâv* ile kullanılmıştır. Buna mukabil el-Aʿrāf 7/141. âyette bu fiilin yerine (يُقَتِّلُونَ) fiili zikredilmiştir.

Benzer âyetler arasında görülen bu farklılıklar, âyetlerin siyak ve sibaklarından hareketle şöyle açıklanmıştır: el-Baḳara ile el-Aʿrāf sûresi âyetlerindeki hitap Allah'a aittir. Bu nedenle İsrailoğullarının başlarına gelen bütün sıkıntılar zikredilmemiştir. Ibrāhīm sûresinde anlatılanlar ise Hz. Mūsā tarafından halkına hatırlatılması emredildiği için *vâv* harfi kullanılmıştır.[211] Diğer bir ifadeyle el-Baḳara 2/49. âyette zikredilen (يَسْتَحْيُونَ) fiili, (يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ) ibaresinden bedeldir. Buna karşın Ibrāhīm sûresinde âyetin bağlamı, yani aynı sûrenin 5. âyetinde Hz. Mūsā'nın halkına yaptığı uyarı

[211] Kirmānī, *el-Burhān*, 28; Zekerīyyā el-Enṣārī, *Fetḥur-Raḥmān*, 25; Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānī*, 96; Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/116.

ile 6. âyetin baş tarafında geçen Allah'ın nimetini unutmamaları şeklindeki hatırlatması, (يَسْتَحْيُونَ) fiilinde atıf harfinin kullanılmasını gerekli kılmıştır.[212] Bu durumda âyetin (يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ) bölümü, erkek çocukların öldürülmesi dışında başka bir sıkıntıyı ifade etmektedir.[213] el-Aʿrāf sûresinde (يُقَتِّلُونَ) fiilinin zikredilmiş olması ise tefennün türünden olduğu belirtilmektedir.[214] Diğer bir ifadeyle aynı sûrede Firavun'un şu sözünden bahsedilmektedir: "*(Firavun) Dedi ki: "Oğullarını öldürecek, kızlarını yaşatacağız."*[215] (قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِ نِسَاءَهُمْ). Dolayısıyla âyette ifadesini bulan Firavun'un bu sözünden dolayı, el-Aʿrāf 7/141. âyette (يُقَتِّلُونَ) fiili tercih edilmiştir.

2.17. Âyet Sonlarında Farklı Cümlelerin Kullanılması Bakımından Farklılık

Kur'ân-ı Kerim'deki âyetlerin son kelimesi anlamındaki fâsılalar, iki şekilde gelmektedir. Birincisi, mütemâsil/aynı harflerle biten fâsılalardır. İkincisi, *mîm* ile *nûn* ve *dâl* ile *bâ* gibi mütekârib/yakın harflerle biten fâsılalardır.[216]

Fâsılalarda, şekilsel benzerliğin yanı sıra anlam bakımından âyetlerin başlarıyla olan uygunluğu da dikkate alınmıştır.[217] Bu nedenle önceki ve sonraki âyetlerin fâsılaları arasındaki uyumun sağlanması için Ṭāhā 20/70. âyette (مُوسٰى) lafzı; eş-Şuʿarāʾ 26/48. âyette ise fâsıla olarak (هٰرُونَ) lafzı gelmiştir.[218] Ayrıca eş-Şuʿarāʾ 26/73. âyette olduğu gibi fâsılaları arasındaki uyumun sağlanması için kelimenin bir öğesinin hazfedildiği veya Aḥzāb 67. âyette (السَّبِيلَا) olduğu gibi bir harfin eklenmesi de söz konusu olabilmek-

---

[212] Ḫaṭîb el-Iskāfî, *Durretu't-tenzîl*, 1/230-232.

[213] Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānî*, 95-96.

[214] Ibn Cemāʿa, *Keşfu'l-maʿānî*, 96; Suyūṭî, *el-Itḳān*, 3/287.

[215] el-Aʿrāf 7/127.

[216] Ebū Ḥasan ʿAlī b. ʿĪsā er-Rummānî, *en-Nuket fî iʿcāzi'l-Ḳur'ān*, thk. Muḥammed Ḫalefullāh Aḥmed - Muḥammed Zaġlūl Selām (Mısır: Dāru'l-Maʿārif, 1976), 98; Ebū Muḥammed ʿAbdullāh b. Muḥammed Ibn Sinān el-Ḫafācî, *Sirru'l-feṣaḥa* (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmîyye, 1402/1982), 172-173; Zerkeşî, *el-Burhān*, 1/72-75.

[217] Rummānî, *en-Nuket fî iʿcāzi'l-Ḳur'ān*, 97.

[218] Zerkeşî, *el-Burhān*, 1/55.

tedir. Söz konusu bu uyum hem metni daha dinlenir kılmakta hem de dinleyiciler üzerinde derin etkiler bırakmaktadır.[219]

Benzeşen âyetler arasında görülen farklılıklardan biri de âyetlerin sonunda farklı cümlelerin kullanılmasıdır. Sözgelimi en-Nisāʾ 4/48. âyet (فَقَدِ افْتَرٰى اِثْمًا عَظِيمًا) şeklinde sonlanırken; bunun müteşâbihi olan aynı sûrenin 116. âyeti (فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا) şeklinde bitmektedir. Benzer bir durum "*İyi işler yapan kendi için yapar. Kötülük yapan da kendi aleyhine yapar*" meâlindeki âyetin sonunda gelen (وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ)[220] ile (ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ)[221] cümleleri için de söz konusudur. Yahudilerin konu edildiği el-Māʾide 5/44 (فَاُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ) ve 45. âyet (فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) ile Hristiyanların mevzubahis edildiği 47. âyet (فَاُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) de farklı cümlelerle son bulmaktadır.

Benzeşen âyetlerin farklı cümleler ile bitmesini Ibrāhīm 14/34 ile en-Naḥl 16/18. âyetleri örneğinde ele almak istiyoruz. İlgili âyetler şöyledir:

Ibrāhīm) وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (14/34

(en-Naḥl 16/18) وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

İki âyet arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tablo üzerinde şöyle gösterebiliriz:

Farklılık		Benzerlik	
Ibrāhīm 14/34	en-Naḥl 16/18	Ibrāhīm 14/34	en-Naḥl 16/18
وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ	-	وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا	وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا
اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ	اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ	-	-

[219] bk. Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/60-67; Sāmerrāʾī, *et-Taʿbīru'l-Ḳur'ānī*, 217.
[220] Fuṣṣilet 41/46.
[221] el-Cāṣiye 45/15.

Her iki âyette muhatap insan olmasına rağmen Ibrāhīm 14/34. âyeti (اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ) cümlesi ile biterken, bunun müteşâbihi olan en-Naḥl 16/18. âyeti (اِنَّ اللهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) cümlesi ile bitmektedir. Söz konusu bu farklılık değişik şekillerde açıklanmıştır. Sözgelimi Zerkeşī; Malikî fakihi, edip ve müfessir Nāṣıruddīn b. el-Muneyyir'in (öl. 683/1284) bu hususu şu şekilde izah ettiğini nakletmiştir: Âyette sanki şöyle bir anlatım mevcuttur: Büyük nimetler hasıl olduğunda alan sen, veren Allah'tır. İnsanoğlu bu nimetleri aldığında (ظَلُوم) ve (كَفَّار) olmak üzere iki özelliği ortaya çıkmaktadır. Veren Allah ise (غَفُور) ve (رَحِيم) vasıflarına haizdir. Dolayısıyla Allah, kişinin zulmüne karşı mağfiret, nankörlüğüne karşı ise rahmetiyle muamelede bulunmaktadır.[222]

Ibnu'l-Muneyyir'in bu açıklaması, yerindedir. Ancak bu, birinci âyette kendisine nimet verilenin, buna karşın ikinci âyette nimette bulunanın özelliklerinin neden zikredildiğini izah etmemektedir.

Âyetlerin iç bağlamlarının bu kullanımları zorunlu kıldığını ifade eden Ibnu'z-Zubeyr, söz konusu farklı kullanımların nedenini şöyle beyan etmiştir: Ibrāhīm 14/28. âyette bazı insanların Allah'ın vermiş olduğu nimetleri kafirlikle değiştirdiklerinden ve toplumlarını mahvedici yurda sürükleyenlerden bahsedilmiştir. Aynı sûrenin 30. âyetinde, bunların Allah'ın yolundan saptırmak için Allah'a benzer nitelikler yakıştırdıkları varlıklara uydukları ifade edilmiştir. 32. âyette ise gökleri ve yeri yaratanın, gökten su indirip insanlara rızık olsun diye onunla yerden ürünler çıkaranın, koyduğu kuralla denizde yüzüp gitmesi için gemileri ve ırmakları hizmetlerine verenin Allah olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla söz konusu âyetlerde Allah'ın verdiği nimetlere karşılık insanın yanlış yollara başvurmasından ve nankörlük göstermesinden bahsedildiği için insan, çokça zulmeden ve nankörlükte aşırıya giden va-

[222] Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/86; Suyūṭī, *Muʿtereku'l-eḳrān*, 1/35.

sıflarla nitelenmiştir. Buna karşın en-Naḥl 16/4. âyetten itibaren birçok nimetten söz edildiği halde insanın bu tür nimetlere karşı olumsuz bir tavır sergilediğinden açıkça söz edilmemiştir. Bu nedenle en-Naḥl 16/18. âyet, Allah'ın çokça bağışlayan ve merhamet sahibi olduğu, ifadeleriyle sonlanmıştır.[223]

Zerkeşī ise âyetler arasında görülen farklılıkları şöyle açıklamıştır: Ibrāhīm sûresinde insanın nitelikleri ve huylarından bahsedildiği için insana dair sıfatlar yer almıştır. Buna mukabil Naḥl sûresinde Allah'ın sıfatlarından ve ilah oluşunun isbatından söz edildiği için âyet, Allah'ın (غَفُور) ve (رَحِيم) vasıfları ile bitmiştir.[224] Kısaca hem benzeşen âyetlerin yer aldıkları fâsılalarla uyumluluk arz etmesi hem de iç bağlam, ilgili âyetlerin söz konusu ifadelerle sonlanmasını zorunlu kılmaktadır.[225]

[223] Ibnu'z-Zubeyr, *Milāku't-teʾvīl*, 287-288; Ayrıca bk. Altın, *Dil ve Bağlam Açısından Kur'ân'da Esmâ-i Hüsnâ*, 194-195.

[224] Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/86; Suyūṭī, *el-Itḳān*, 3/259.

[225] Sāmerrāʾī, *et-Taʿbīru'l-Ḳur'ānī*, 220.

SONUÇ

İki şeyin nicelik ve nitelik bakımından birbirine benzemesi anlamında kullanılan "müteşâbih" sözcüğü; kavram olarak, "manevî müteşâbih" ile "lafzî müteşâbih" anlamlarında kullanılmaktadır. Bu kavramı muhkemin karşıtı "manevî müteşâbih" olarak yorumlayanlara göre âyetlerdeki "teşâbüh"; lafız yönünden, anlam yönünden hem lafız hem de anlam yönünden olabilmektedir. İlgili kavramı, şekilsel benzerliğe sahip âyetler anlamında "lafzî müteşâbih" olarak açıklayanlara göre ise sözdiziminde bazı farklılıkların olduğu âyetler birbirine müteşâbihtir. Erken dönem kaynaklarda az da olsa ifade edilen ikinci yaklaşım, daha sonraki dönemlerde bir tefsir biçimi olarak sistematize edildiği müşahede edilmektedir.

Mevcut bilgilere göre lafzî müteşâbih âyetler, benzeşen âyetlerin birbirine karıştırılmasının önüne geçmek ve hafızların hıfzını sağlamlaştırmak için ilk defa Ḥamza b. Ḥabīb, Nāfiʿ ve Kisāʾī gibi kırâat imamları tarafından derlenmiştir. Bu da lafzî müteşâbih alanındaki teliflerin hicrî ikinci asırdan itibaren yazılmaya başlandığını göstermektedir. Diğer yandan kaynaklarda belirtildiği üzere, İslam dinine saldırmak amacı güden bazı kimseler, benzeşen âyetlerde faydasız tekrarların bulunduğunu veya lafzî müteşâbih âyetlerin birbiriyle çeliştiğini iddia etmişlerdir. Lafzî

müteşâbih âyetlerle ilgili bu türden iddiaların gerçek dışı olduğunu göstermek ve Kur'ân-ı Kerim'in birçok açıdan insanları aciz bırakan bir üsluba sahip olduğunu ortaya koymak için müstakil birçok çalışma yapılmıştır. Hicrî beşinci yüzyılda vefat eden Ḫaṭîb el-Iskāfî'nin lafzî müteşâbih âyetlerin izahına dair eseri, bu alanda hazırlanan ilk müstakil eser olma özelliğine sahiptir. Az da olsa hiçbir farklılığın olmadığı ve tekrar üslubu kapsamında değerlendirilen âyetlerin yanı sıra benzer olmakla birlikte bazı farklılıkların olduğu âyetleri ele alan Ḫaṭîb el-Iskāfî, lafzen birbirine benzeşen bazı âyetlerdeki farklılıkların sebep ve hikmetlerini açıklamıştır. Ḫaṭîb el-Iskāfî'nin bu eseri; Kirmānî, Ibnu'z-Zubeyr, Ibn Cemāʿa ve Zekerīyyā el-Enṣārî'nin yanı sıra Zemaḫşerī, Faḫruddīn er-Rāzī, Ebū Ḥayyān, Ālūsī ve Ibn ʿĀşūr gibi tefsir âlimlerini etkilemiştir.

Lafzî müteşâbih âyetlerin yorumlanmasında genel olarak şu çerçeve dahilinde hareket edildiğini söylemek mümkündür: Dilsel açıklamaların ağırlıkta olduğu izahlar, anlam boyutunun ağırlıkta olduğu yorumlar, iç veya dış bağlamının ağırlıkta olduğu izahlar, lafzın kendisinden önceki kelimeye mutabakatını veya âyetler arası ses uyumunu veyahut lafız çeşitliliğini sağlamak, Mushaf tertibinden hareketle yapılan izahlar.

Zekeriyyā el-Enṣārî'den sonra yaklaşık 500 yıl kadar bu alanda müstakil eser şeklinde herhangi bir çalışmanın yapılmadığı gözlemlenmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in üstün belâgat özelliklerini ve anlam derinliğini ortaya koyması açısında büyük bir öneme sahip olan "lafzî müteşâbih" âyetler mevzusu, modern dönemde yapılan çalışmalara da konu olmuştur. Arap dünyasında gerek müstakil gerekse lisansüstü yapılan çalışmaların az bir kısmı tefsir alanında yapılmışken çalışmaların büyük bölümü Arap dili ve belâgatı alanında hazırlanmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmalardan bazılarında benzeşen âyetler, belli bir sûre özelinde veya Arap dili kaideleri başlıkları altında inceleme konusu yapılırken diğer bazı-

larında bu alanda eser veren âlimlerin takip ettikleri yöntemler, inceleme konusu yapılmıştır. Diğer bazı çalışmalarda ise bazı müelliflerin görüşleri karşılaştırılmış veya lafzî müteşâbih âyetlerin sadece bir yönü inceleme konusu yapılmıştır.

Lafzî müteşâbih âyetler gerek eski dönem âlimleri gerekse çağdaş araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Benzeşen âyetlerde müfred lafızlar düzeyindeki farklılıklar şu şekillerde olabilmektedir: İsim ve fiil bakımından farklı lafızların kullanılması, mâzi ve müzâri fiillerin kullanılması, marife ve nekre lafızların kullanılması, eril ve dişil lafızların kullanılması, tekil ve çoğul lafızların kullanılması, farklı çoğul formlarının kullanılması, yakın anlamlı fiil veya isimlerin kullanılması, aynı kökten türeyen farklı fiil veya isim formlarının kullanılması, farklı atıfcer harflerinin veya edatların kullanılması. Benzeşen âyetlerde cümle düzeyindeki farklılıklar ise şu şekillerde olabilmektedir: İzhâr ve idmârın olması, zikir ve hazfın olması, takdim ve tehirin olması, cümlede vasl ve fasl olması ve son olarak âyetlerin farklı fâsılalar ile bitmesi.

Kur'ân'da müterâdif lafızların var olup olmadığı, bir lafzın birden çok anlama delâlet etmesi şeklinde tanımlanan müşterek lafızların bütün anlamlarına hamledilip edilemeyeceği veya ezdâd türünden olup iki anlamı bir arada düşünülemeyen bir lafız olması halinde nasıl bir tercihte bulunması gerektiği, yakın anlamlı fiil; atıf, cer veya edatların birbirinin yerine kullanılıp kullanılamayacağı, ayrıca gerek âyet gerekse Mushaf'taki sûre tertibi ve benzeri meseleler hep tartışılagelmiştir. Benzeşen âyetler üzerine yapılan ve yapılacak çalışmalar bu ve buna benzer meselelerin vuzuha kavuşturulmasına yardımcı olacak niteliktedir.

Diğer yandan lafzî müteşâbih âyetlerdeki farklılıkların, insanların tarih boyunca bir benzerini getirmede aciz kaldıkları Kur'ân'ın iʿcâzı ile yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak farklı nedenlere mebni olarak üslup değişikliğine uğrayan âyetler,

ilk bakışta çelişki barındırdığı veya gereksiz uzatmalara yol açtığı izlenimi verebilmektedir. Fakat benzerlikten ziyade âyetlerdeki farklılıklar detaylı bir şekilde incelendiğinde, bunun, ilgili kıssanın veya konunun farklı yönlerine açıklık getirme amacına matuf olduğu görülecektir. Son olarak âyetlerdeki müfred lafızlar veya cümle düzeyindeki herhangi bir farklılık, anlamda da bir değişmeye yol açmaktadır. Bu nedenle yapılacak meâl ve tefsir çalışmalarında lafzî müteşâbih âyetlerin göz önünde bulundurulması ve çevirilere kısmî farklılıkların da yansıtılması son derece önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

ʿAbbās, Faḍl Ḥasan. *Iʿcāzu'l-Ḳur'ān*. ʿAmmān: Menşūrāt Cāmiʿatu'l-Ḳudus el-Meftūḥe, 2. Basım, 1997.

Aḥmed Muḫtār, ʿUmer. *ʿIlmu'd-delāle*. Ḳāhire: ʿĀlemu'l-Kutub, 5. Basım, 1998.

Akbaş, Yaşar Fatih. "Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi". Erzurum: AÜSBE, Doktora, 2020.

Akpınar, Cemil. "Bedrüddîn İbn Cemâa". *TDVİA*. 19/388-392. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. "Kisâî". *TDVİA*. 26/69-70. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

Altıkulaç, Tayyar. "Sehâvî". *TDVİA*. 36/311-313. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

Altın, Mehmet. *Dil ve Bağlam Açısından Kur'ân'da Esmâ-i Hüsnâ*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021.

Altın, Mehmet. "Kur'ân'da Te'kid Üslupları ve Çeşitleri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/18 (Aralık 2017), 167-186.

Ālūsī, Maḥmūd b. ʿAbdullāh. *Rūḥu'l-maʿānī fī tefsīri'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm ve's-Sebʿi'l-Meṣānī*. 30 Cilt. Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, ts.

Āmidī, ʿAlī b. Muḥammed. *el-Iḥkām fī uṣūli'l-aḥkām*. thk. ʿAbdurrezzāḳ ʿAfīfī. 4 Cilt. Riyāḍ: Dāru's-Ṣumayʿī, 1424/2003.

Aydın, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzî Müteşâbihler*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1998.

Baş, Erdoğan. *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*. İstanbul: Pınar Yay., 2003.

Bayındır, Abdulaziz. "Kur'an'da Ümmî Kavramı". *Kitap ve Hikmet Dergisi* 27 (2019), 4-13.

Bereke, Muḥammed b. Râşid. "el-Muteşâbihu'l-lafẓī fi'l-Kur'āni'l-Ḳerīm ve tevcīhuhu dirâse mevḍūʿiyye". Riyāḍ: Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmīyye, Yüksek Lisans, 2002.

Beyḍāvī, ʿAbdullāh b. ʿUmer. *Envāru't-tenzīl ve esrāru't-teʾvīl*. thk. Muḥammed ʿAbdurraḥmān el-Marʿeşli. 5 Cilt. Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī - Muʾessesetu't-Tārīḫ, ts.

Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MÜİFV. Yay., 2015.

Cāḥiz, Ebū ʿUsmān ʿAmr b. Baḥr. *el-Beyān ve't-tebyīn*. thk. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn. 4 Cilt. Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 7. Basım, 1998.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV. Yay., 20. Basım, 2011.

Cessās, Ebū Bekr Aḥmed b. ʿAlī. *Aḥkāmu'l-Ḳur'ān*. thk. Muḥammed eṣ-Ṣādıḳ Ḳamḥāvī. 5 Cilt. Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, 1992.

Cevherī, Ismāʿīl b. Ḥammād. *eṣ-Ṣiḥāḥ Tācu'l-luġa ve Ṣiḥāḥu'l-ʿArabīyye*. thk. Aḥmed ʿAbdulġafūr ʿAṭṭār. 6 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-ʿIlm li'l-Melāyīn, 2. Basım, 1399/1979.

Cibālī, Muḥammed Recāʾī Aḥmed. "Tevcīhu'l-muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Ḳerīm beyne'l-ḳuḍāmā ve'l-muḥdeşīn Aḥmed el-Ġirnāṭī ve Fāḍıl es-Sāmerrāʾī: Dirâse muḳārine". Malezya: Kuala Lumpur Üniversitesi, Doktora, 2012.

Curcānī, ʿAbdulḳāhir b. ʿAbdurraḥmān b. Muḥammed. *Delāʾilu'l-iʿcāz*. thk. Maḥmūd Muḥammed Şākir. Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 1375/1955.

Cuveynī, Imāmu'l-Ḥarameyn ʿAbdulmelik b. ʿAbdullāh. *el-Burhān fī uṣūli'l-fıḳh*. thk. ʿAbdulʿaẓīm ed-Dīb. 2 Cilt. Ḳāhire: Dāru'l-Enṣār, 2. Basım, 1400/1980.

Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv Edatlar*. İstanbul: MÜİFV. Yay., 21. Basım, 2016.

Deliser, Bilal. "Müteşâbihu'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve

Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları". *CÜİFD* 18/1 (2014), 5-35.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: MÜİFV. Yay., 42. Basım, 2015.

Dervîş, Ṣāliḥ b. ʿAbdurraḥmān. "Tetimmetu'l-beyān limā eşkele min muteşābihi'l-Ḳur'ān dirāse ve taḥḳīḳ". *Mecelletu'l-Cāmiʿatu'l-Islāmīyye* 10/183 (ts.), 405-489.

Ebū Ḥayyān, Muḥammed b. Yūsuf. *el-Baḥru'l-muḥīṭ*. thk. ʿĀdil Aḥmed ʿAbdulmevcūd. 8 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1993.

Ebū Hilāl el-ʿAskerī, Ḥasan b. ʿAbdullāh b. Sehl. *el-Furūḳu'l-luġavīyye*. thk. Muḥammed Ibrāhīm Selīm. Ḳāhire: Dāru'l-ʿIlm ve'ş-Şeḳāfe, 1997.

Ebū Hilāl el-ʿAskerī, Ḥasan b. ʿAbdullāh b. Sehl. *Kitābu'ṣ-ṣināʿateyn el-kitābe ve'ş-şiʿr*. thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl Ibrāhīm - ʿAlī b. Muḥammed el-Becāvī. Dāru'l-Fikri'l-ʿArabī, 2. Basım, ts.

Ebu'l-Berekāt Ibnu'l-Enbārī, ʿAbdurraḥmān b. Muḥammed. *el-Beyān fī ġarībi iʿrābi'l-Ḳur'ān*. thk. Ṭāhā 20/ʿAbdulḥamīd Ṭāhā 20/. 2 Cilt. Ḳāhire: el-Heyʾetu'l-Mışrīyye el-ʿAmme li'l-Kitāb, 1400/1980.

Ebu's-Suʿūd, Muḥammed b. Muḥammed el-ʿImādī. *Irşādu'l-ʿaḳli's-selīm ilā mezāya'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*. 9 Cilt. Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, ts.

Elcudi, Mahir. "Kur'ân'da Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları". *KÜİİFD* 5/9 (2020), 135-166.

Elcudi, Mahir. "Kur'ân'da Lafzen Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları". Ankara: AYBÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Ezherī, Ebū Manṣūr Muḥammed b. Aḥmed. *Tehẕību'l-luġa*. thk. ʿAlī Ḥasan Hilālī. 16 Cilt. Ḳāhire: ed-Dāru'l-Mışrīyye li'l-Teʾlīf ve't-Terceme, 1384/1964.

Ezherī, Ḫālid b. ʿAbdullāh. *Şerḥu't-Taṣrīḥ ʿala et-Tavḍīḥ*. thk. Muḥammed Bāsıl ʿUyūnu's-Sūd. 3 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1421/2000.

Faḫruddīn er-Rāzī, Muḥammed b. ʿUmer. *el-Maḥṣūl fī usūli'l-fiḳh*. thk. Ṭāhā 20/Cābir Feyyād el-ʿUlvānī. 6 Cilt. Beyrūt: Muʾessesetu'r-Risāle, ts.

Faḫruddīn er-Rāzī, Muḥammed b. ʿUmer. *Tefsīru'l-kebīr*. 32 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-Fikr, 1401/1981.

Fenīsān, Suʿūd b. ʿAbdullāh. *Iḫtilāfu'l-mufessirīn esbābuh ve āṣāruh*. Riyāḍ: Dāru Işbilīyye, 1997.

Ferāhīdī, Ḫalīl b. Aḥmed. *Kitābu'l-ʿAyn*. thk. ʿAbdulḥamīd Hindāvī. 4 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1424/2003.

Ferrāʾ, Ebū Zekerīyyā Yaḥyā b. Ziyād. *Maʿāni'l-Ḳur'ān*. 3 Cilt. Beyrūt: ʿĀlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1403/1983.

Ḥākim el-Cuşemī, Ebū Saʿīd Muḥsin b. Muḥammed. *et-Tehẕīb fi't-tefsīr*. thk. ʿAbdurraḥmān b. Suleymān es-Sālimī. 10 Cilt. Ḳāhire - Beyrūt: Dāru'l-Kitāb el-Mışrī - Dāru'l-Kitāb el-Lubnānī, 1440/2019.

Ḫālidī, Ṣalāḥ ʿAbdulfettāḥ. *Iʿcāzu'l-Ḳur'āni'l-beyānī ve delāʾilu maṣdarihi'r-Rabbānī*. ʿAmmān: Dāru ʿAmmār li'n-Neşr ve't-Tevzīʿ, 2000.

Ḫaṭīb el-Iskāfī, Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. ʿAbdullāh. *Durretu't-tenzīl ve ġurretu't-teʾvīl*. thk. Muhammed Mustafa Aydın. 3 Cilt. Mekke: Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā, 2001.

Ḫaṭīb el-Ḳazvīnī, Muḥammed b. ʿAbdurraḥmān. *el-Īḍāḥ fī ʿulūmi'l-belāġati el-maʿānī ve'l-beyān ve'l-bedīʿ*. thk. İbrāhim Şemsuddīn. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1424/2002.

Ibn Cemāʿa, Ebū ʿAbdullāh Bedruddīn Muḥammed b. Ibrāhīm. *Keşfu'l-maʿānī fi'l-muteşābih mine'l-meşānī*. thk. ʿAbdulcevād Ḫalef. Manṣūre: Dāru'l-Vefāʾ, 1410/1990.

Ibn Cinnī, Ebu'l-Fetḥ ʿUṣmān. *el-Muḥteseb*. thk. ʿAlī en-Necdī Nāsif vd. 2 Cilt. Ḳāhire: Dāru Sezgīn, 2. Basım, 1415/1994.

Ibn Cinnī, Ebu'l-Fetḥ ʿUṣmān. *Sirru ṣinaʿati'l-iʿrāb*. thk. Ḥasan Hindāvī. Dimaşḳ: Dāru'l-Ḳalem, 2. Basım, 1413/1993.

Ibn Ebū Ḥātim, ʿAbdurraḥmān b. Muḥammed. *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm musneden ʿan Rasūli'l-Allāh ve'ṣ-ṣaḥābeti ve't-tābiʿīn*. thk. Esʿad Muḥammed eṭ-Ṭayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetu Nizār Muṣṭafā el-Bāz, 1417/1997.

Ibn Ebu'l-Işbaʿa, Ebū Muḥammed Zekīyyuddīn ʿAbdulʿaẓīm. *Bedīʿu'l-Ḳur'ān*. thk. Ḥafnī Muḥammed Şeref. Mışır: Nahḍatu Mışır li'ṭ-Ṭabaʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzīʿ, 1957.

Ibn Ebu'l-Işbaʿa, Ebū Muḥammed Zekīyyuddīn ʿAbdulʿaẓīm. *Taḥrīru't-taḥbīr*. thk. Ḥafnī Muḥammed Şeref. Mışır: el-Cumhūriyetu'l-ʿArabīyyeti'l-Muttahide el-Meclisu'l-Aʿlā li'ş-Şuʾūni'l-Islāmīyye Lecnetu Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-Islāmī, 1936.

Ibn Fāris, Ebū Ḥasan Aḥmed. *Muʿcemu meḳāyīsi'l-luġa*. thk. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn. 6 Cilt. Dāru'l-Fikr, 1979.

Ibn Ḫāleveyh, Ebū ʿAbdullāh Ḥuseyn b. Aḥmed. *Muḫtaṣar fī şevāẕẕi'l-Ḳur'ān min kitābi'l-bedīʿ*. Ḳāhire: Mektebetu'l-Mutenebbī, ts.

Ibn Hişām en-Naḥvī, Ebū Muḥammed ʿAbdullāh b. Yūsuf. *Muġni'l-lebīb ʿan kutubi'l-eʿārīb*. thk. ʿAbdullaṭīf Muḥammed el-Ḫaṭīb. 6 Cilt. Kuveyt: el-Meclisu'l-Vaṭanī li'ş-Şeḳāfe ve'l-Funūn ve'l-Edeb, 1423/2002.

Ibn Hişām en-Naḥvī, Ebū Muḥammed ʿAbdullāh b. Yūsuf. *Şerḥu Ḳaṭri'n-nedā*. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 4. Basım, 1425/2004.

Ibn Ḳayyim el-Cevzīyye, Muḥammed b. Ebū Bekr b. Eyyūb. *Bedāʾiʿu'l-fevāʾid*. thk. ʿAlī b. Muḥammed el-ʿUmrān. 5 Cilt. Mekke: Dāru ʿAlemi'l-Fevāʾid, ts.

Ibn Keysān, Ebu'l-Ḥasan b. Keysān en-Naḥvī. *Maʿāni'l-Ḳur'ān ve iʿrābuh*. thk. Muḥammed Maḥmūd Muḥammed Ṣabrī el-Cubbe. Ḳāhire: Mektebetu'l-Imām el-Buḫārī li'n-Neşr ve't-Tevzīʿ, 2013.

Ibn Ḳuteybe, Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. Muslim. *Edebu'l-kātib*. thk. Muḥammed ed-Dālī. Beyrūt: Muʾessesetu'r-Risāle, ts.

Ibn Ḳuteybe, Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. Muslim. *Teʾvīlu muşkili'l-Ḳur'ān*. thk. Aḥmed Saḳar. Ḳāhire: Dāru't-Turāṣ, 2. Basım, 1393/1973.

Ibn Reşīḳ el-Ḳayravānī, Ebū ʿAbdullāh Ḥuseyn b. Aḥmed. *el-ʿUmde fī meḥāsini'ş-şiʿri ve adābihi ve naḳdih*. thk. ʿAbdurraḥmān b. Suleymān el-ʿUṯeymīn. 2 Cilt. Dimaşḳ: Dāru'l-Cīl, 5. Basım, 1401/1981.

Ibn Sinān el-Ḫafācī, Ebū Muḥammed ʿAbdullāh b. Muḥammed. *Sirru'l-feṣaḥa*. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1402/1982.

Ibn Teymīyye, Aḥmed b. ʿAbdulḥalīm. *Mecmūʿu'l-fetāvā*. thk. ʿĀdil el-Cezzār - Enver el-Bāz. 37 Cilt. Medine: Mucemmeʿu'l-Melik Fehd li Ṭabaʿati'l-Muṣḥafi'ş-Şerīf, 3. Basım, 1426/2004.

Ibn ʿAḳīl, Bahāʾuddīn ʿAbdullāh. *Şerḥu Ibn ʿAḳīl*. 2 Cilt. Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, 2. Basım, ts.

Ibn ʿAḳīle, Ebū ʿAbdullāh Muḥammed b. Aḥmed. *ez-Ziyādetu ve'l-iḥsān fī ʿulūmi'l-Ḳur'ān*. 10 Cilt. Şāriḳa/el-İmārātu'l-ʿArabīyyetu'l-Mutteḥide: Merkezu'l-Buḥūṣ ve'd-Dirāsāt, 2006.

Ibn ʿĀşūr, Muḥammed Ṭāhir. *Tefsīru't-taḥrīr ve't-tenvīr*. 30 Cilt. Tūnus: Dāru't-Tūnusīyye, 1984.

Ibn ʿAṭīyye, Ebū Muḥammed ʿAbdulḥaḳ b. Ġālib. *el-Muḥarraru'l-vecīz fī*

tefsīri'l-Kitābi'l-ʿAzīz. thk. ʿAbdusselām ʿAbduşşāfī Muḥammed. 6 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 2001.

Ibnu'l-Cevzī, Ebu'l-Ferec ʿAbdurraḥmān b. ʿAlī. *el-Mudhiş*. thk. Mervān Ḳabānī. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 2. Basım, 2005.

Ibnu'l-Cevzī, Ebu'l-Ferec ʿAbdurraḥmān b. ʿAlī. *Funūnu'l-efnān fī ʿuyūni ʿulūmi'l-Ḳur'ān*. thk. Ḥasan Diyāʾuddīn ʿItr. Beyrūt: Dāru'l-Beşāʾiri'l-Islāmīyye, 1987.

Ibnu'l-Munādī, Ebu'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Caʿfer. *Muteşābihu'l-Ḳur'āni'l-ʿAẓīm*. thk. ʿAbdullāh b. Muḥammed el-Ġuneymān. Demenhūr: Mektebetu Līne, 1993.

Ibnu'n-Nedīm, Muḥammed b. Isḥāḳ. *el-Fihrist*. thk. Riḍā Teceddud. Ṭahrān, 1971.

Ibnu'z-Zubeyr, Ebū Caʿfer Aḥmed b. Ibrāhīm. *Milāku't-teʾvīl el-ḳāṭiʿ bi zevi'l-ilḥādi ve't-taʿṭīl fī tevcīhi'l-muteşābihi'l-lafẓ min āyi't-tenzīl*. thk. ʿAbdulġanī Muḥammed ʿAlī el-Fāsī. 2 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 2006.

Ismāʿīl, Aḥmed Muḥammed Emīn. *el-Iʿcāzu'l-belāġī li taḥavvulāti'n-naẓmi'l-Ḳur'ānī fi'l-muteşābih mine'l-elfāẓ ve't-terākīb*. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 2011.

Kur'an Yolu Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: DİB. Yay., 3. Basım, 2014.

Keskin, Hasan. "Tâcülkurrâ Kirmânî". *TDVİA*. 26/66. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.

Kirmānī, Maḥmūd b. Ḥamza. *el-Burhān fī tevcīhi muteşābihi'l-Ḳur'ān*. thk. ʿAbdulḳādir Aḥmed ʿAṭā. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1406/1986.

Kirmānī, Maḥmūd b. Ḥamza. *Ġarāʾibu't-tefsīr ve ʿacāʾibu't-teʾvīl*. thk. Şemrān Serkāl Yūnus 10/el-ʿIclī. Cidde - Beyrūt: Dāru'l-Ḳible li'ş-Şeḳāfeti'l-Islāmīyye - Muʾessesetu ʿUlūmi'l-Ḳur'ān, 1983.

Kisāʾī, Ebu'l-Ḥasan ʿAlī b. Ḥamza. *Muteşābihu'l-Ḳur'ān*. thk. Ṣabīḥ et-Temīmī. Ṭrablus: Kulliyetu'd-Daʿve el-Islāmīyye, 1994.

Ḳurṭubī, Muḥammed b. Aḥmed. *el-Cāmiʿ li aḥkāmi'l-Ḳur'ān*. thk. ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuhsin et-Turkī. 24 Cilt. Beyrūt: Muʾessesetu'r-Risāle, 2006.

Lâşîn, ʿAbdulfettâḥ. *Min esrâri't-taʿbîr fi'l-Ḳur'ân ṣafâʾu'l-kelime*. Riyâḍ: Dâru'l-Merîḫ li'n-Neşr, 1983.

Maṭlûb, Aḥmed. *Muʿcemu'l-muṣṭalaḥâti'l-belâġîyye ve taṭavvuruhâ*. Beyrût: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 2007.

Mâturîdî, Ebû Manṣûr Muḥammed b. Muḥammed. *Teʾvîlâtu'l-Ḳur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Ḥasan ʿAlî b. Muḥammed b. Ḥabîb. *en-Nuket ve'l-ʿuyûn*. thk. Seyyid b. ʿAbdulmaḳṣûd b. ʿAbdurraḥîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-ʿIlmîyye - Muʾessesetu'l-Kutubi'ṣ-Ṣeḳâfîyye, ts.

Minyâr, Muḥammed Ṭalḥâ Bilâl. *Iʿânetu'l-ḥuffâẓ li'l-âyâti'l-muteşâbihâti'l-elfâẓ*. b.y.: y.y., 2003.

Muḥayşin, Muḥammed Sâlim - Şaʿbân, Muḥammed İsmâʿîl. *et-Tevḍîḥâtu'l-celîyye şerḥu'l-manẓûmeti's-Seḫâviyye fî muteşâbihi'l-âyâti'l-Ḳur'âniyye*. Ḳâhire: el-Mektebetu'l-Maḥmûdiyyeti't-Ticârîyye, ts.

Muḳâtil b. Suleymân. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*. thk. ʿAbdullâh Maḥmûd Şaḥḥâte. 5 Cilt. Beyrût: Muʾesseset't-Târîḫi'l-ʿArabî, 2002.

Muneccid, Muḥammed Nûreddîn. *el-İştirâku'l-lafẓî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm beyne'n-naẓarîyyeti ve't-taṭbîḳ*. Dimaşḳ: Dâru'l-Fikr, 1999.

Muṭʿinî, ʿAbdulʿaẓîm b. Ibrâhîm. *Ḫaṣâʾiṣu't-taʿbîri'l-Ḳur'ânî ve simâtihu'l-belâġîyye*. 2 Cilt. Ḳâhire: Mektebetu Vehbe, 1992.

Neḥḥâs, Ebû Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed. *Maʿâni'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. thk. Muḥammed ʿAlî eṣ-Ṣâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Merkezu Iḥyâʾi't-Turâṯi'l-Islâmî, 1988.

Okumuş, Mesut. "Kur'an Yorumunda Çokanlamlı Lafızlara Yaklaşımlar". *GÜÇİFD* 2/1 (2003), 27-62.

Öz, Mustafa. "İskâfî Hatîb". *TDVİA*. 22/552-553. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.

Özdaş, Haşim. "Kur'ân Tercümelerinde İltifât Sanatının Çeviri Sorunu". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (2020), 93-113.

Özdaş, Haşim. "Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı". *EOGÜİFD* 7/13 (2020), 215-249.

Öztürk, Mustafa. "Müteşabih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulûmü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Bilimname* 15/2 (2008), 29-46.

Râġib el-Işfahânî, Ḥuseyn b. Muḥammed. *Mufredâtu elfâẓi'l-Ḳur'ân*. thk. Ṣafvân ᶜAdnân Dâvûdî. Dimaşḳ: Dâru'l-Ḳalem, 3. Basım, 1423/2002.

Râġib el-Işfahânî, Ḥuseyn b. Muḥammed. *Muḳaddimetu câmiᶜi't-tefâsîr*. thk. Aḥmed Ḥasan Ferhât. Kuveyt: Dâru'd-Daᶜve, 1405/1984.

Reşîd Rızâ, Muḥammed. *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-Ḥakîm*. 12 Cilt. Ḳâhire: Dâru'l-Menâr, 1947.

Rummânî, Ebû Ḥasan ᶜAlî b. ᶜÎsâ. *en-Nuket fî iᶜcâzi'l-Ḳur'ân*. thk. Muḥammed Ḫalefullâh Aḥmed - Muḥammed Zaġlûl Selâm. Mısır: Dâru'l-Maᶜârif, 3. Basım, 1976.

Ṣaġîr, Muḥammed b. ᶜAbdullâh. *Delîlu'l-muteşâbihâti'l-lafẓîyye fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Riyâḍ: Dâru Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzîᶜ, 1418/1997.

Ṣâliḥ, Ṣubḥî. *Mebâḥiṯ fî ᶜulûmi'l-Ḳur'ân*. Beyrût: Dâru'l-ᶜIlm li'l-Melâyîn, 10. Basım, 1977.

Sâmerrâ'î, Fâḍıl Ṣâliḥ. *et-Taᶜbîru'l-Ḳur'ânî*. ᶜAmmân: Dâru ᶜAmmâr, 4. Basım, 2006.

Sâmerrâ'î, Fâḍıl Ṣâliḥ. *Maᶜâni'l-ebniyeti fi'l-ᶜArabîyye*. ᶜAmmân: Dâru ᶜAmmâr, 2. Basım, 2007.

Sâmerrâ'î, Fâḍıl Ṣâliḥ. *Maᶜâni'n-naḥv*. 4 Cilt. ᶜAmmân: Dâru'l-Fikr li't-Tabâᶜati ve'n-Neşri ve't-Tevzîᶜ, 1420/2000.

Sâmerrâ'î, Muḥammed Fâḍıl Ṣâliḥ. *Dirâsetu'l-muteşâbihi'l-lafẓî min âyi't-tenzîl fî kitâbi Milâku't-te'vîl*. Beyrût: Dâru Ibn Keşîr, 2016

Saqan, Muhammed. "Kur'ân-ı Kerim Kıssalarında Müteşabih Lafızların Anlaşılmasında Bağlamın Etkisi -Âdem, İbrahim, İsmail ve İsa Kıssaları Çerçevesinde-". Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE., 2020.

Seḫâvî, ᶜAlî b. Muḥammed b. ᶜAbduṣṣamed. *Hidâyetu'l-murtâb ve ġâyetu'l-ḥuffâẓ ve'ṭ-ṭullâb fî muteşâbihi'l-Kitâb*. thk. ᶜAbdulḳâdir el-Ḫaṭîb el-Ḥasanî. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muᶜaşir, 1994.

Sekkâkî, Ebû Yaᶜḳûb Yûsuf b. Ebû Bekr Muḥammed b. ᶜAlî. *Miftâḥul'l-ᶜulûm*. thk. Naᶜîm Zerzûr. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-ᶜIlmîyye, 2. Basım, 1407/1987.

Seraḫsî, Muḥammed b. Ebî Sehl. *Uṣûlu's-Seraḫsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afġânî. 2 Cilt. Haydarabad/Hindistan: Lecnetu Iḥyâ'i'l-Maᶜârifi'n-Nuᶜmâniyye, ts.

Şeʿalibī, Ebū Manṣūr ʿAbdulmelik b. Muḥammed. *Fiḳhu'l-luġa ve sirru'l-ʿArabīyye*. thk. Ḫālid Fehmī. 2 Cilt. Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 1418/1998.

Sıcak, Ahmet Sait. "Kur'ân'da Benzer Mana ve Lafızlarda Tefennün". *CÜİFD* 23/2 (2019), 739-763.

Sîbeveyhi, Ebū Bişr ʿAmr b. ʿUṯmān. *el-Kitāb kitābu Sîbeveyhi*. thk. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn. 5 Cilt. Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 3. Basım, 1988.

Suheylī, Ebu'l-Ḳāsim ʿAbdurraḥmān b. ʿAbdullāh. *Netāʾicu'l-fiker fi'n-naḥv*. thk. ʿĀdil Aḥmed ʿAbdulmevcūd - ʿAlī Muḥammed Muʿavved. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1992.

Suyūṭī, ʿAbdurrahmān b. Ebū Bekr. *el-Itḳān fī ʿulūmi'l-Ḳur'ān*. thk. Aḥmed b. ʿAlī. 3 Cilt. Ḳāhire: Dāru'l-Hadīṯ, 2006.

Suyūṭī, ʿAbdurraḥmān b. Ebū Bekr. *el-Muẕhir fī ʿulūmi'l-luġati ve envaʿihā*. thk. Muḥammed Aḥmed Cād el-Mevlā Beg vd. 2 Cilt. Ṣaydā - Beyrūt: el-Mektebetu'l-ʿAṣrīyye, 1986.

Suyūṭī, ʿAbdurrahmān b. Ebū Bekr. *et-Taḥbīr fī ʿilmi't-tefsīr*. Beyrūt: Dāru'l-Fikr, 2001.

Suyūṭī, ʿAbdurrahmān b. Ebū Bekr. *Muʿtereku'l-eḳrān fī iʿcāzi'l-Ḳur'ān*. 3 Cilt. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿIlmīyye, 1988.

Süleymaniye Vakfı Meali. Erişim 11 Mayıs 2021. https://www.suleymaniyevakfimeali.com

Şahan, Ramazan. "Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih". *RTEÜİFD* 15 (2019), 244-280.

Şāṭibī, Ebū Isḥāḳ Ibrāhīm b. Mūsā. *el-Muvāfaḳāt*. thk. Ebū ʿUbeyde Meşhūr b. Ḥasan. 6 Cilt. el-Memleketu'l-ʿArabīyye es-Suʿūdīyye: Dāru Ibn ʿAffān, 1997.

Şenat Kazancı, F. Asiye. "İsfahanî'nin Tasnifi Bağlamında Müteşabih Konusunu Yeniden Düşünmek". *SÜİFD* 29 (2010), 95-114.

Şeşrī, Ṣāliḥ b. ʿAbdullāh b. Muḥammed. "el-Muteşābihi'l-lafẓī fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm ve esrāruhu'l-belāġīyye". Mekke: Cāmiʿatu Ummu'l-Ḳurā, Doktora, 2001

Şimşek, Şahin. *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri*. Ankara: İlâhiyat Yayınları. 2019.

Şimşek, Şahin, *Arap Belagatinde Yenilikçi Yaklaşımlar (Emin el-Hûlî Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.

Ṭaberī, Ebū Caʿfer Muḥammed b. Cerīr. *Cāmiʿu'l-beyān ʿan teʾvili āyi'l-Ḳur'ān*. thk. ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkī. 26 Cilt. Ḳāhire: Merkezu'l-Buḥūṣ ve'd-Dirāsāti'l-ʿArabīyye ve'l-Islāmīyye Dāru Hecr, 2001.

Tok, Fatih. "Ebû Hanîfe'nin Müteşabih Âyetlere Yaklaşımı". *EOGÜİFD* 1 (2014), 92-107.

Ṭūsī, Ebū Caʿfer Muḥammed b. Ḥasan. *et-Tibyān fī tefsīri'l-Ḳur'ān*. thk. Aḥmed Ḥabīb Ḳaṣīr el-Āmilī. 10 Cilt. Beyrūt: Dāru Iḥyāʾi't-Turāṣi'l-ʿArabī, ts.

Tüfekçioğlu, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzı Müteşâbih Âyetler*. İstanbul: Âlem Ticaret ve Yayıncılık, 2017.

Vāḥidī, ʿAlī b. Aḥmed b. Muḥammed. *et-Tefsīru'l-besīṭ*. 25 Cilt. Riyāḍ: el-Memleketu'l-ʿArabīyye es-Suʿūdīyye Vizāretu't-Taʿlīmi'l-ʿĀlī Cāmiʿatu'l-Imām Muḥammed b. Suʿūd el-Islāmīyye, 1430/2009.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. Azim Dağıtım, ts.

Zeccāc, Ebū Isḥāḳ Ibrāhīm. *Maʿāni'l-Ḳur'ān ve iʿrābuh*. thk. ʿAbdulcelīl ʿAbduh Şelebī. 5 Cilt. Beyrūt: ʿĀlemu'l-Kutub, 1988.

Zeccācī, Ebu'l-Ḳāsim ʿAbdurraḥmān b. Isḥāḳ. *Kitābu'l-cumeli fi'n-naḥv*. thk. ʿAlī Tevfīḳ el-Ḥamed. Beyrūt - İrbid: Muʾessesetu'r-Risāle - Dāru'l-Emel, 1404/1984.

Zekerīyyā el-Enṣārī, Ebū Yaḥyā. *Feṭḥur-Raḥmān bi keşfi ma yeltebisu fi'l-Ḳur'ān*. thk. Muḥammed ʿAlī eṣ-Ṣābūnī. Beyrūt: Dāru'l-Kur'āni'l-Kerīm, 1983.

Zemaḫşerī, Maḥmūd b. ʿUmer. *el-Keşşāf ʿan ḥaḳāʾiḳi ġavāmiḍi't-tenzīl ve ʿuyūni'l-eḳāvīl fi vucūhi't-teʾvīl*. thk. ʿĀdil Aḥmed ʿAbdulmevcūd. 6 Cilt. Riyāḍ: Mektebetu'l-ʿUbeykān, 1418/1998.

Zemaḫşerī, Maḥmūd b. ʿUmer. *el-Mufaṣṣal fī ʿilmi'l-ʿArabīyye*. thk. Fahr Ṣāliḥ Ḳadāre. ʿAmmān: Dāru ʿAmmār li'n-Neşr ve't-Tevzīʿ, 1425/2004.

Zerkeşī, Bedruddīn Muḥammed b. ʿAbdullāh. *el-Burhān fī ʿulūmi'l-Ḳur'ān*. thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl Ibrāhīm. 4 Cilt. Ḳāhire: Mektebetu Dāru't-Turāṣ, 3. Basım, 1404/1984.